

identitet

ČASOPIS ZA KULTURU, NAUKU, POLITIKU, ISTORIJSKA I DRUŠTVENA PITANJA CRNOGORKE DIJASPORE

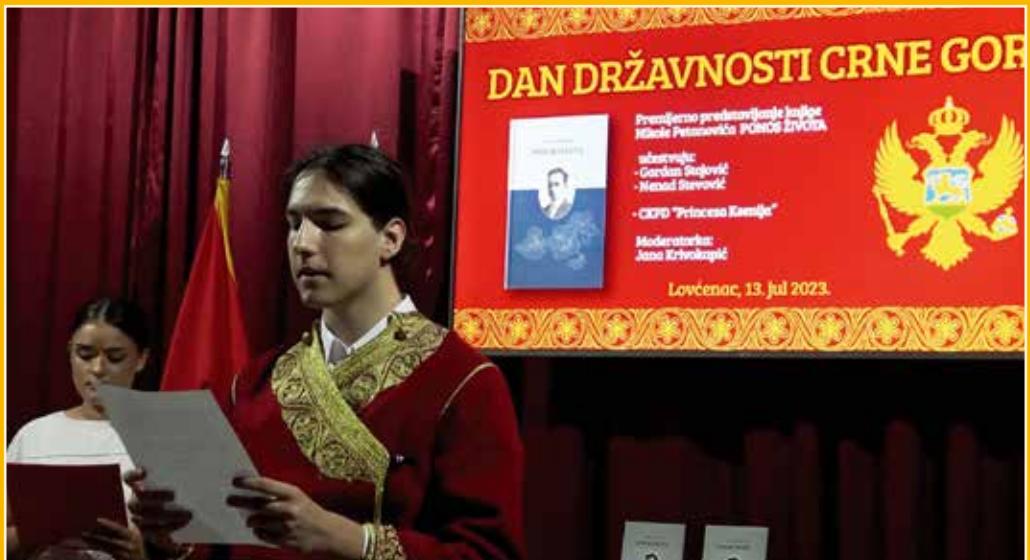
**Emigrantske priče
iz Bolivije,
Argentine i Perua**

Crna Gora i Estonija

Antifašistički bukvar

**Afroamerikanac
i Danilov orden**

Dan državnosti Crne Gore u Srbiji

Svečana akademija povodom Dana državnosti Crne Gore održana je u crnogorskom kulturnom centru u Lovćenu, u organizaciji Udruženja Crnogoraca Srbije „Krstaš”.

Premijerno je predstavljena zbirka poezije „Ponos života” crnogorskog emigranta Nikole Petanovića (1892-1932). Publici su se obratili priteđivači knjige Goran Stojović i Nenad Stevović, a stihove je govorila Jana Krivokapić.

U programu su učestvovali recitatori i pjevačka grupa CKPD „Princeza Ksenija”, dok je u galeriji postavljena izložba fotografija „Epopeja crnogorskih partizana”.

IDENTITET 9/2023

SADRŽAJ

Uz naslovnu stranu	5
Kraj Sutjeske hladne vode	
Argentina	6
Lusija Danica Petričević: Ošećati	
Bolivija	8
Klaudija Vuksanović: Familija Vuksanović u Boliviji	
Peru	11
Marija Karmen Kapetinić: Crnogorci u postojbini inka	
Njemačka	13
Dejan Vuković: Ljubav i rodoljublje crnogorskog iseljeništva	
Albanija	16
Zoran Đukanović: Dijaspora Crne Gore u Republici Albaniji	
Bosna i Hercegovina	20
Dr Milan Gašović: Davne spone Mostara i Crne Gore	
Estonija	28
Mr Milo Radulović: Crna Gora i Estonija	
SAD	31
Gordan Stojović: Afroamerikanac i Danilov orden	
Srbija	33
Iva Leković: Bez lamenta	
Nenad Stevović: Povodom jubileja Krstaša	36
Crna Gora	40
Miodrag D. Bajković: Ubogi udes Crnogorskoga jezika	
Antifašizam	49
Nenad Stevović: Antifašistički bukvar – prvi dio	
Arhiv	54
Danilov orden za prijatelja Crne Gore	
Pripovijetka	56
Srđa Martinović: "Evangelje slobode"	
Knjiga	64
Poezija Nikole Petanovića	
Konkurs: „Moja postojbina, moj ponos!	66
Bogić Sekulović: Među stijenama	
Poezija kolonista	68
Poema o seobi	
Poezija stranaca o Crnoj Gori	84
Crnogorska pjesma Žerar de Nervala	
Crnogorska emigrantska poezija	86
Sekula Drljević	

IDENTITET
časopis za kulturu, nauku, politiku, istorijska i društvena pitanja
crnogorske dijaspore

Izdavač: Crnogorski identitet, Cetinje

Uređuje redakcijski kolegijum
Glavni i odgovorni urednik: Nenad Stevović

Prelom: Pal Aniko
Fotografije: Mijat & STEV design
Prevod: Akademija Oxford

Kontakt: cg.identitet@gmail.com
Žiro račun: 520-34743-24 Hipotečkna banka, Podgorica

Časopis izlazi periodično
Štampa: Panonia-print, Bačka Topola
Tiraž: 500 primjeraka

Rješenjem Ministarstva kulture Crne Gore broj: 05 – 2582/2 od 12.07.2019. časopis
Identitet je upisan u registar medija pod rednim brojem 796.

CIP - Katalogizacija u publikaciju
Nacionalna biblioteka Crne Gore, Cetinje

ISSN 2704-4912 = Identitet
COBISS.CG-ID 39342864

UZ NASLOVNU STRANU

Sava Kovačević je bio revolucionar, znameniti partizanski komandant i narodni heroj Jugoslavije. Poginuo je u jurišu kao zapovjedenik Treće divizije u pokušaju probaja tokom bitke na Sutjesci, 13. juna 1943.

KRAJ SUTJESKE HLADNE VODE

narodna pjesma

Kraj Sutjeske hladne vode,
Barjak časti i slobode
Leprša se iznad glave,
Komandanta druga Save.

A okolo guja ljuta
Opasala po tri puta.
Fašističke crne čete
Obruč stežu i prijete.

I prelaze uske brane
Da unište partizane.
Ali je Sava heroj pravi,
Na čelo se vojske stavi.

Pa povika iz sveg glasa,
Zelengoru zatalasa:
„Juriš braćo partizani,
Borci moji odabrani.“

Zacikaše puške tanke,
Osvetnice – partizanke,
Mitraljezi brzi kose,
Ručne bombe smrt donose.

I dok sve se trese, lomi,
Jurišaju bataljoni.
Krv se proli po poljani,
Probiše se partizani.

Dok Sutjeska voda teče,
Umrijeti Sava neće.
I u Drinu dok uvire,
Ne da Savi da umire

LUSIJA DANICA PETRIČEVIĆ

27. aprila 2017. godine, dvije godine nakon povratka u Argentinu iz Crne Gore, gde je provela godinu i po dana učeći crnogorski jezik na FCJK na Cetinju, Lusija Danica Petričević elektronskom poštom piše Gordanu Stojoviću, tada ambasadoru Crne Gore u Buenos Ajresu: „Čitajući šta si ranije slao u grupi na WhatsApp-u, šetila sam se da sam sačuvala tekst koji sam napisala na svom kompjuteru kada sam napustila Crnu Goru. Napisala sam ga u Istanbulu, čekajući avion na povratak u Argentinu. Željela bih to podijeliti sa tobom. Veoma sam srećna što sam pronašla ove stvari i dok sam čitala nekako sam se osećala isto kao te prve noći van Crne Gore. Pozdravljam te!“ Redakcija Identiteta se zahvaljuje Gordanu Stojoviću na dostavljenom tekstu pokojne Lusije Danice Petričević.

OŠEĆATI

Lusija Danica Petričević – Petricevich Lucia Daniza (1994-2023) potomak crnogorskih emigranata u Argentini. Kćerka Klaudija Petričevića, nacionalnog prvaka Argentine u gaučkim vještinama i bivšeg vicekonzula Crne Gore u provinciji Santa Fe. Inicijatorka prvog kursa crnogorskog jezika u Santa Feu, 2014. godine i inicijatorka osnivanja crnogorske zajednice u toj provinciji koju su osnovali porodice: Zvicer, Velimirović, Jokanović, Miljanić, Kilibarda, Radonjić, Perović, Bulatović, Vukasović i Petričević. U braku sa Nikolasom Vukasovićem ima sina Novaka. Tragično je stradala u saobraćajnoj nesreći u 29 godini života.

Šetiti, čuti, transportovati se, potom zatvoriti oči i pustiti kroz misli, po svojoj koži - život u posljednjem pogledu, okretu glavom, tom trenu pred odlazak. Napuštiti svoju rodnu zemlju, njena polja i proplanke, planine i jezera, otići od svojih vinograda, hladnoće severa i morske tišine. Ostavljujući zauvijek u svom oku posljednju majčinu suzu, posljednji zagrljaj brata, i đedovo tapšanje poleđima. Odlazak u nepoznato, u nešto sasvim novo, neočekivano, i ulazak u neizvjesnost. Nevoljno otići, i nikada se

ne vratiti svom domu. Ostavljujući dio srca u svom rodnom mjestu, u toplim obrocima svoje majke, u nestaluci ma sa bratom, u svakoj suzi njihovoj, u zvuku struna starih gusala, u jutarnjoj kavi i lozovači.

Kad god pokušam da se transportujem u opisani trenutak, u mislima mojim dolazi lice prađeda, baš onako kako ga opisuje moj otac, koji mi je uvihek otkrivao nove i nove detalje njegovog života, porodične istorije, učešća u ratovima, svu žrtvu koju je podnio od-

laskom, primjere čojstva, poštenja, kao i nostalgijsko koja ga nikada nije napustila. U trenu, samo od sebe, bez da to želim oslikava mi se jedan osmeh, osećaj dubokog poštovanja, i neodoljiva želja da nekako sliku tog osmeha iz mojih misli prenesem u realnost.

Uvijek sam govorila da sve ovo nije slučajnost, moji prađedovi su otisli znajući da sa sobom nose jedno parče Crne Gore, da će jedan komadić Meteriza biti stalno uz njih đe god da odu, bez obzira na okolnosti života, znajući da će se ipak nekada i nekako vratiti. Onog dana kada sam došla u Crnu Goru, osetila sam da su se vratili i oni. I odista, vratili su se. Svaka priča, doživljaj i šećanje koje smo čuvali ostvario je svoj cilj. Na sebi sam osetila onu izreku, krv nije voda, da korijene nije moguće odbaciti, niti mogu imati zaborava.

Konačno sreljali smo našu porodicu, onu koja je čekala naše đedove da se vrate i koja je sačuvala do danas sve što je bilo njihovo i nikada nas nije zaboravila. U šećanju su mi trajno urezane riječi mog strica Branka dok je puštao niz lice najiskrenije suze koje sam ikada viđela ponavljajući: „devedeset godina čekamo da se neko od naših Petričevića vrati svojoj kući iz Argentine“

Ono što u meni budi najviše emocija, je činjenica da iako su protekle tri generacije, živjeći udaljeno hiljadama kilometara, neumorno raširenih ruku bez razočarenja, nijesu prestali da nas čekaju. Bili smo tu sa njima, u svakom pismu, na svakoj fotografiji i porodičnoj priči.

I tako, vratiš se naši stari domu svom. Vratili smo ih u istu zdravinu iz koje

Lusija Danica Petričević (1994-2023)

su otisli, tamo su ih sačekali poštenje, otvorena vrata kuće i radosna srca najbližih. Susrele su se i suze i emocije, čojstvo za koje smo znali iz priča, ljubav i solidarnost u koje neko drugi nikada ne bi mogao da razumije, ali ja da, ja mogu, jer mi smo porodica i dijelimo istu krv. A mi skupa zajedno, mi smo sve ono što su naši stari ostavili u Crnoj Gori i sve ono što su naši stari odnjeli sa sobom u daleku Argentinu.

KLAUDIJA VUKSANOVIĆ

FAMILIJA VUKSANOVIĆ U BOLIVIJI

Klaudija Vuksanović - Claudia Milena Vargas Vucsanovich (1971) rođena u gradu La Paz u Boliviji. Unuka crnogorskog iseljenika Gojka Vuksanovića. Advokat, diplomirala na Univerzitetu *Mayor de San Andres* (UMSA). Kao stipendista *Chevening* (Ujedinjeno Kraljevstvo), stekla Master diplomu iz Međunarodnog razvoja na Univerzitetu u Birmingemu. Radila u Vladi Bolivije, bila predstavnica UN-Habitata u Boliviji, a od 2014. je međunarodni konsultant za zemlje Latinske Amerike i Kariba. U slobodno vrijeme proučava istoriju Crne Gore, uči crnogorski jezik i upoznaje se sa kulturom svoje postojbine.

Gojko Vuksanović

Kao prilog izučavanju istorije crnogorskog iseljeništva u južno-američkoj državi Boliviji, sa zadovoljstvom dajem doprinos tekstom o familiji Vuksanović. Moj đed, Gojko Vuksanović, stigao je u Argentinu iz Bioča u Crnoj Gori oko 1913. godine, kao i mnogi njegovi sunarodnici, bježeći od nemaštine i tragajući za boljim životom. O njegovom životu u Argentini znamo samo da je radio građevinske poslove, između ostalih kao što je u to doba bilo popločavanje ulica po Buenos Airesu. Godine 1924. se preselio u Boliviju, где су njegovi sunarodnici imali više prilika i mogućnosti da nađu posao kao izvođači radova za kompaniju *British Railway*, koja je gradila željezničku mrežu na zapadu Bolivije (radovi su išli od mjesta Cochabamba, Oruro, Potosi do Sucre-a).

Konačno se moj đed Gojko (čije se ime i prezime u Boliviji pisalo *Goico Vucsanovich*) skrasio u gradu La Paz 1940. godine. Nastavio je da se bavi građe-

vinskim radovima, među kojima su najznačajniji bili oni na kanalisanju rijeke Choqueyapu koja prolazi kroz La Paz. Ovaj veliki projekat je završen 1950. godine i još uvijek je u funkciji i održava se do današnjih dana. Njegova prva crnogorska majka, Angelina Vuksanovich Roquer, rođena je u mjestu Oruro, u Boliviji 1946. godine. Njenim rođenjem praktično su povezane dvije tipično crnogorske porodice, budući da je moja baka po majci Demetria Roquer bila udovica za Radošem Ivanovićem (Gokovim rođakom i prijateljem i ujedno najperspektivnijim Crnogorcem tridesetih godina u Boliviji).

Starija braća i sestre moje majke (Momčilo, Danica, Jelka, Radomir i Jelena) su savršeno govorili crnogorski jezik i brižno su čuvali svoje običaje i tradiciju. Posebno je moja voljena tetka Danica Ivanović Roquer, bila prototip crnogorske žene tog doba. Bila je vješta u vezu i pletenju i od rođenja

nam je pričala priče o migracijama njenih sunarodnika u Boliviju. Naučila me osnovama jezika naše postojbine, a nama, svim njenim nećacima, pretakala je očećaj ponosa što nosimo crnogorski identitet.

Porodica Vuksanović nastavila je da raste i da se razvija u gradu La Paz. Godine 1947. se rodila moja tetka Ikonija, a nakon nje, Zorka Vuksanović Almanza. Moj đed Gojko je i dalje vrijedno radio kako tri njegove Čerke (Angelina, Ikonija i Zorka Vuksanović) ne bi oskudjevale ni u čemu. Sve tri sestre Vuksanović su se školovale u najboljim školama u Oruru i gradu La Paz. Žarka želja đeda Gojka bila je da ih pošalje u Crnu Goru kod brata Đorđa Vuksanovića, kako bi tamo nastavile univerzitetske studije.

Na žalost, đed je umro 1967. godine u gradu La Paz i nije bio u mogućnosti da ostvari svoje planove vezane za

Familija Angeline Vuksanović, La Paz, Bolivija

ćerke. Ipak, po njegovom uzoru i vjeri u značaj obrazovanja, moja majka Angelina je postala advokat na Tehničkom univerzitetu u Oruru i bila prva žena sa profesionalnim zanimanjem u svojoj porodici u Boliviji, a nakon nje to je učinila i moja tetka Zorka, koja je isto postala advokat u gradu La Paz.

Sedamdesetih godina rođeni smo mi, unuci i unuke Gojka Vuksanovića: Claudia Milena, Ivania, Zdenka i Jerko Vargas Vuksanović, Angelinina deca, zatim Igor Vuksanović, Ikonjin sin i Less Vuksanović, Žorkin sin. Porodica Vuksanović u Boliviji je nastavila da se razgranava uz prounuke. Osim toga, kao porodica smo se isticali u profesionalnom smislu, posebno u sferi prava. Godine 1995. moja majka Dr Angelina Vučsanovich, je imenovana za Direk-

toricu Privrednog registra Bolivije, đe se tokom četiri godine pokazala kao vješta i sposobna. I mi, Gojkovi unuci i unuke, i dalje nižemo profesionalne i porodične uspjehe. Moj brat od tetke Igor Vuksanović radi kao advokat u Privrednoj komori grada La Paz, moja sestra Ivania je dobila stipendiju Kraljevine Belgije kao ekonomista, moja sestra Zdenka se istakla radeći kao advokat u Opštini La Paz, a ja sam aktuelna predsednica Chevening Alumni Board-a u Boliviji.

Upoznala sam mog dragog đeda Gojka samo preko fotografija, ali sam mu danas neizmјerno zahvalna što smo od njega naslijedili obrazovanje kao zaostavštinu, na tome što je podigao čvrste i odvažne žene i što je, na kraju, stvorio veliku porodicu u Boliviji.

La Paz, glavni grad Bolivije

MARIJA KARMEN KAPETINIĆ

CRNOGORCI U POSTOJBINI INKA

Marija Carmen Kapetinić - Maria del Carmen Capitanich (1985) je četvrta generacija iseljenika u Peru-u. Diplomirala je Poslovnu administraciju u Limi, i već dugi niz godina radi u jednoj uglednoj međunarodnoj kompaniji koja se bavi revizijom i bankarstvom.

Peru

Južnoamerička država Peru se graniči sa Ekvadorom, Kolumbijom, Brazilom, Bolivijom i Čileom, dok prema zapadu izlazi na Tihu ocean. Teritorija Perua je dom drevnih kultura od civilizacije Norte Čiko, jedne od najstarijih na svijetu, do carstva Inka, najveće države pretkolumbovske Amerike. Grad Kusko, smješten visoko u planinama na oko 3400 m nadmorske visine, bio je prijestonica Inka i polazna je tačka za obilazak izgubljenog grada - čuvenog Maču Pikču.

Peru je, pored Bolivije i Gvatemale, jedna od tri američke države sa većinskim stanovništvom indijanskog porijekla koji čine 45% od ukupnog broja stanovnika, dok su 37% mestici, potomci nastali miješanjem američkih starošredilaca i bijelaca. U ovoj državi živi i 15% onih koji potiču iz Evrope, među kojima i značajan broj sa prostora današnje Crne Gore.

Lima je glavni i najveći grad Perua i predstavlja kulturni, privredni i univerzitetski centar. U ovoj metropoli u širem urbanom području, živi preko devet i po miliona stanovnika. Grad se nalazi između Tihog okeana i planinskog masiva Andi, osnovan je sredinom 16. vijeka. Iz njega je započelo širenje kolonijalne vlasti, evropske

kulture i tradicije koja se miješala sa kulturom južnoameričkih Indijanaca. Tokom kolonizacije i vremena španske dominacije Južnom Amerikom, Lima je smatrana za najvažniji i najprosperitetsniji grad na tlu ovog kontinenta. Drugi najveći grad u Peruu je Arekipa, čiji je centar pod zaštitom Uneska. Zbog svoje arhitekture poznat je i kao „Bijeli grad“, a rodno je mjesto i nobelovca Marija Vargasa Ljose, jednog je od najvažnijih romanopisaca u savremenoj istoriji.

Peru i Crnogorci

Nekoliko porodica iz Bijele u Boki Kotorskoj su se početkom 19. vijeka u Limi bavili trgovinom, dok intezivnije naseljavanje i dolazak emigranata iz drugih krajeva Crne Gore počinje krajem 19. vijeka u vrijeme najmasovnijih iseljavanja iz naše postojbine prema Južnoj i Severnoj Americi. Kulminacija tog procesa je dolazak nekoliko stotina emigranata nakon Drugog svjetskog rata u najvećem broju oficira i vojnika koji su početkom rata internirani u njemačke zarobljeničke logore u Grčkoj i Njemačkoj. Među njima je bio i Batrić Božović osnivač jedne od najvećih drvnih industrija u svijetu, kao i mnogi drugi uspješni ljudi poput glumca i režisera Vlada Radovića, Vitka Novija (Vlada Bulatovića), itd.

O prisustvu Crnogoraca u Peruu govore i prezimena porodica koja danas žive u ovoj državi: Đuković, Đuranović, Jovanović, Kasom, Radunović, Uskoković, Božović, Bojović, Laban, Radenović, Šćekić, Lekić, Zečević, Vukićević, Samardžić, Rakočević, Đurović, Kusovac, Mijović, Vuković, Prlija, Rajković, Cicović, Dragičević, Knežević, Radović, Bulatović, Đukanović, Mićunović, Vukčević, Vešović, Kapetanović, Kapetinić...

Kapetinić - Capitanich

Moje ime je Maria Del Carmen Capitanich i ja sam peta generacija koja živi u Limi. Kćerka sam Huana Rodolfa Kapetinića (Juan Rodolfo Capitanich) mlađeg sina mog đeda, nedavno preminulog u 104-toj godini.

Naše prezime se prvi put pominje dolaskom crnogorskih emigranata u 19. vijeku. Ne znamo precizan datum kada je naš predak iz Banjana stigao u Peru, ali smatramo da se to dogodilo oko 1890. godine i da se najvjeroatnije iskrcao u luku Kaljao (Callao) u neposrednoj blizini Lime. Prvi koji se naselio

u hispaniziranoj varijanti prezimena Kapetinić bio je Pablo Capitanich, on se naseljava u okrugu Huacho provincije Haura koja se nalazi u departmanu Lime. Posvetio se poljoprivredi i započeo je posao na farmi. Formirao je porodicu sa Viktorijom Lino i u prvoj generaciji koja je ođe rođena imali su petoro dece. Pablo je umro prilično mlađ, sa otprilike 45 godina od nepoznate bolijesti. Na žalost nije ostavio pisanih tragova i fotografija, stoga veoma slabo poznajemo porodičnu istoriju prije njegovog dolaska u Peru. Postoji porodično predanje da nije bio sam, i da je došao sa još nekim, ali su se vjerovatno oni odlučili da migriraju u druge zemlje u Americi, jer se naše prezime može pronaći i u nekim zemljama Južne Amerike kao i na zapadnoj obali SAD-a. Sa nekim od Kapetinića u Argentini imamo kontakt i pošećujemo se.

Pablov unuk Mario je iza sebe ostavio četiri sina, upravo zbog toga prezime Capitanich je i dalje živo u Peruu i cijela porodica ga s ponosom nosi kao i šećanje na svoje porijeklo.

Lima

DEJAN VUKOVIĆ

LJUBAV I RODOLJUBLJE CRNOGORSKOG ISELJENIŠTVA

Dejan Vuković (1972), rođen u Titogradu, diplomirao je na Pravnom fakultetu, međunarodni smjer, Univerziteta Crne Gore. Završio Diplomatsku akademiju „Gavro Vuković“. Radio u Generalnom sekretarijatu Vlade Republike Crne Gore od 1998. a od 2004. godine u Ministarstvu vanjskih poslova. Bio diplomat u Ambasadi Crne Gore u Londonu i konzul u Generalnom konzulatu Crne Gore u Frankfurtu. Sada je direktor Direkcije za diplomatske privilegije i imunitete i saradnju sa dijasporom u Ministarstvu vanjskih poslova. Objavio je knjige „Londonski zapisi“ i „Luča crnogorske diplomatiјe“.

Unpoznatoj zemlji tinja, a brzinom komete rasplamsa se patnja za Crnom Gorom. Na ognjištima rodne grude roditeljska čežnja dosegne planinske vrhove, i do orlovske visine uzdiže brižnost za potomstvo u dalekom svijetu

Istorijsko srce Frankfurta; kaledrimisani, stari dio grada, Romerberg. Omiljeno mjesto radoznačnih turista. Performansi umjetnika, muzika uličnih svirača. Krug smijeha i dječije veselosti oko šarolikih kostima zabavnih žonglera. Na rustičnom, umivenom zdanju kitnjasta,

Grb Frankfurt na Majni

Multikultura Njemačke

Početkom decembra ljudice drvene kućice, razlivaju se od glavne trgovачke arterije, Ulice Zeil blagom padinom do Romerberga. Tradicionalni „Božićni market“. Ušuškano carstvo radosnog druženja, bliskosti i uzbudjenja u susret božićnim i novogodišnjim blagdanima. Hladnoća frankfurtske zime ustukne od ljudske topline, poleta mladosti i otmjenosti dotjerane gospode. Šmek gastronomije; ukusi čuvenih njemačkih kobasica, ugodni miris narandže i cimeta iz kuvanog crvenog vina u ogromnim, bakarnim kazanima. Pivo odveć omiljeni sastojak dobrog raspoloženja. Raznovrsne delicije, blještavi karusel. Obasjane okolne kuće, nahirene jedna na drugu, poput malih ukrašenih dvoraca crtanih maštovitom rukom. Svjetluca Majna. Uz elegantnu jelku uspinje se plam

razdraganosti, obasjava i pozitivnim strujanjima obrgli domove, unosi idili, uljepša i emigrantske sudsbine koje decenijama natapaju Zapadnu Evropu. Multietničku kartu Njemačke XXI vijeka osvježavaju raznovrsne kulture, religije, nacije. Mnogočesto izdanaka različitih naroda, komponovano na međusobnom uvažavanju i toleranciji, i snažnom otklonu od nazadnih ideja, na krilima ekonomске moći i tehnoloških inovacija, uz napredno obrazovanje i pouzdan zdravstveni sistem. Brojnost Turaka i Poljaka, mediteranski šarm Italijana i Grka, istočnoevropski tradicionalni susjedi, zagonetne interkontinentalne staze Sirijaca. Jugoslovenske zajednice utemeljene šezdesetih godina, buknule čemernih devedesetih prošlog vijeka. Dinamično se razlivaju boje i nijanse dalekih civilizacija, udahnuju egzotiku i šare državnim obrisima obećane zemlje s

Stari dio grada Romerberg i Božićni market

dubokim, znakovitim pripovijedanjima doseljenika.

Sjetne priče viteške zemlje

I krenu sjećanja, sjetne priče, koje teku i ispunjavaju srž jedne drevne, viteške zemlje, Crne Gore, где одзванја ст洁јећи ехо повјесних, крвавих борби, величанствених побједа, а слава osloboдилачких ратова, непрестано и јако пулсира. Временске мјене без престанка и милости, однose људство дaleko, попут бистрих вода које се уливaju у велике ријеке и далје у непрегледна, тајна мора. У непознатој земљи тинја, а брзином комете rasplamsa se patnja за Crnom Gorom. На огњиштима родне груде родитељска чејња досегне планинске vrhove, и до орловских висина уздиже brižnost za potomstvo u dalekom svijetu.

Zdrava, pitka izvorišta snažnog Ibra ponad Hajle, лјепотице Таре испод Комова, широког Лима из Плавског језера и митског zaleđa, али и мириши Боке и опорост Катунског krša, nose горштачку умност, срџаност, племенитост, породично поštenje, usađuju ih u sazvežđe tokova Радне, Ельбе, Мајне, Некара, Дунава. Плодна поднеblja ће izviru znanja i naučne misli uglednih univerziteta, industrijska pregnuća, privredni uspjesi, жариšта културе и информатике, visprenost trgovачkih kompanija, i postaju staništa crnogorskog iseljeništva u Njemačkoj.

Humanost i patriotski zanos

Nezaboravna druženja, искrena prijateljstva iskovana u frankfurtskim, diplomatskim danima, s iznimno dragim ljudima, iseljenicima iz Rožaja, Berana, Pljevalja, Kotora, Ulcinja, Bi-

Dejan Vuković, crnogorski diplomat i publicista

jelog Polja, znakovito обликују и trajно оплеменjuju моју лиčност. Откривају shvatanja iskonskog morala и поimanja живота, nepravedno zaboravljenog, pohranjenog u шоству и junaštvu naših slavnih predaka, и nakalemjen najfiniji vez dostoјnih potomaka. Njihove duše ispunjene su amanetom zajedništva i sloge за napredak porodice, добробит zavičaja, s krunom dragulja nepocjenljive vrijednosti; beskrajne оданости Crnoj Gori. Humanost i patriotski zanos наše dijaspore ovaploćuje se ispunjenjem emigrantskih жеља да помоћ родном kraju буде izdašna i blagovremena, podsjećajući na jake kiše koje natapaju posnu, pokatkad sprženu zemљу i ožive најљепше boje i mirise prirode.

Ljubav i rodoljublje crnogorskog iseljeništva je užvišena i pitka kao bistre crnogorske rijeke, osvježava као наše Jadranско more, ћрвста као nepokorno lovčensko stijenje и daruje neizmjerenu ljudsku toplinu poput sunca iznad најљепше земље, domovine Crne Gore.

ZORAN ĐUKANOVIĆ

DIJASPORA CRNE GORE U REPUBLICI ALBANIJI

Zoran Đukanović (1960) dipl. inženjer elektrotehnike i informatičar. Naučni i stručni prevodilac za engleski jezik. U Upravi za saradnju sa dijasporom - iseljenicima Crne Gore moderira umjetničke događaje i okrugle stolove koji se sa različitih aspekata tiču dijaspore. Između ostalog, posvećen je saradnji sa crnogorskom dijasporom u Republici Albaniji.

Donedavno se o našoj dijaspori u susjednoj Albaniji malo znalo. Budući da je decenijama, poslije Drugog svjetskog rata, ova država živjela pod staklenim zvonom jednog rigidnog režima, to su i naši iseljenici bili prepušteni svojoj borbi za očuvanje nacionalnog identiteta, čije je ispoljavanje bilo zabranjeno.

Istorijski, crnogorske prethodnice, Duklja i Žeta, bile su prilično isprepletene sa prostorom i narodima današnje sjeverne Albanije. Možemo reći da je današnja Crna Gora djelimično i nastala na prostoru današnje Albanije. Čuvene dinastije Balšići i Crnojevići su se i orodile albanskim plemstvom, pogotovo porodicom čuvenog Skenderbega, odnosno prvobitnog Đerđa Kastriotija. Albanija je morala da balansira između slovenskih naroda, Mletačke republike i Vizantije. Često mijenjanje granica, zahvatanje manjih i većih prostora, učinilo je da se i narodi mađusobno prožimaju. Ovakav racionalan pristup multietničnosti i multi-

konfesionalnosti na ovim prostorima je novijeg datuma. Sve dok je postojala komunistička vlast u Albaniji, pokušavalo se zatrijeti crnogorsko porijeklo stanovništva, rušile su se pravoslavne crkve i zatirala groblja. No, u narodu se sačuvalo sjećanje i znanje da je crnogorsko stanovništvo činilo značajan procenat stanovništva sjeverne Albanije, naročito u i oko Skadra. O tome svjedoče i mnogi toponimi koji su opstali, a očigledno je da su slovenskog porijekla: Kamenica, Zagora, Podgora, Bog, Bogić, Reč, Pustopolje, Dobre, Dobrăč, Velipolje, Ras, Kule, Dragoč, Kakaric, Berdica, Široka, Oblik, itd.

Danas se situacija umnogome promjenila i stalno unapređuje. Crnogorci i ostali narodi koji su nekad iselili u Albaniju sa prostora današnje Crne Gore baštine sva nacionalna prava i mogućnost da formiraju svoja iseljenička udruženja, uče jezik svojih predaka i njeguju tradiciju i kulturu koja im daje posebnost u ovoj multikulturalnoj zemlji. Komunikacija između

dvije, danas prijateljske zemlje, obavlja se svakodnevno i raznovrsno. Lično, često boravim u Republici Albaniji, naročito u Skadru, koji je od Podgorice udaljen svega 60 km. Osjećam da smo dio vrlo slične kulture i tradicije koja je vjekovima formirana kako bi naše nacije opstale u vrtlozima interesa okolnih velikih sila, kojima je ovo uvijek bio primamljiv prostor za zadovoljenje njihovih teritorijalnih aspiracija i ukupnih interesa. Zbog toga sa zadovoljstvom pratim razvoj susjedne Albanije u svim sferama, a trudim se i da bar malo doprinesem ukupno boljim međudržavnim odnosima, gdje su dijaspole, odnosno iseljenici i sa jedne i sa druge strane, vječiti ambasadori svojih matica, koji se trude da što bolje njeguju svoju tradiciju, ali i da se prilagode zemlji prijema, kao njeni lojalni građani. U prilog nam idu i težnje Crne Gore i Albanije za članstvom u Evropskoj uniji, kao i činjenica da su već u NATO savезu. Kao da sam geografski položaj i istorijska iskustva predodređuju kojim međunarodnim asocijacijama ćemo se prikloniti.

Dijasporu Crne Gore u Albaniji institucionalno predstavlja nekoliko iseljeničkih udruženja. Najstarije, „Rozafa Morača“ iz Skadra, nakon osamostaljenja Crne Gore 2006. godine, nije prestalo da sarađuje sa Republikom Srbijom, a sve manje sa Crnom Gorom, tako da ga danas posmatramo kao prosrpsko udruženje usred Skadra u kome se članovi izjašnjavaju i kao Srbi i kao Crnogorci. No, jedno vrijeme je bilo i oficijelno udruženje Republike Srbije, a čini se da je to u stvari jedna interesna

grupa čiji svi članovi potiču sa teritorije današnje Crne Gore, ali koja u svojim aktivnostima daje primat saradnji sa Republikom Srbijom. Naravno, vrlo diskutabilno je imati dvije matične države.

Udruženja „Alba Montenegro“ i „Duklja“, takođe iz Skadra, su crnogorska udruženja, koja su se nakon sticanja nezavisnosti Crne Gore, izdvojila iz udruženja „Rozafa Morača“ i pokušavaju da baštine tradiciju i kulturu Crne Gore. Posljednjih godina su vrlo neaktivna, pa se nadamo da će podmlaćivanjem rukovodstava uspjeti da uhvate korak sa savremenim načinima komunikacije između njih i matice, po uzoru na slična udruženja u drugim državama, a pogotovo na udruženje „Zajednica Crnogoraca Albanije“ iz Elbasana.

Ovo udruženje iz Elbasana, gdje nemamo tako brojnu dijasporu, predstavlja primjer kako u današnje vrijeme treba sarađivati sa svojom matičnom državom, koristeći savremene, elektronske načine komunikacije, saradnju sa medijima obje države i dajući akcenat, ne samo na aktivnosti povodom važnih praznika Crne Gore, već i nekih iz bliže

Manastir Sv. Jovana Vladimira u Elbasanu

Šoškići i Ćulafići, crnogorski iseljenici u Elbasanu, 1965.

prošlosti Crne Gore koji imaju veze sa Albanijom, kao i promovišući neke kulturne manifestacije iz Crne Gore, koje budu zanimljive, ne samo našim iseljenicima, već i domicilnom, albanskom stanovništvu. Na taj način se i stvaraju mostovi saradnje dvije države.

„Zajednica Crnogoraca Albanije“ ne bi bila to što jeste da na njenom čelu nije agilni profesor geografije Marinko Ćulafić, koji se svojski trudi da Crnu Goru približi Republici Albaniji u mnogim oblastima. Njegovo udruženje većinom čine potomci Crnogoraca, koji su se 1948. godine ogriješili o direktive tadašnje komunističke vlasti u Crnoj Gori, odnosno Jugoslaviji, u odnosu na čuvenu Rezoluciju Informbiroa. Dakle, to su potomci revolucionara, pravoraca, inteligentnih i obrazovanih ljudi. Svi su oni obrazovani u Albaniji i predstavljaju istaknute stručnjake u svojim oblastima. Ćulafić je prošle

godine, umnogome i na osnovu mlađenja Uprave za saradnju sa dijasporom – iseljenicima Crne Gore, postao i predstavnik crnogorske nacionalne manjine u državnom Komitetu za nacionalne manjine Albanije, gdje uspješno predstavlja našu manjinu u Albaniji. Takođe, njegove aktivnosti su zapazile i međunarodne, evropske institucije koje se bave pravima nacionalnih manjina, pa je njegovo udruženje danas, jedino od svih udruženja dijaspore Crne Gore, i član FUENa, (Federal Union of European Nationalities). Gospodin Ćulafić se i tu brzo povezao i pokazao kao odgovoran predstavnik svoje nacionalne manjine i može služiti za primjer cijelom našem iseljeništvu.

Jedna od značajnijih aktivnosti ovog udruženja, pored obilježavanja 21. maja i 13. jula, je i obilježavanje Dana Svetog Vladimira Dukljanskog 3-4. juna svake godine, na brdu Šijon kod

Elbasana, gdje u manastiru Sv. Jovan Vladimir počivaju mošti ovog velikog svetitelja, koji se slavi u više država regiona. Knez Vladimir Dukljanski je postao simbol mirnog suživota i zajedništva više nacija i vjera na prostoru današnje Crne Gore, Albanije, Sjeverne Makedonije, Srbije, Bugarske, itd. Njegov život i mučenička smrt vinula ga je u vrhove hrišćanstva, ali i pripadnika islamske vjeroispovjesti koji ga veoma cijene i poštuju zbog svojih moralnih vrijednosti. „Zajednica Crnogoraca Albanije“ tih dana uvijek upriliči aktivnosti koje zблиžavaju različite narode, kod manastira dođu stotine, ne samo vjernika, već i predstavnika države Albanije i Crne Gore, mnogi predstavnici medija iz regiona, tako da je to postao događaj prve vrste kome obavezno treba prisustvovati.

Takođe, značajna aktivnost „Zajednice Crnogoraca Albanije“ je i obilježavanje

godišnjice stradanja broda na kome je život izgubilo skoro 400 crnogorskih iseljenika – dobrovoljaca iz Amerike, na Badnji dan, 6. januara 1916. godine, usred Prvog svjetskog rata. Tog dana, svake godine, brojne delegacije se podsjete na taj događaj u luci Medova (Shen Gjin), polažući vijence u more, čime se odaje počast rodoljubima kojima je Crna Gora bila svetinja, a o čemu svjedoči i poznati spomenik „Lovćenska vila“ na Cetinju.

Aktivnosti koje učvršćuju saradnju naših iseljeničkih udruženja u Albaniji sa svojim matičnom Crnom Gorom su raznovrsne. U perspektivi, moraju se još više unapređivati, naročito u skadarškoj oblasti. Ustav i Zakoni Republike Albanije omogućavaju široke vidove saradnje, čime se učvršćuje, kako međudržavna saradnja, tako i unapređuje status crnogorske nacionalne manjine.

Marinko Ćulafić, predsjednik Zajednice Crnogoraca Albanije iz Elbasana

MILAN GAŠOVIĆ

DAVNE SPONE MOSTARA I CRNE GORE

Dr Milan Gašović (1954) rođen u Nedajnom, Plužine - Crna Gora. Bio je vanredni profesor za naučnu oblast Marketing na Ekonomskom Fakultetu Subotica, Univerzitet u Novom Sadu i redovni profesor za naučnu oblast menadžment na Univerzitetu Union u Beogradu. Publikovao je preko 100 naučnih i stručnih radova, kao i 4 monografije i 5 univerzitetskih udžbenika. Od 2016. je u penziji. Živi u Beogradu i Baru.

Dvino je ovo aprilsko mostarsko veče 2023 godine. Nebo je prozračno i duboko. Neretva tih šumi ispod nekadašnjeg Titovog mosta. Koračam, ponovo onom istom dragom ulicom od Musale do Rondoa, nekadašnjom štaftom čuvenog mostarskog korza. Mostaru, gradu behara, poezije a njegovom Kujundžiluku, Starom mostu, Kantarevcu, zelenomodroj Neretvi, stadionu Veleža, zanosnim djevojkama iz Mahale i mojim drugarima (raji) - dugujem cijelu jednu nasmijanu gimnazisku mladost. Preplavljen sam uspomenama. Vraćaju mi se davne slike mostarskih čarobnih večeri, prvih izlazaka, prvih simpatija i upoznavanja na korzu. Mislim na prvu ljubav, na neprospavane noći, na nadu, čežnju, zanos, streljnu, patnju - kada sve oboji sevdah, to uzvišeno osjećanje od koga gori duša... Ti mostarski dani i godine su za moje formiranje bili presudni, najljepši koje sam doživio. Privelegija je bilo doživjeti četiri mostarska proljeća i četiri zlatne jeseni. Veliki pjesnik Alekса Šantić je uzdigao Mostar među zvjezdane pre-

djele poezije. Njegov poetski nasljednik Pero Zubac je svojom bezvremenskom poemom „Mostarske kiše”, i njenim nastavkom „Ljuvene”- učinio Mostar prijestonicom poezije. Mostarske kiše su bile himna moje generacije. Žato su zauvijek ostala u meni ona Zupčeva „nedoigrana proljeća, ono nebo i ono oblaće, oni krovovi, one modre kiše...Sve to „ja više neumijem, ja više ne mogu da zaboravim”. Kao dječak koji je sa 14 godina iz Crne Gore došao u Mostar, bio sam sa naglašenim simpatijama prihvaćen od njegove „raje”. Kasnije sam shvatio da to umnogome dugujem nekim dubljim, davnim spomenima između Mostara i Crne Gore, u kojima ima puno fluida duše i dobrote.

Mostar - čarobni grad

Mostar je grad u Bosni i Hercegovini, podno Veleža kroz koga protiče mirozeleni Neretva. Naselje pod ovom imenom i na ovom mjestu, pominje se prvi put 1474. godine u Dubrovačkim izvorima. Pored više različitih izvođenja imena Mostar, najvjerovalnije da

se grad tako nazvao po „mostarima”, čuvarima prvobitnog drvenog mosta na lancima, koji su privezani za dvije kule s obje strane mosta. Mavro Orbin, dubrovački povjesničar iz XVI vijeka navodi da ga je sagradio Radivoj, velikaš oblasnog gospodara Stjepana Vučića Kosače, davne 1440. godine.

Tokom ranog srednjeg vijeka, područje Mostara je pripadalo slovenskoj pokrajini Zahumlje, sa Humom kao glavnim središtem. Od 1042. Zahumljem vladaju Vojislavljevići, dinasti prve crnogorske države Duklje. Nakon više od jednog vijeka pokrajina pada pod vlast Nemanjića. Raspadom države Nemanjića, Zahumljem su kratko vladali bosanski banovi. Tokom XIV – XV vijeka jačaju humski kneževi, od kojih se ističe Stjepan Vukšić Kosača koji je prvo, stolovao u Blagaju, pored Mostara. U povelji Fridrika III, cara Svetog Rimskog Carstva, 20 januara 1448. godine nazvan je hercegom, što

na njemačkom jeziku znači vojvoda. Iako je i prije te povelje imao titulu vojvode Humske zemlje (Zahumlja), njemački naziv je više koristio u svojoj diplomatsko-upravnoj korespondenciji i dekretima. Vjerovatno otuda potiče i novi naziv za područje kojim je vladao - Hercegovina.

Turci su osvojili Mostar 1466. godine, kada je postao sjedište subaše. Od 1522. do 1530. godine Mostar je središte hercegovačkog sandžak-bega. Prema prvom turskom katastarskom popisu iz 1475. godine u Mostarskoj nahiji je živjelo 2333 stanovnika. Grad je imao veliki strateški značaj s obzirom da je predstavljao najisturenije tursko vojno uporište prema srednjem Jadranu, kao i važno trgovačko središte za razmjenu dobara između Otomanske imperije i Dubrovačke Republike. U toku XVI-XVII vijeka, Mostar je imao oko 10.000 stanovnika i razvijao se kao tipično tursko naselje sa čaršijom i ma-

Mostar

halama oko nje. Čaršija, kao najstariji, reprezentativni dio grada je nastajala uz sam stari most, s obje strane Neretve. Godine 1832. osnovan je poseban hercegovački pašaluk, na čelu sa Ali-pašom Rizvanbegovićem, koji je dobio titulu vezira. Znatan dio sadašnje sjeveroistočne Crne Gore je bio u sastavu tog pašaluka.

Najveće znamenitosti Mostara su njegov Stari most i Kujunžiluk, koji su od 2005. godine pod zaštitom UNESCO-a, kao svjetska kulturna baština. Stari most je po nalogu sultana Sulejmana Veličanstvenog sagrađen 1566. godine. Glavni neimar je bio Hajrudin, učenik slavnog turskog graditelja Sinana. Poznati osmanski putopisac Evlija Čelebija je došao u Mostar oko 1660. godine i ostavio zapis o ovome mostu: „On izgleda kao luk duge koji se uzdiže do Kumove slame i pruža se s jedne litice na drugu... Eto neka se zna da sam ja, jadni i bijedni rob božiji Evlija, do sada prošao i vido šesnaest carevina, ali tako visok most nijesam vido. On je prebačen s jedne na drugu stijenu, koje se dižu do neba... Kada se ovaj most pogleda iz daljine, izgleda okrugao kao luk iz koga je tek izletjela strijela, pa tako stao. Neimarski ukus, preciznost i elegancija koja su unošene u ovu divnu kamenu tvorevinu, nije pokazao nijedan stari neimar”. Hronostih isписан na mostu glasi: „Ovaj most je sagrađen kao luk duge / Ima li mu sličnog na ovom svijetu moj bože.... / I mi ćemo preći preko ove ćuprije / Preko koje je prešao (ostali) svijet, moj sultanu”. Evlija Čelebija je još zapisao i sledeće: „Na teritoriji hercegovačkog sandžaka nema nijedan grad napredniji ni ljepši od šehera Mostara. Žbog prijatne klime, tu ima tako sočnog i finog voća da oni svoje smokve

i grožđe i kao ovčije glave krupne narove, nose na poklon ostalim gradovima. Ovo voće ne samo da zadržava svoju ljepotu i slast, nego se njegova boja i slast zadugo ne promijeni. Kroz sve privlačne bašće i ograšene bosta-ne koji se nalaze na onoj strani gdje je tobhana, protiču žive vode, a po raznovrsnim uređenim sofama svijet se veseli.... U ovom gradu sam proveo tri dana u uživanju i veselju.”

Prelomna godina u razvoju Mostara je 1878. kada dolazi austrougarska uprava. Novi upravljači donose evropski duh koji se ogleda u njegovom preoblikovanju, razvoju i izgradnji. Za samo 40 godina, od tipične turske kasabe, Mostar će postati pravi evropski grad sa nova tri mosta, modernim vodovodom i kanalizacijom, fabrikom duvana, željezničkom povezanošću sa Pločama i Sarajevom, itd. Najznamenitije građevine iz austrougarskog perioda su zgrada stare Gimnazije i Gradska banja, koje predstavljaju predivan spoj zapadne i orijentalne arhitekture (pseudomaurski stil).

U periodu Kraljevine Jugoslavije Mostar je bio u sastavu Pomorske oblasti, kasnije Banovine, a u periodu 1938-1941. u sastavu Banovine Hrvatske. Grad se nije značajnije razvijao. Godine 1938. puštanjem u rad novoizgrađene željezničke pruge Nikšić-Trebinje, Mostar se direktno povezuje sa Crnom Gorom, jer je Austrougarska još 1901. izgradila prugu Čapljina-Trebinje.

Razdoblje SFRJ je najplodniji period u razvoju Mostara. Grade se novi industrijski objekti: Fabrika borbenih aviona Soko; Kombinat Aluminijuma; Pamučna industrija Đuro Salaj; Hepok i itd. Niču i javni školski i stambeni

Gimnazija u Mostaru

ni objekti. Šezdesetih godina stari dio grada se temeljno rekonstruiše čime rukovodi veliki crnogorski slikar Mirko Kujačić. Vajar Bogdan Bogdanović stvara, u čast i slavu 700 poginulih boraca iz Mostara u NOB-u, možda najbolji arhitektonski spomenik Titove Jugoslavije - Partizansko groblje. Godine 1977. Mostar dobija Univerzitet, grad se nezadrživo širi i postaje privredni, saobraćajni, kulturni, obrazovni i turistički centar cijele Hercegovine. Danas je Mostar središte Hecegovačko-neretvanske županije.

Davne Spone Mostara i Crne Gore

Veze Crne Gore i Mostara, odnosno pokrajine Zahumlje u kojoj je nastao ovaj grad, datiraju duboko u rani Srednji vijek. Godine 1042. Zahumlje i Travunija (Trebinje) su nakon velike pobjede dukljanske vojske nad Vizantiskom carskom armadom, potpale

pod vlast Duklje, prve crnogorske nezavisne države, na čijem je čelu, skoro vijek i po bila dinastija Vojislavljevića. Na strani Vizantinaca se, kao vazal, borio zahumski knez Ljutovid. Zahumlje i Travunija su ostale u sastavu države Vojislavljevića više od 100 godina.

U Mostaru i Crnoj Gori, pogotovo u Boki Kotorskoj i Pivi, još uvijek su živa predanja o hercegu Šćepanu (Stjepan Vukšić Kosača). Danas, jedna od najpoznatijih ustanova kulture u Mostaru nosi naziv: „Hrvatski dom Stjepan Vukšić Kosača”. Sjeveroistočni dio današnje Crne Gore je bio pod njegovom vlašću, uključujući i grad Novi koji je po njemu dobio ime Herceg Novi. Imao je više svojih sjedišta ili utvrđenja, od kojih su Blagaj u neposrednoj blizini Mostara, kao i grad-tvrđava Soko na rijeci Pivi najviše pominjani u relevantnim izvorima. Ispod samog Sokola se nalazi naselje koje se i danas naziva Šćepan Polje, a

jedan zaseok u Pivi nosi ime Hercegova Strana. Herceg Šćepan je imao periode povremenih sukoba, ali i saradnje sa zetskim gospodarima Balšićima i Crnojevićima. Za njega se 1411. preudala Jelena Balšić, majka gospodara Zete, Balše III Balšića. Najpoznatiji Crnojević, čuveni Ivan-gospodar, drugi put se oženio Marom, kćerkom Hercega Šćepana. Prema nekim izvorima Ivan Crnojević je kao dječak proveo 10 godina, kao taoc na dvoru hercega Šćepana. Crnojevići su jedno vrijeme vladali Trebinjem, Konavlima i Popovim Poljem, u neposrednoj blizini Mostara.

Tim dubokim vezama Mostara i Crne Gore je dobrano doprinio hercegovački vezir Ali-paša Rizvanbegović čije je sjedište bilo u ovom gradu. To je onaj isti visoki turski dostojanstvenik koji je davne 1842. godine u Dubrovniku potpisao sporazum o mirnom rješavanju graničnih sporova oko Grahova sa crnogorskim vladikom i gospodarem Petrom II Petrovićem Njegošem. Bilo je to prvo neformalno priznanje nezavisnosti Crne Gore. Prema istorijskim izvorima Ali-paša je gajio iskreno poštovanje prema crnogorskom čojstvu i junaštvu. Bio je oduševljen sa Njegošem, kome se divio i sa kojim se pobratimio, o čemu svjedoči njihova obimna prepiska. Zabilježeno je da je jednom rekao: „*Anda seni (zakletva), onakvog čovjeka un butum dunjaluku (u čitavom svijetu) nema.*” Ali-paša Rizvanbegović je ubijen 1851. od strane zloglasnog Omer-paše Latasa, jer se suprostavio njegovim svirepim reformama u Bosni i Hercegovini. Iste godine je umro i njegov veliki prijatelj Petar II Petrović Njegoš.

Pjesnik Alekса Šantić je, prema hroničarima, veoma poštovao i volio Crnu Goru. Kao turski i austrougarski poda-

Aleksa Šantić (1868-1924) u crnogorskoj nošnji

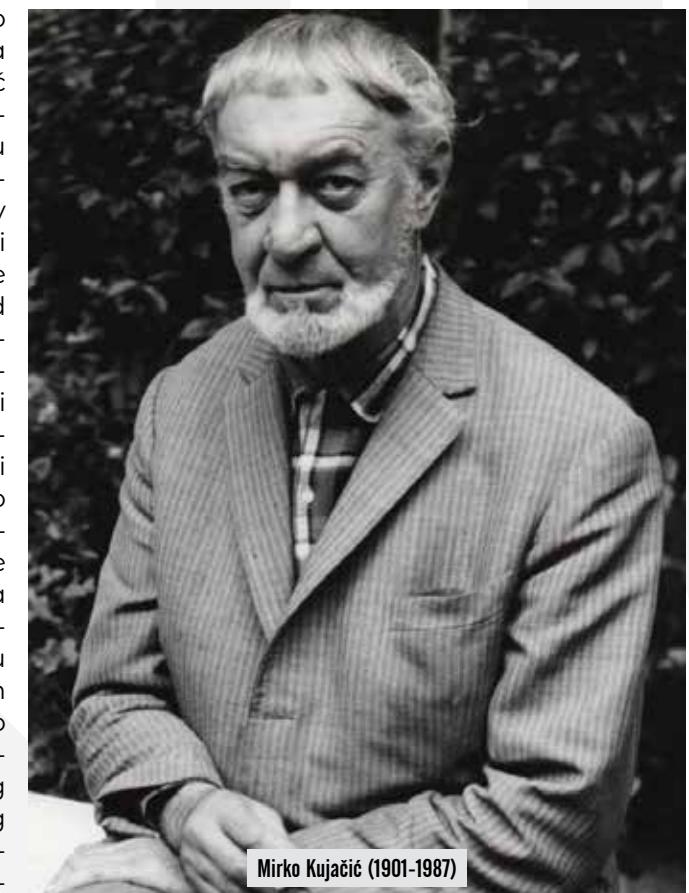
nik, čija porodica potiče iz Nevesinja, često je u svečanim prilikama oblačio crnogorsku narodnu nošnju. Bilo je to vrijeme kada su Hercegovci pjevali: „*Oj da mi je i da mogu, crnogorsku nosit robu.*” Ispjevao je i odu Boki, kao „*nevjesti Jadrana, podno njenog Lovćena plavog...*”

Duboke spone Mostara i Crne Gore, značajno je obogatio veliki crnogorski slikar Mirko Kujačić. Kujačići potiču iz sela Nudo, koje se nalazi na samoj granici Crne Gore i Bosne i Hercegovine. Njegov otac Jovan je bio poznati ljekar u tadašnjoj Knjaževini Crnoj Gori, a majka kćerka čuvenog crnogorskog serdara Rada Plamenca. Bio je u srodstvu je i sa vladajućom porodicom Petrović Njegoš. Mirko Kujačić je i rođeni ujak jednog od najvećih crnogorskih i svjetskih slikara XX vijeka Dada Đurića. Slikarstvo je učio u Pari-

zu kao đak francuskog slikara Andrea Lota, i bio član likovne grupe „Maison de la culture”. Pariz napušta pred Drugi svjetski rat i dolazi u Beograd, где se aktivno uključuje u ljevičarski pokret i postaje član likovne grupe „Oblik”. U periodu rata boravi u Crnoj Gori i stvara djela poetskog realizma. Polovinom šezdesetih godina ekspressionistički fiksira rodni Nudo, njegove gorštakе i sopstveno lice. Postoje dvije slike koje, kao spojnice Kujačićevog likovnog individualiteta, vežu njegove životne i stvaralačke transferzale. Slika „Crnogorac“ iz 1932. godine i „Obrazi gorštaka“, nastala 70-ih godina prošlog vijeka.

Poslije rata dolazi u Mostar koji ga je toliko očarao da u njemu ostaje do kraja života. Nije Mirko Kujačić jedini umjetnik koji se zaljubio u čarobni Mostar, u njegov orientalni i mediteranski ambijent, u njegov Stari most i Kujundžiluk i ostale brojne spomenike kulture. Ali, za razliku od drugih imao je viziju Mostara koji će rekonstrukcijom svoje orientalne i mediteranske baštine, valorizovati svoje turističke i ekonomski potencijale. To će vrlo brzo biti prepozнато od gradskih vlasti koje će postaviti Kujačića za načelnika Uprave za zaštitu spomenika kulture u Mostaru. On je sa velikim entuzijazmom pokrenuo izuzetno kompleksne projekte konzervacije Starog mosta i starog gradskog jezgra. Kao član dvije komisije u koje su ušla sko-

ro sva ekspertska imena bivše SFRJ, inistirao je i u tome uspio da se mora poći od potrebe za strogim pridržavanjem konzervatorsko restauratorskih principa prilikom budućih radova na mostu, te da se most vratи, u najvećoj mogućoj mjeri u prvobitno stanje. Tom prilikom ustanovljen je čitav program radova na problemu konzervacije Starog mosta i urbanističkog rješavanja njegovog okruženja. Na taj način je i rad Uprave sa njim na čelu usmjeren metodološki ispravno i konzervatorski naučno. Koncept uređenja zone oko Starog mosta posmatrao se kroz tri dijela koji ukupno čine jedinstvenu urbanističku cjelinu. Dva dijela, Stari

Mirko Kujačić (1901-1987)

most sa srednjovjekovnim tvrđavama, niz dućana-čepenika i magaza na oba njegova prilaza, pripadaju ambijentu turskog perioda. Treći dio, Mala i Velika Tepa pokazuju izrazite karakteristike mediteranskog uticaja. Priključnjem dokumentacije iz domena istorije, arhitekture i privrede, uz stalnu konsultaciju sa konzervatorima, arhitektama, urbanistima i drugima, Kujačić je osmislio vajao koncept restitucije starog ambijenta, uglavnom u Kujundžiluku i njegovog aktiviranja kao turističko-poslovnog centra grada.

Stariji Mostarci se sjećaju Kujačićevih slikarskih novatorija kada je stare fasade u Kujundžiluku oslikao jarkim limun, orandž i modrim bojama, svjestan prvih negativnih reakcija građana. Ali, on je znao u šta će se vremenom pretvoriti te boje. Već iduće godine, sunce, vjetar i kiša su izbjegli obojene zidove, pretvorivši ih u likovnu dragocjenost, patinu i ljepotu. Mirko Kujačić je umro 1987. godine u Mostaru. I pored jakе emocije prema ovom gradu, po izričitoj želji je sahranjen u porodičnoj grobnici u rodnom selu Nudo. Njegovo mjesto vječnog počinka je njegova rođena zemlja - Crna Gora. Kao i svi naši veliki ljudi on je bio „sav od Crne Gore”.

Još jedan veliki Mostarac, nekadašnji predsjednik Saveznog izvršnog vijeća bivše SFR Jugoslavije Džemal Bijedić, naglašeno je poštovao i volio Crnu Goru, što je dokazao više puta. Naime, skupa i komplikovana izgradnja hidroelektrane Piva je više puta prekidana zbog nedostatka novca u saveznoj kasi. Tadašnji visoki crnogorski i savezni funkcioner Vidoje Žarković je od njega zatražio pomoć. Popularni Mostarac Džema je tada rekao: „Ne brini

Vidoje. Tvoja Piva je našoj revoluciji dala sve. Dok sam ja na čelu Savezne vlade, biće para za HE Piva”. Održao je obećanje, svečano pustivši hidroelektranu u rad 1976. godine.

Za poznavaoce Mostara i Podgorice lako je uočljiva sličnost ova dva grada. Kada god se nađem u Podgorici i prođem divnim šetalištem uz rijeku Moraču, kad me pomiluje onaj blagi povjetarac sa Gorice i ugledam prozračno nebo, ja pomislim na Mostar. Pored skoro identičnog podneblja ova dva grada povezuje i vrcavi, opori humor mostarskih „liski” i titogradskih „cikotića”. Veoma popularni prijateljski fudbalski klubovi Velež i Budućnost su igrali možda najlepši fudbal u jakoj ligi bivše SFRJ. Niko nije bio ravnodušan na majstорије Anta Miročevića, Dragana Vujovića, Dejana Savićevića ili Predraga Mijatovića, s jedne strane, kao i bravure Envera Marića, Duška Bajevića, Franje Vladića ili Blaža Sliškovića, sa druge strane.

Umjesto zaključka

Ljudi vole da se sjećaju svega onoga što izaziva lagano treperenje radosti u krvi i žilama. Vole da se osmjejhnu nečemu dragom iz sjećanja. „Znate li vi kakav je to bio grad” rečenica je koju godinama ponavljam svojim prijateljima, počinjući priču o Mostaru moje mладости, gradu de je ostala moja duša. I sada mi se čini da iz bašča čujem divnu sevdalinku nastalu na Šantićevim stihovima: „Gle visoko sunce uprlo strjela / Na zumbule plave i đule bijele / I tanke munare sred ravna Mostara / Što se sav bijeli od rasna behara”. Čini mi se da osjećam onaj raskošni miris jasmina i svježe pržene kafe iz avlja Donje Mahale. Pitam se

đe su sada moji drugari-raja Mladen, Denis, Čola...Šta je sa divnim djevojkama Dženanom, Ivankom, Slavicom. Mislim na zanosnu Amru, prvu ljubav, na tajnu njenih kao gar crnih očiju...

Mostar je danas podijeljen grad. Ni obnova Starog mosta, koga su 1993. srušile granate Hrvatskog vijeća odbrane, nije, još uvijek povezala Hrvate sa zapadne i Bošnjake sa njegove istočne strane. Rušenje simbola Mostara, BiH i bivše SFRJ je uživo prenosio CNN. Snimci su šokirali svjetsku javnost. Mnogi Mostarci, izasavši iz skloništa ugledali su sa užasom jezivu prazninu, de je nekada bio njihov „Stari”, kako su ga od milja zvali, a kako se inače obraćaju odrasla djeca svome ocu. Na sreću svijet nije dozvolio da nestane jedno od najlepših djela otomanske arhitekture i vjekovni simbol spajanja ljudi i naroda. Stari most je ponovo sagrađen 2004. godine uz pomoć Svjetske banke i donacija Italije, Holandije, Turske, Hrvatske i Evropske banke za obnovu i razvoj. Dobro i ljepota su pobijedili зло i pustoš. Naredne 2005. godine, Stari most je uvršten u Uneskovu listu zaštićenih spomenika kulture, povodom čega je navedeno: „*Mostar je oduvijek bio dom multietničkom stanovništву, a most sastavni dio njihovog života. On je simbol dugačke istorije pluralizma u ovom gradu*”.

Može li se nakon strahota građanskog rata vratiti nekadašnji dobar duh Mostara? Nažalost, danas se čini da zlo i ne pomišlja da ustukne. Prije samo godinu dana, 14. februara na dan oslobođenja Mostara, sljedbenici onih koji su srušili Stari most, uništili su svih 700 ploča sa imenima poginulih Mostaraca u NOB-u. Protagonisti zla su tačno znali šta treba razariti: veličanstveni spomenik oslobođiocima grada svih nacio-

nalnosti, remek djelo velikog Bogdana Bogdanovića, njihovo bratstvo i jedinstvo iskovano u krvavom oslobođilačkom ratu protiv fašizma i domaće pete kolone. Nije, bratstvo i jedinstvo bilo, kako to sada pokušavaju da iskrivljuju sadašnji vlastodršci, samo komunistička puka parola. Naprotiv, to je bio svakodnevni život u Mostaru moje mладости. Tada je jedina podjela ljudi bila ona na tzv. „raju” i „papke”. Raja je, kako to nedavno napisao profesor Roko Markovina „bila plemenita, humana i solidarna grupa ljudi, koji su bili ogromna većina u ovom gradu”. Ta, zaista stvarna podjela bila je najljudskija, jer nije uključivala nacionalne, religiozne, statusne ili bilo koje druge podjele. Neko je rekao da je raja filozofija življenja, stav prema životu, principi od kojih se ne odustaje, poštovanje, moral, prijateljstvo. Zauvijek će biti ponosan što sam bio dio te mostarske raje. I evo dok zaključujem pisanje ovog eseja o Mostaru, opet mi odzvanjaju bezvremeni Župčevi stihovi: „*Mene ćeš lako pronaći / U istoj onoj kući / Sa istim onim ljudima / Pod istim onim nebom....*”

Možda će, kako je to pjeva Branko Ćopić neka mostarska „nova mладост donijeti nove dane i nastaviti naše pjesme nedopjevane” i ponovo oživjeti dobar duh ovog čarobnog grada kome smo se svi divili. Građanski rat u Mostaru (1992-1993) otjerao je mnoge njegove stanovnike šitom svijeta. Neki su došli i u Crnu Goru. Prije ratnih dešavanja i raspada bivše SFRJ u Mostaru je živio znatan broj Crnogoraca, koji su se lako uklapali u mostarsku sredinu, jer ih povezuje fluid dobrote i duše. Danas, prema uglednoj preduzetnici Almiri Grčić, rođenoj Redžepagić čiji je otac porijeklom iz Plava, Crnogoraca u Mostaru gotovo da i nema.

MILO RADULOVIĆ

CRNA GORA I ESTONIJA

Mr Milo Radulović (1986) preuzetnik, završio je osnovne studije ekonomije u Podgorici, zatim prvi master iz međunarodnog biznisa u Sloveniji, kao i drugi master iz poslovne administracije u Švedskoj. Sedam godina boravi u inostranstvu, od Slovenije, Litvanije, Švedske i sad Estonije. Poslednjih godinu i po živi u Talinu, odakle razvija sopstveni globalni startap MARLEQ, koji pomaže profesionalcima da lakše dođu do posla.

Estonija ima 1.3 miliona stanovnika i po mnogo čemu me podsjeća na Sloveniju, kao i Crnu Goru. Estonija je bila u Sovjetskom savezu isto što i Slovenija u Jugoslaviji, najrazvijeniji dio države. Zemlja je veoma čista, zelena i organizovana, a ljudi su vrijedni, radni i odgovorni. Dvije stvari po kojima se Estonija ističe u poslednjih deset godina. Prva je digitalizacija i elektronska uprava, a druga je preuzetništvo i startap ekosistem.

U Estoniji je sve što možete da zamsite, digitalizovano. U pitanju je preko 2000 javnih servisa za građane, čak i sklapanje braka. Dakle, nema birokratije, administracije i čekanja u redovima, sve možete da završite sa vašeg telefona ili računara, iz kuće, sela, ili inostranstva. U martu ove godine, bili su parlamentarni izbori, na kojima je većina glasača obavilo pravo glasa online, sa najvećom izlaznošću od obnavljavanja nezavisnosti.

Estonija je najdigitalnija nacija na svijetu, koja se globalno proslavila pokretanjem programa elektronskog prebivališta (e-residency), preko kojeg je čak 100.000 ljudi širom planete dio inicijative. Jedan od njih sam i ja. Prvo sam postao e-rezident, što mi je

omogućilo da pokrenem međunarodni biznis iz Estonije, a da čak ni ne krocim u zemlju. Glavni razlog zašto sam otvorio firmu ovdje je jer u Crnoj Gori nije bilo adekvatnog rješenja za međunarodna plaćanja (PayPal, Stripe, itd.). Zatim sam aplicirao za startap vizu, kako bih mogao da se preselim u Estoniju i odavde razvijam poslovanje, kao i budem bliže potencijalnim investitorima.

Kompanija Skype je postavila Estoniju na globalnu mapu uspješnih startapa. To je bio prvi estonski jednorog, odnosno firma koja vrijedi više od 1 milijardu dolara. Poređenja radi, dvije najvrjednije kompanije u Crnoj Gori, Bemax i Voli, zajedno vrijede oko 950 miliona dolara. Danas Estonija ima preko 1500 startapa i broj jedan je zemlja na svijetu po broju startapa po glavi stanovnika. Takođe, zemlja danas ima deset jednoroga, po čemu je takođe prva po broju stanovnika.

Estonija je razvila veoma atraktivan ekosistem koji privlači preuzetnike, talente, frelensere i digitalne nomade iz cijelog svijeta. Poznajem nekoliko preuzetnika iz Crne Gore, koji su postali e-rezidenti i pokrenuli biznise iz Estonije, ali ne znam nikog da se pre-

selio ovdje. Znam samo jednu osobu koja radi u Boltu, najvećem estonskom startapu. Crnogorski startapi uglavnom imaju sjedišta firmi u inostranstvu, najčešće zbog razvoja poslovanja, prodaje i pristupa finansiranja, dok je razvojni tim u Crnoj Gori.

Nakon godinu i po dana boravka u Estoniji, mogu da potvrdim da je u pitanju prava preuzetnička nacija. Estonija je evropska Silicijumska dolina, jer ovdje svi pričaju ili o pokretanju svog startapa ili kako su već došli do prve, druge, treće investicije. Kako je zemlja veoma mala, ljudi se međusobno poznaju i lako dolaze do prvih klijenata i investitora. Pohađao sam ovdje nekoliko startap programa i takmičenja, i primijetio sam da je većina njih uspjela da preživi prve godine poslovanja i dođe do investicije, što je na Balkanu veoma rijetka situacija.

Po mom mišljenju, dva ključna koraka za ozdravljenje i procvat Crne Gore su digitalizacija i preuzetništvo. Vrijeme je da promijenimo list, da više sarađujemo, ali i da se takmičimo, ko će doprinijeti da svima bude bolje u Crnoj Gori, posebno mi koji smo, trenutno ili dugoročno, van nje. Svako iz svog ugla, jer svako može da doprinese da svaki dan učinimo nešto malo i da imamo pozitivan uticaj na zajednicu. Čini mi se da nikad nije bilo više građanskih aktivista, lidera i preuzetnika, i to je naravno ljevkovo, zato bi trebalo da usmjerimo tu energiju i iskoristimo potencijal i entuzijazam.

Prvo što treba da mijenjamo je digitalizacija. Mala smo zemlja, to je naša velika prednost i prilika, koju bi trebalo da iskoristimo. Ne moram više da vam pričam o Estoniji, ali ne mogu da opišem kakav je osjećaj kad sve mo-

žete da završite online, od registracije firme, boravišne dozvole, registracije prebivališta, ugovora sa stanodavcem, itd. Moja firma nema čuveni pečat, nema štampanja papira. Dakle sve je online. Sve je na dva-tri klik, i sve završava elektronski potpis. Estonija je pokrenula digitalnu revoluciju javne uprave i poslovanja, a sada to znanje izvozi širom svijeta. Hajde da uradimo isto što i oni, pa da budemo broj dva.

Naša najveća šansa leži u preduzetništvu. U Crnoj Gori su se desili određeni pomaci, od primjene Zakona o podsticajnim mjerama za razvoj istraživanja i inovacija, Fonda za inovacije, ICT Cortex, Unije mladih preduzetnika CG, kao i MER i IRF koji sve više podržavaju mlađe, ali i žene preduzetnice. Crna Gora ima oko dvadeset veoma perspektivnih startapa sa potencijalom za brzi rast i razvoj. Potrebno je da što prije neki od njih (Uhura Solutions, ooblee, Ivmax, Flourish, Badger, ZUNO, MARLEQ, idr.) napravi sličan uspjeh poput estonskog Skype-a ili Bolta, ili nama bližih hrvatskih primjera Rimac automobili ili In-

fobipa, kako bi uslijedila lavina novih uspješnih preduzetničkih priča. Tada ćemo postaviti Crnu Goru na svjetsku mapu, a samim tim motivisati i inspirisati mnoge da pokrenu globalne poslovne inicijative iz Crne Gore.

Startap MARLEQ sam pokrenuo prije šest godina iz Crne Gore, kao rezultat bogatog međunarodnog profesionalnog iskustva iz Švedske, Slovenije i Litvanije. Pošto Crna Gora nije dio EU imao sam mnogo izazova kako da dođem do željenog posla u EU zemljama. Za deset godina poslao sam preko 5.000 prijava za posao vani i uspio da, pored navedenih zemalja, dobijem ponude za posao u Holandiji, Poljskoj, Rumuniji i UAE. Sva ova iskustva, znanja i vještine su mi pomogli da postanem globalni karijerni mentor i tako pomoćnem preko 300 profesionalaca iz čak 70 zemalja, koji su željeli da dobiju posao u inostranstvu. Danas moja kompanija ima preko 20 karijernih koučeva u 20 najrazvijenijih zemalja širom svijeta, koji pomažu kandidatima da izgrade uspješnu međunarodnu karijeru.

GORDAN STOJOVIĆ

AFROAMERIKANAC I DANILOV ORDEN

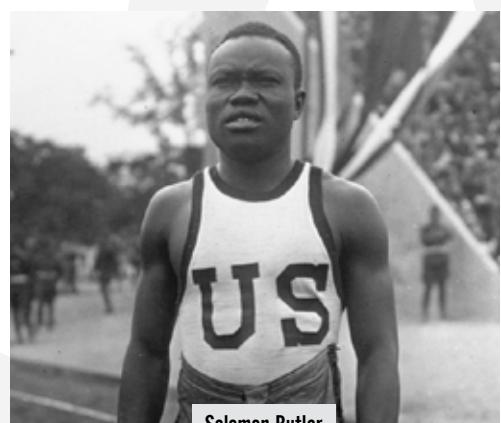
Gordan Stojović (1977), bavi se istraživanjem migracija u Južnoj i Ševernoj Americi, međunarodnim odnosima, te razvojem odnosa sa crnogorskim iseljeništvom u novom svijetu. Bio je ambasador Crne Gore u Argentini, Brazilu, Čileu i Urugvaju. Autor je brojnih tekstova i knjiga sa tematikom migracija i istorije crnogorskog iseljeništva. Jedan je od osnivača časopisa *Global Talks*, koji se bavi temama geopolitike, ekonomije i diplomacije.

Solomon „Sol” Butler (1895-1954) je bio izrazito talentovani sportista koji se takmičio u američkom fudbalu i više atletske disciplina. Smatra se najboljim sportistom Univerziteta Dubuque u američkoj saveznoj državi Ajova, od osnivanja te obrazovne ustanove. Jedan je od trojice Afroamerikanaca u sastavu reprezentacije Sjedinjenih Američkih Država na Olimpijskim igrama koje su 1920. godine održane u belgijskom lučkom gradu Antverpenu.

Godinu dana ranije, kao američki vojnik u Prvom svjetskom ratu bio je u reprezentaciji svoje države na Međusavezničkim sportskim igrama koje su se 1919. godine tokom dvije sedmice (22. jun – 6. jul) održale u Francuskoj. Na tom jedinstvenom sportskom događaju učestvovalo je blizu 1.500 vojnika savezničkih snaga, pripadnici 18 nacija, takmičeci se u 19 sportskih disciplina. Iako ratna saveznica, Kraljevina Crna Gora nije imala sportiste koji su se takmičili na „savezničkoj olimpijadi“, ali je bila zastupljena prisustvom svog suverena, kralja Nikole, kao specijalnog gosta koji je najuspješnijim takmiča-

rima u više sportskih disciplina uručio medalje. Službeni glas crnogorske vlasti Glas Crnogorac 13. jula 1919. godine navodi: „Njegovo Veličanstvo Kralj Gospodar prisustvovao je 15. (28.) juna, u pratinji članova svoje kuće i naših oficira, viteškim igrama koje su priređene u Peršing stadionu kod Pariza. Pri dolasku, kao i pri odlasku, Nj. V. Kralje je od strane američkih vojnih vlasti i predviđačkog odbora dočekan i ispraćen sa svijema vojničkim počastima.“

Na finalnom takmičenju, na za tu priliku izgrađenom stadionu „Peršing“ u

Solomon Butler

predgrađu Pariza, u atletskoj disciplini skok u dalj, pobjedničkim skokom dužine 7,55 metara Solomon Butler je postavio novi američki rekord koji je samo 6 cm bio slabiji od „granice snova“ to jest svjetskog rekorda koji je 1901. godine ostvario slavni irski skakač Peter O' Konor.

Nikola I Petrović, kralj Crne Gore, oduševljen Butlerovim rezultatom i sportskim držanjem tokom finalnog takmičenja, na prepunom stadionu ispred svečane lože u kojoj je bio sa generalom Antonom Gvozdenovićem, odlikovao je ovog crnoputog američkog sportistu

i visokim crnogorskim državnim znamenjem – Danilovim ordenom četvrtog stepena. Moto ordena je: „za nezavisnost Crne Gore“, osnovao ga je knjaz Danilo I Petrović 1853. godine.

Solomon Butler je umro 1. decembra 1954. godine nakon ranjavanja vatrenim oružjem od strane nasilnika u jednom čikaškom baru braneći dvije žene. Sahranjen je na groblju Maple Grove u Vičiti, Kanzas. Univerzitet *Dubuque* ga nije zaboravio, domaćin je tradicionalnog atletskog mitinga *Sol Butler Classic* i dodjeljuje nagradu za karakter i hrabrost *Solomon Butler*.

IVA LEKOVIĆ

BEZ LAMENTA

Iva Leković (1991), istoričarka umjetnosti. Rođena u Baru. Osnovne studije Istorije umjetnosti završila je na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, a master studije pri rektoratu Univerziteta umjetnosti. Trenutno je student doktorskih studija na katedri za Teoriju dramskih umjetnosti, kulture i medija. Sarađuje sa festivalom Beldocs i ULUPUDS-om, na programima festivala i kao kustos izložbenih manifestacija. Autor je nekoliko kustoskih postavki, kataloških publikacija i stručnih tekstova na teme iz oblasti savremenih umjetnosti i filma.

U poznavanje autora ovih redaka sa opusom Žvonka Pavličića uslijedilo je tek nakon sticanja uvida u ličnost umjetnika, bogatog pedagoškog i slikarskog iskustva. Imajući to u vidu, djeluje vrlo suvislo ono što Dragan Bulatović ističe govoreći o njegovom radu, a to je značaj obrazovanja, koje je poput njegovog slikarskog opusa, svestrano i raznovrsno, a u kom radu na umjetnosti, prethodi poznavanje (istorije) umjetnosti. Iako sagledavanje Pavličićevog djela nudi posmatraču pluralitet formi, oblika, boja i kompozicionih rješenja, koje variraju u skladu sa njegovim razvojnim putem, kao izvjesna karakteristika njegovog rada uočava se pripadnost ekspressionističkoj tradiciji, koja je utemeljila nekoliko pravaca razvoja stila tokom dvadesetog vijeka. Ono što slikar preuzima iz date tradicije, ogleda se prevashodno kroz formalna sredstva kojima se služi, a koje odlikuje upotreba bogatog, gustog kolorita, nerijetko jarkih i zagasitih tonova, nanetih slobodnim i širokim potezima četke, koje stvaraju katkad filigransku reljefnost površinskog sloja, kao i tendencija ka defiguraciji različitih motiva. Način na

koji se slikar služi figuralnim predloškom u određenim slučajevima otkriva kompoziciona rješenja bliska nadrealnom, pri čemu autor izgleda da kombinuje različita iskustva i prakse jugoslovenske ekspressionističke tradicije, od one modernističke, preko eniforme, zatim i Mediale, sa kojom dijeli i izvjesnu sklonost ka kolažiranju motiva, upotrebi aluzija iz istorije umjetnosti i mitologije i sklonost ka fantastičnom. Fotografskim rječnikom govoreći, možemo reći da njegove slike vrve od višestrukih eksponicija, u kojima se stapaju, prelamaju i razlivaju arhitektonске forme, ponekad preplićući se sa onim antropomorfnim. Tu vidimo ljudske glave ‘posađene’ na mjesto kupola, koje podvlače analogiju između uma / logosa (glava) i neba/kosmosa (tambur i kalota). Oscilacije u njegovom opusu djeluju donekle i definisane kretanjem od geometrizacije biomorfnih motiva, do određene biomorfizacije onih geometrijski utemeljenih formi, koje pokazuju da se slikarska imaginacija može kubistički razložiti i predstaviti, ali i da se pojmovni svijet može rastopiti, raspadati i nestajati. Lucidna inverzija pojmovnih oblika se

tu javlja kao nosilac slikarske istine, pa tako ono što je konstruisano kao čvrsto i stabilno (poput spomeničke arhitekture) razliva se poput boje na platnu nanošene kretanjima istorije. Ekspresionistička crta koju uočavamo kod Pavličića naglašava snažnu afektivnu motivaciju kistom nanetih misli, koje čine da boje i oblici na njegovim platnima vibrantno pulsiraju, poput žila kucavica na tijelu, ili pak, kao što naslovi njegovih izložbi sugerisu, djeluju nanošene vrtlozima misli i emocija. Snagu tog umjetničkog imaginarija izražavaju i pojedini pridevi i sintagme koje prate njegov rad, a među kojima se ističu one koje referišu na odnos prema realnom i vidljivom („istinitije od realnog svijeta”, „pobjediti vidljivo”), koje čine polazište slikarevog rada, ali koje on nastoji da prevaziđe, kroz koje nastoji da prodre, tragajući za onim zaumnim, što počiva s one strane logike i euklidovske geometrije, za istinom predmetnosti i događaja koje progovaraju slikarskim rječnikom.

Izložba u Dimitrovgradu, 2018.

Dok u ranijem periodu njegovog rada možemo da sagledamo forme koje aludiraju na ono primordijalno, koloritom čvrsto integrисано sa zemljom, kasnije se one transformišu kroz uneobičavajuća ikonografska poigravana, kojima slikar na svojim platnima teži ka nebu, tako da se tu mijenja i paleta tonova, od zagasitih ka svijetlijim. Na motivskom planu, njegov opus je protkan svojevrsnim slikama (bleskovima) sjećanja, đe kolektivno pamćenje progovara kroz individualnu refleksiju nad sopstvenim nasleđem, kako nacionalnim, tako i umjetničkim. Ovo naročito dolazi do izražaja u kasnjem periodu njegovog rada, tematskim ciklusom inspirisanim ratom na Kosovu. Data platna baštine podneblje sa kog autor potiče, spajajući i jukstaponirajući etnografske elemente sa ukorjenim osjećanjem duhovnosti datog prostora, lišenim pretpostavljenog lamenta i nadograđene vitalnosti, koja mrtvim oblicima daje ljudski lik – trajanjem predodređen da bude u fluksusu, kre-

Izložba u Kuli, 2019.

tanju, promjeni, raspadanju, podsjećajući time na zakone fizike, u skladu sa kojima stanje raspada predstavlja tek etapu oslobođanja energije. Ta energija, u slikarstvu definisana bojom, kruži

njegovim platnima rastvarajući forme i iskustvo učaureno u vidljivom, u sjećanju, koje je uvijek svojevrstan glagol vremena sadašnjeg nad iščezlim objektom prošlosti.

Zvonko Pavličić je rođen u Peći 1960. godine. U rodnom gradu je završio školu za primjenjene umjetnosti (unutrašnja arhitektura). Diplomirao na Filozofskom fakultetu (istorija umjetnosti sa arheologijom) u Skoplju i na Akademiji umjetnosti (slikarstvo) u Prištini. Magistrirao na Akademiji likovnih umjetnosti u Prištini. Redovni je profesor na Fakultetu tehničkih nauka (Departman za Arhitekturu) na Univerzitetu u Prištini – Kosovskoj Mitrovici. Pored slikarstva bavi se dizajnom i likovnom kritikom. Učestvovao na mnogim domaćim i međunarodnim izložbama, likovnim kolonijama i simpozijumima. Dobitnik više nagrada. Djela mu se nalaze u muzejima, galerijama i privatnim kolekcijama u zemlji i inostranstvu. Član ULUK-a, ULUS-a, ULUCG-a i SULUJ-a. Živi i stvara na relaciji Kosovska Mitrovica – Danilovgrad.

nenad stevović

POVODOM JUBILEJA KRSTAŠA

Nenad Stevović (1962) politikolog, publicista i istraživač. Objavio više monografija o migracijama sa prostora Crne Gore, publikacija o crnogorskoj emigraciji, stručnih i naučnih radova u zemlji i inostranstvu. Djela su mu prevođena na engleski, mađarski, slovački i italijanski jezik. Osnivač više kulturno prosvjetnih društava, biblioteka i časopisa u crnogorskem iseljeništvu. U Vladi Crne Gore radio u Ministarstvu vanjskih poslova i evropskih integracija (dipl. zvanje: prvi savjetnik), Upravi za dijasporu (šef Odseka za identitetska pitanja) i Ministarstvu kulture. Vanredni je član Dukljanske akademije nauka i umjetnosti.

Ve godine Udruženje Crnogoraca Srbije „Krstaš“ obilježava značajan jubilej, 20 godina od osnivanja i rada (2003-2023). Osnivačka skupština održana je 4. septembra 2003. godine u Lovćencu. Za predsjednika je izabran Nenad Stevović iz Lovćenca, za potpredsjednika Aleksandar Cerović iz Subotice, a za generalnog sekretara Marko Abramović iz Lovćenca. Mr Vladimir Pekić iz Beograda je izabran za šefa tima za međunarodne kontakte, a mr Gordana Mitrović iz Novog Sada za šefa pravne službe. U naredna tri mjeseca inteziviran je rad na terenu, uz neposrednu komunikaciju sa pripadnicima crnogorske zajednice, kao i putem pisama, plakata i letaka, vršena je propaganda udruženja i upis novih članova. U decembru iste godine u motelu „Pipač“ u Feketiću držana je Svečana skupština udruženja na kojoj su podijeljene prvih 65 članskih knjižica i Krstaš barjaci za formirane podružnice u Lovćenku, Novom Sadu, Vrbsu i Feketiću. Proklamovani su ciljevi organizacije: borba za nacionalna, vjerska i kulturna prava Crnogoraca u Srbiji i zalaganje

za državnu nezavisnost svoje matice Crne Gore.

Vijest o svečanoj skupštini i prvom javnom oglašavanju udruženja „Krstaš“ brzo je stigla do crnogorskih patriota kako u matici tako i širom svijeta. Prvi telegrami podrške su stigli od Matice crnogorske i Centralne narodne biblioteke Crne Gore „Đurđe Crnojević“ sa Cetinja.

„Sa izrazom posebnog zadovoljstva primili smo vijest da su se Crnogorci u Lovćenku organizovali i povezali sa drugim udruženjima u Vojvodini i Srbiji, i da su ciljevi vaše organizacije čuvanje crnogorskog identiteta u jeziku, književnosti, religiji, običajima i tradiciji. Matica crnogorska smatra da svi građani sa takvim ubjednjima, bez obzira gdje žive, čine jedinstven nacionalni duhovni korpus. Kako se vaša nastojanja u cijeli podudaraju sa programskim opredjeljenjima Matice, to je zalog za dobru buduću saradnju. Planirali smo da nekoliko naših rukovodećih ljudi posjeti „Krstaš“ i uspostavi neposredni kontakt sa vama.

Pozdravljamo vaš skup i poručujemo da možete računati na nas. Raduje nas što na civilizovan način demonstrate individualna i kolektivna prava Crnogoraca i što u trenutku kad u vašoj sredini raste nacionalistička netolerancija odgovarate ogranicenim građanskim manjim, kako dolikuje ljudima intelektualnog i moralnog integriteta. Gospodine Stevoviću, molimo Vas da prenesete vašim prijateljima pozdrave iz Crne Gore. Srdačno vaši, u ime Matice crnogorske Branko Banjević, predsjednik i Marko Spadijer, generalni sekretar“

„Uvaženi saborci i dragi prijatelji, sa velikom radošću i iskrenom podrškom želim crnogorskoj političkoj mladosti, okupljenoj u Udruženju Crnogoraca „Krstaš“, snažan uzlet u ravnoj Panoniji, koji će i nas u matici nam Crnoj Gori

prenuti i moralno nas obavezati na stalnu vezu i jedinstvenu saradnju sa časnim predstavnicima crnogorskog čela i obraza - kao temelja crnogorske kulturne i nacionalne snage - ma gdje se oni odvažno i ponosito pokazivali. Dobro vam zdravlje i uspješan rad želi Čedomir Drašković, direktor Centralne narodne biblioteke Crne Gore „Đurđe Crnojević, Cetinje“

Telegrami podrške iz matične domovine su stigli i od Crnogorske pravoslavne crkve, intelektualaca i naučnih djelatnika Mijata Šukovića, Branka Đ. Nikića, Sretna Žekovića i Borislava Cimeša, od cetinjskih pregalaca Dragana Gage Radulovića, Milice Rajković i Saše Pajevića, od cetinjskih NGO „Građanska akcija“, „Građanska kuća“ i „Crnogorski kulturni krug“, od Radovana Pobora iz Virpazara, Crnogorske sportske akademije i Montenegrosporta iz Podgorice.

Stigla je i podrška iz dijaspora. Iz Kanade od Vojislava Rašovića i Branka Aleksića, iz Australije od Mihaila Mandića i Labuda Dabanovića, iz SAD od Blaža Sredanovića iz San Franciska, Dušana Mijovića iz Čikaga, Andrije Mugoše iz Indijanapolisa, Stanka Bubanje iz Sakramenta i sa Floride od inž. Jova Šuškavčevića i Pera Lučića, iz Hrvatske od Jovana Radonjića, iz Švedskog Geteborga od

Dragana Pelevića. Podrška stiže i iz Argentine od asocijacije „Žeta“ iz Buenos Airesa i istraživača crnogorske dijaspora Gordana Stojovića. Iz Slovenije se javlja Momčilo Čabarkapa, a iz Prijedora Miljan Sabljic. Iz Poljske podršku šalje Dragan Đurđevac koji je samoinicijativno, nekoliko dana nakon svečane skupštine, uredio i prvu, privremenu web prezentaciju Udruženja „Krstaš“ i na taj način dao doprinos efikasnijoj prezentaciji ideja i aktivnosti novoformirane organizacije.

Pismo Venecijanskoj komisiji

„Krstaš“ je aktivno učestvovao u kampanji za obnovu crnogorske nezavisnosti i principijelno, javno i argumentovano se borio protiv politike službenog Beograda u pokušaju kreiranja referendumskog izbornog inženjeringu. Po tom pitanju „Krstaš“ se trudio da maksimalno internacionalizuje svoje aktivnosti. Posebno intezivna saradnja je uspostavljena sa Međunarodnom križnom grupom, Delegacijom Par-

lamentarne skupštine Vijeća Evrope i Venecijanskom komisijom. Kao eklatantan primjer takvog načina djelovanja, ovom prilikom objavljujemo kompletan sadržaj pisma iz novembra 2005. godine upućeno Venecijanskoj komisiji u Strazburu. Pismo, napisano na crnogorskom i engleskom jeziku, adresirano je na Sekretara i zamjenika Venecijanske komisije, šefa Odsjeka za izbore i referendume Venecijanske komisije i na sve članove i zamjenike članova Venecijanske komisije.

U pismu se navodi:

„*POŠTUJUĆI činjenicu da Venecijanska komisija treba da pruži ekspertsko vođstvo Republici Crnoj Gori usvajanjem preporuka vezanim za crnogorski Zakon o referendumu iz 2001. godine. PRIZNAJUĆI važnost ekspertskog mišljenja Venecijanske komisije o crnogorskom Zakonu o referendumu sa uputstvima crnogorskim vlastima koja neće ugroziti izborna prava građana Srbije i Crne Gore. SVJESNI političkih inicijativa koje bi mogle ozbiljno*

Pečat Krstaša

da podriju izborna prava državljana Crne Gore koji su istovremeno i građani Srbije i njihovu ustavnu jednakost sa ostalim građanima Srbije i Crne Gore. Udruženje Crnogoraca u Srbiji „Krstaš“ ovim putem obavještava Venecijansku komisiju da crnogorski državljanini, koji su istovremeno građani Srbije, smatraju izuzetno opasnim svaki pokušaj da se preporuči promjena Člana 8. Zakona o referendumu Republike Crne Gore sa ciljem da se pravo glasa proširi na crnogorske državljanе u Srbiji. Bilo koja preporuka da se uključe crnogorski državljanii, koji su građani Srbije, u kvalifikovane glasače na crnogorskim referendumima bi dramatično ugrozila ustavni položaj crnogorskih državljanina u samoj Srbiji i predstavljala bi prvi korak trajnom gubitku naših glasačkih i drugih izbornih prava u Srbiji, što bi vodilo ka našoj degradaciji u status građana drugog reda u Srbiji. Udruženje Crnogoraca u Srbiji „Krstaš“ ovim putem

obavještava Venecijansku komisiju da crnogorski državljanii, koji su istovremeno i građani Srbije, već imaju pravo da glasaju na svim izborima i referendumima u Srbiji, kao jedno od konstitutivnih republika državne zajednice Srbija i Crna Gora. Preporuka Venecijanske komisije da se omogući glasanje u crnogorskem referendumu državljanima Crne Gore koji žive u Srbiji bi stavila nas u položaj ustavne nejednakosti sa ostalim građanima Srbije i Crne Gore – koji svi imaju pravo da glasaju samo u jednoj republici. Mi ne želimo, niti smo ikada tražili „dupla prava“ koja bi nam omogućila da paralelno glasamo u obije republike, pošto bi ovo duboko povrijedilo ljudska i izborna prava svih ostalih građana Srbije i Crne Gore. Udruženje Crnogoraca u Srbiji „Krstaš“ ovijem putem obavještava Venecijansku komisiju da svaka preporuka koja bi nas stavila u poziciju ustavne nejednakosti sa ostalim građanima Srbije i Crne Gore bi poslužila kao povod za buduću diskriminaciju protiv nas i samim tim bi ugrozila naša ljudska prava. Udruženje Crnogoraca u Srbiji „Krstaš“, koje je registrovano u Ministarstvu za Ljudska i Manjinska Prava Srbije i Crne Gore na dan 04.09.2003. je najveća asocijacija etničkih Crnogoraca u Srbiji, sa sjedištem u Lovćenacu, pokrajina Vojvodina.“

Udruženje Crnogoraca Srbije „Krstaš“, Nenad Stevović, predsjednik, Vladimir Pekić, međunarodni kontakti, Gordana Mitrović, pravna služba, Marko Abramović, generalni sekretar, Lovćenac, Novi Sad, Beograd,

07.11.2005.

MIODRAG D. BAJKOVIĆ

UBOGI UDES CRNOGORSKOGA JEZIKA

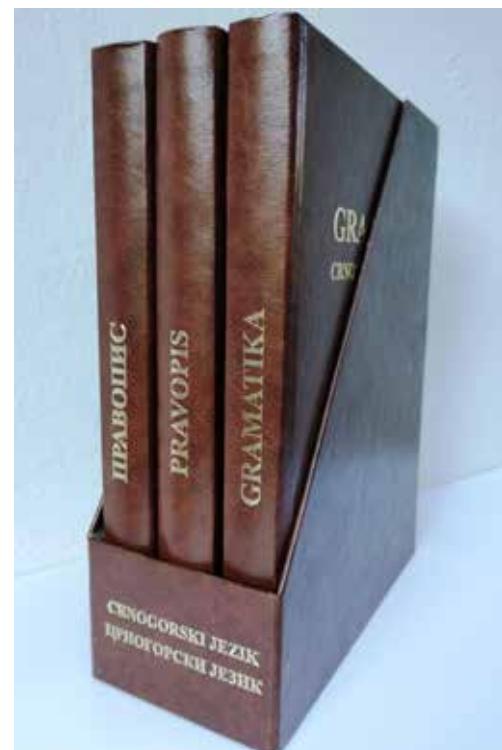
Miodrag D. Bajković (1960), rođen na Cetinju, osnovnu školu i gimnaziju završio u Titogradu. Diplomirao na Fakultetu za arhitekturu u Ljubljani. Bavi se projektovanjem i pisanjem kritičko-teorijskih tekstova iz oblasti arhitekture i urbanizma; studija u vezi sa crnogorskim sakralnim graditeljskim nasljeđem i štiva iz povjesnice Crne Gore. Vanredni je član Dukljanske akademije nauka i umjetnosti.

Identitet nekojega naroda sačinjava: nasljeđe njegove kulture i jezik. Očuvanje kulture i jezika - pitanje je opstanka svakog naroda. Ovde ću zboriti o crnogorskom jeziku, odnosno o okolnostima koje su dovele da je, posebice u potonjih sedamdesetak godina, premalo od njega skapulalo (opstalo). Poznat nam je obrazac koji približno glasi: jezik je živa stvar i samojem tijem se mijenja, ili - podložan je promjenama. Naravna je stvar, ne sporim navedeno, ali - moja se tvrdnja, gledeubogoga, zlehudoga udesa crnogorskog jezika, temelji na činjenici da je naš jezik, pod uplivom srpskoga jezika - mijenjan neprirodno, tj. na silovito nametnuti i zapanjujući način.

Promjene su u svemu poželjne - ako nijesu nenaravne i šokantne. Sve što se mijenja blagorodnjem putom i na suvisao način, što podrazumijeva spontanost promjena - ima svoju vrijednost, prihvatljivo je i potaman. Crnogorski jezik je zanago mijenjan i promijenjen obrnutijem putom, tj. nasilnjem načinom. Smatram da je ščelo biti jedino

poželjno da se naš jezik dominantno mijenjao u okviru samoga sebe, ili na, što je više moguće, introvertan način. Jasno, ni veliki narodi (u smislu broj-

nosti) - ne mogu svoj jezik zaštiti od djelimičnoga upliva drugih jezika, a kamoli mali narodi. Zarad toga upravo naglasih ovo: „dominantno“ i „što je više moguće“.

Glede crnogorskoga jezika ozgor istaknuta činjenica, samo se donekle odnosi (odnos) na period o koncu 19. i začetak 20. vijeka, dok je očita nakon 1918. godine, u doba okupacije Crne Gore od strane Srbije. Osobito poslije 1945. godine, pa tokom cijele druge polovice 20. vijeka, sve do dana - danjega - traje nestajanje jezika Crnogoraca i Crnogorki.

Za negdanji dalji razvoj i sudbu našeg jezika, spominjanja je itekako značajna ona „dobronamjerna brižnost“ Ljubomira Nenadovića, koji je u knjizi „O Crnogorcima“ (*Pisma sa Cetinja, 1878*), o crnogorskому jeziku napisao: „U svim školama jezik je - crnogorski; u mnogome različan je od onoga priznatog, lepog jezika na kom je Biblia prevedena. Ako Crnogorci produže svoje škole kao do sada, onda, posle sto godina, između ta dva jezika (crnogorskoga i srpskoga - prim. aut.) biće veća razlika, nego što je izmeđ portugalskog i španskog“. Na našu velju žalost, navrh sto godina(h) - s crnogorskim jezikom se zbijlo sasma obrnuto od ove Nenadovićeve sičijave bojazni. Kakvo je teke stanje danas?! Što će se s našijem jezikom zbit' sutra i prekšutra?!

Sve je, zapravo, započelo s onom znamenitom Milakovićevom podmetačnom koja se zvala: „Srbski bukvar radi učenja mladeži Crkovnomu i Graždanskomu“, iz 1936. godine. U njemu je postojalo poglavje o srbskoj istoriji (đe joj mjesta bilo nije), a ni jednoga

VESNA
LIPOVAC
RADULović

ROMANIZMI U CRNOJ GORI BUDVA I PAŠTROVIĆI

MBM-plas

jedinoga slova o crnogorskoj povjesnici. Eto tako su nam preci na srbskom jeziku: učili o tuđem jeziku, i edukovali se na tuđoj povjesnici. Potom, dok smo Crnogorci, polovicom 19. vijeka - pretakali olovna štamparska slova u puščana zrna, da bismo slobodu odbranili, jer smo je povije svega ljubili - dozvolisimo da nam drugi mladež ciljano napako uče i nauče.

Nastavljeno je preko školskih udžbenika na srpskom jeziku u doba knjaza/kralja Nikole (bilo da su autori bili otud ili dekoji „stručnjak“ odovud). Pomedu ostaloga, primjerice: u „Zemljopisu Knjaževine Crne Gore“, iz 1899. godine; i „Zemljopisu Kraljevine Crne Gore“, iz 1911. godine, piše - da u Crnoj Gori živi srpski narod, kojega, inače, na prostoru Duklje – Zete – Crne Gore, i u doba Vojislavljevića, Balšića, Crnojevića i đjela Petrovića - ama nikad bilo nije!

Priđe sto godina(h), tokom perioda sramne, sramotne, krvave i krvničke okupacije Crne Gore od strane Srbije (1918-1941), srpski jezik je bio službeni u upravi, zakonodavstvu, sudstvu, školstvu, žandarmeriji i vojsci - ada svude. Navešću primjer jedne izgubljene riječi iz toga razdoblja, ali - riječ po riječ - izgubismo jezik našijeh predaka(h). Godinu dana potje Berlinskoga konгресa (1878. godine), i priznanja naše domovine, tj. dobijanja nezavisnosti - kralj Nikola sprovodi popis postojbnika (stanovnika) u Knjaževini Crnoj Gori. Nešto poznije, a u okviru ukupnoga državnoga administrativnoga uređenja, u mojem selu/plemenu Građani, vodi se: „Knjiga mrtvijeh u Knjažestvu Crnogorskem; U Inuriji (Inurija ili ino-rija: parohija - prim. aut.) Građanskoj, mjestu Građani - Nahiji Riječkoj”. Na odštampanim formularima u knjizi,

bilo je deset stupaca - rubrika. Liše ostalijeh, postojala je i rubrika za podatak o uzroku ili načinu smrti. Počev 4. jula 1882. godine, od kad se vodi knjiga i kad je pribilježeno prvo ime, samim tijem i prvi podatak o smrti, pa do 16. maja 1930. godine, piše da je neko um(a)ro: „od smrti naravne”. Od 16. maja 1930. godine, pa dalje - u knjizi isključivo stoji: „od prirodne smrti”. Znači, tokom 48 godina - svi su pisari upotrebljavali našku, crnogorsku riječ: НАРАВНА, sve dok smo „pelcovanjem” sa strane dobili riječ: „prirodna”. Taj nekoji pisar, koji je školovan tokom okupacije, a pod uplivom srpskoga jezika, uložio je rabiti posuđenu riječ ili jezičku „novotariju” u crnogorskemu jeziku. Ona je tadijer bila tuđica, i ostade nam do vijeka ka' prilagođenica/usvojenica. Ahte, majčine šeri i sinovi, danas (ili još od druge polovice 20. vijeka) u Cr-

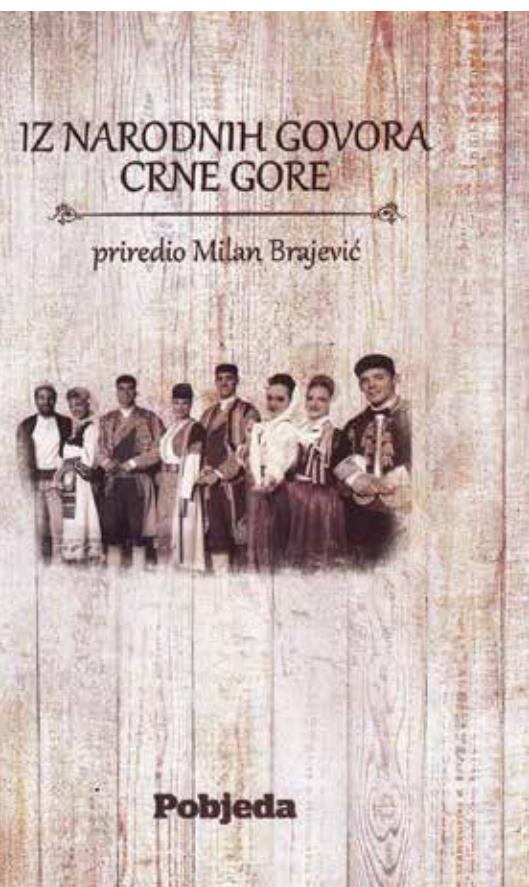

noj Gori neđe čujte da je neko um(a)ro - od smrti НАРАВНЕ. Ovakvijeh primjera iz toga doba ima na stotine!

Dalje bestragavanje crnogorskoga jezika nastavlja se nakon II Svjetskoga rata, i tokom cijele druge polovice protekloga vijeka. Iz Srbije se „uvoze” udžbenici (osnovnoškolski, srednješkolski, univerzitetski); prijevođeni djela ogromne višine svjetskih pisaca; titlovani filmovi (u kinima i na TV); gro - novina (dnevnih i neđeljnih), žurnala/časopisa (mjesečnih i godišnjih), raznih stripova itd. Tako je jezik našijeh predaka(h) doslovice razoren! Zarad okolnosti nemadosmo skoposti - ni parameti, ni odgovornosti - zaštiti ga!

U pasusu koji slijedi, navešću samo pedesetak riječi koje danas porijetko možemo čuti u Crnoj Gori, tačnije - u zvaničnoj ili javnoj komunikaciji: nikad. Nijesu se sve one negda rabile na prostoru cijele naše domovine, ali u tom smislu neću naglašavati i pojašnjavati pojedine, konkretne primjere. U zagradama će biti napisane tuđice - usvojenice.

Baćva (bure); crevlje (cipele); Ćerpić (opeka - cigla); dar (poklon); dekica - deka (ćebe); hitati (žuriti); hitro (brzo); (h)rbat (leđa); (h)rtenica (kičma); jedanak (jednovremeno); klobuk (šešir); kolijer (kragna); koštanj/i (kestén/je); krpatak - tirinta (komad/ić); liver (libela); naredan (spreman); navada (navika); okno (prozor); opetovati (ponavljati); pastrva (pastrmka); pipa (česma - sla-

Pobjeda

vina); postelja (krevet); poteci (potrči); pot/potan (znoj/znojav); potanko-podrobno (detaljno); potonji (posljednji); pozno (kasno); prebiskati (pretražiti); prosulja (tiganj); puce (dugme); rabiti (koristiti); skale (stopenice); stube (merdevine); suludan (blesav); svrnuti (svratiti); šega (testera - pila); škatula (kutija); štica (daska); šetno (tužno); teća (šerpa); tirake (tregeri); torba - torbica (tašna); tvrdica (škrtica - cicija); uba(o) (bunar); ura (sat); vanka - sa vanjske strane (napolje/u - sa spoljne strane); variti (kuvati); začepica (začkoljica); zaklop - ka(l)pak (poklopac); zapučiti (zakopčati); zrak (vazduh); zrcalo (ogledalo); žerica (mala količina (nečega) itd.

Gubitak svojih, crnogorskih riječi (prvobitno prihvaćenih i odomaćenih) - osobito i očito može se zapaziti u trgovinama i po pjacama, kad su prehrambeni proizvodi u pitanju. Kako Crna Gora, nažalost, desetinama godina (i dan-danji) za potrebe svojih stojbnika uvozi najveći njihov dio - čak i starije, a posebice generacije srednjega doba i mlađe, apsolutno su preuzeли nazive na drugom jeziku, kojih u našoj domovinini gda i nigde bilo nije. Primjerice: badnjevo zelje (kisjeli/kiseli kupus); crni papar (biber); česan (bijeli luk); dinja (lubenica); drobovi (škembići); fadžola (pasulj); krtola (krompir); metvica (nana); mrkva (šargarepa);

oriz (pirinač - riža); papar (aleva paprika); petrusin (peršun); povlaka (pavlaka); skorup (kajmak); tikva (bundeva); zelje (kupus); žmire (čvarci) itd. Sve nabrojano, i nenabrojano, postoji u jehovnicima i rječniku osoblja u crnogorskim gostilnicima (gostilnik: restoran). Čak se, udostini njih – naš domaći krap nudi ka'nečesovi „šaran“ - što je zastiđe!

Više se ne rabe – izgubljene su – naše krasne riječi poput: lebarnica (pekara); ljekarnica (apoteka), šegarnica (pilana). Mimogred, prvo registrovano privatno preduzeće u Crnoj Gori bila je „Šegarnica na Rijeku Crnojevića“ (1873. godine); potom su izgrađene još dvije šegarnice u Kolašinu.

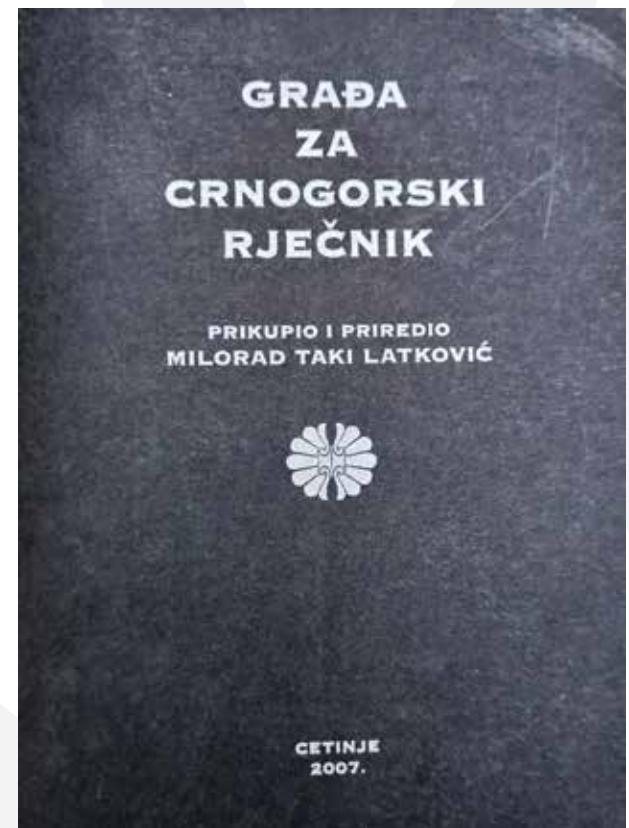
Crnogorci smo bili dosljedni i, ako tako mogu reć i „zadrti“ ijekavci. Glede na doslovice sve konkretnе riječи koje će u nastavku navesti - 99,99% ovdašnjih žitelja nijesu više ijekavci. Negda se taman i isključivo zborilo ovako: prijeboj (pregradni zid); priječac; priječnica (poprečna drva kojom se nešto zatvara ili zaglavljuje: struga, gradela, dveri); prijelaz; prijeći; prijedlog; prijedorina (plavo nebesko prostranstvo pomeđu prorijeđenih oblaka); prijehod (transportna lađa ili lađa uopšte); prijeklad (prizmatični kamen ili krš koji se meče s jedne i druge strane ognjišta); prijeko; upoprijeko; prijekor; prijekst (ukršteno - unakrst); prijepis; prijepor (vjeter na Skadarskom jezeru s kišom ili snijegom); prijerod (velji rod neke

biljke); prijesadnica (mlada voćka koja se presađuje); prijeskok; prijesno (sirov); prijestolnica; prijevara; prijevarnik; prijevod; prijevoj; prvijenac; prvijenstvo itd. Riječi koje slijede zvuče jasno i, zarad svojih završnica - moćno, ali ni njih više ne rabimo (liše čekad osobito): jadovito; osobito; poglavito; potrebito; redovito itd.

Viši broj riječi, koje u nastavku nabrazjam, uglavnom su zaboravljene. U svakojemu slučaju, ne mogu se više niđe čuti niti pročitati (liše čekade i to porijetko). Navodim ih zarad njihove zanimljivosti, naime - sve imaju istovjetne završnice na „ice“: doslovice; hotimice; iznove; jednomašice (u jedan mah - u isti mah); nasumice; navalice; nefalice (nenamjerno); nehotice; netremice; pješice; posebice; primjerice; sustopice ili uzastopice itd. Vjerujem da ste zapazili kako su melodičniji i/ili pjevljiviji upravo nabrojani izrazi poput: nehotice od „nehotično“; pješice od „pješki/e“; primjerice od „primjera radi“ ili „na primjer“. Naročito je važno postojanje činjenice, koje se ovde samo skupa spomenimo: jotovana varijanta crnogorskoga jezika je u Crnoj Gori danas (2023. godine) i oficijelno ugrožena, tačnije - pokušava se zabraniti i tijem zatrijeti!

Dodosmo do dvije riječi koje nas - kumulativno gledano - čine osobitim i jedinstvenim od Triglava do Đevđelije, a to su: ŠTO i NIJESAM (nijesi, nije-smo, nijeste, nijesu). Crnogorski jezik je sastavni dio štokavskoga jezičkoga sistema, odnosno - štokavskoga narječja. Ka'

i kod drugih naroda u našoj okolini, u pitanju je prepoznatljivi narodni govor - skup određenih dijalekata. Znaveno je da se u slučaju crnogorskoga jezika standardizacija radi na štokavskoj osnovi. Koliko počesto danas u Crnoj Gori: po tijeh trgovina, javnih ustanova, restorana, ...; od rođaka, sušeda, prijatelja, ...; na (ovdašnjim) televizijama, skupovima, javnim transparentima, reklamama, ...; u raznijema aktima, knjigama itd, možemo čut' ili pročitat': ŠTO, a koliko šta?! Odgovor je: za ŠTO važi - zjelo (vrlo), zjelo porijetko! Tačno je da je u crnogorskomu severozapadnom govoru u nominativu ŠTO, a u akuzativu šta - ali je u jugoistočnom govoru: i u nominativu i u akuzativu ŠTO. Samo zaradi sticanja pobliže sli-

ke, pojednostavljeno sagrađano - tvrdim: negda bješe cca 75% ŠTO, a cca 25% šta. Kako je danas u praksi? Što učinjesmo od onijeh 75%?! Uglavnom, dozvolismo i prihvatismo da nam ovdašnje očito manjinsko šta apsolutno „nadvlada“ negdanje većinsko ŠTO - i to isključivo pod uplivom izvanjskoga, tuđega: šta. Uvezeni udžbenici, literatura, časopisi, TV-programi itd, nametnuše: šta - pa se, objektivno pogledano, moramo zapitati: jesmo li mi uopšte više štokavci, ili postadosmo štakavci?!

No, ka' i sa ŠTO - ista stvar nam se dogdila s našim, na južnoslavenskom prostoru usamljenim, i kroz njihovu osobitost izuzetnim, krasnim i moćno zvučećim: NIJESAM, NIJESI, NIJESMO, NIJESTE, NIJESU. Koliko počesto danas u Crnoj Gori svakodnevno možemo čut' ili pročitat' ono uvezeno i tuđe nisam, a koliko naše NIJESAM? Isti hudi udes, zla sudbina ili rđavi kismet (kako kome drago) zadesi naše: ŠTO i NIJESAM. Barem za sad, pak - imamo sreću da: ŠTO i šta, tj. NIJESAM i nisam - lingvisti i zvanično ne proglašiše za dublete.

Za Crnogorce i Crnogorke još je nešto osobeno: jedini ima(dos)mо ona tri sjajna slova i glasa: Š, ć i ž. De nam je u oficijelnoj abecedi (i azbuci) slovo i glas ć? Umjesto da imademo 33 slova - lingvisti su nas rebnuli (kaznili) sa „samo“ 32 slova. Vele da ovi glas ć nije (odvajkada a ni danas) prisutan na cijelom prostoru Crne Gore, pa su ga se litrosili (otarasili), tj. zarad toga su ga skrajnuli i ostavili samo za naučn(jač)ku ižučavanja u lingvistici.

Moje pitanje crnogorskim lingvistima glasi: kako može ono „šta“ (koje prihvate i dozvoliste u akuzativu), kojega nikad bilo nije na vaskolikom prostoru Crne Gore, a ne može ovo slovo 3, kojega ima (tačnije: kojega je bilo) na njezinom zisto povišem dijelu?! Jesu li u pitanju pobrknani i nedosljedni kriterijumi, ili puko priklanjanje nekojoj „naprednijoj - razvijenijoj“, odnosno „književnijoj“ govornoj varijanti jezika?! Otkrito rečeno: ne pristajem - ni na jednu, ni na drugu pričinu¹ tomu (razlog tome - razlog za to).

Crnogorcima je dosljedno nametanje i uvođenje „pravilnih“ padeža u crno-

¹Jasan i otresit odgovor Petra I Petrovića Njegoša („marta 5. dne 1826. goda“), ruskom vicekonzulu J. Gagiću u Dubrovniku, koji je na kuvijetu (koverat) upućeno našemu velikom vladici, ciljano pismo naslovio: „slavenoserbskomu narodu“ - glasi:

„... mene je udivitelno što ova tisuća cekinah ne ide pravo cernogorskemu, nego slavenoserbskому narodu. Može bit neka pulitičeska pričina tomu.“

Očito, ovaj citat zbori o nečemu drugom, neuporedivo važnijem i presudnom - od samoga navođenja primjera sporad izgubljene riječi „pričina“ (i ostalijeh u njemu sadržanih, a izgubljenih riječi). Naš sveti vladika nas je ovijem nedvosmisleno naučio: ko smo i kako se zovemo. Veli nam, i zanavijek poručuje - da nam je, ka' narodu- pravo i jedino ime: CRNOGORSKO.

gorski jezik započelo u Trstu 1851. godine. Znači, izvanka Crne Gore. Tadijer je „bečki stručnjak“ Vuk Stefanović Karadžić, štampajući djelo *Lažni car Šćepan Mali*, a to se zbilo tokom potonje godine života njegovoga autora Petra II Petrovića - uprkos Njegoševom, što je reč' - iz samrte postelje - jasnom, glasnom i nepokolebljivom protivljenju, cijeli rukopis prepravio i/ili prilagodio svojim novostvorenim pravopisno-gramatičkim pravilima. No, ovi „bečlja“ je u spomenutom djelu drsko mijenja' i pojedine riječi iz originala, a ne samo pečobrazno prepravlja' padeže.

Mimogred, začem ne iskazati i sljedeće: taj čuveni jezikoslovac i domišljani je prilikom njegovoga dolaska u Crnu Goru 1834. godine, upoznao svoje imenjake Vuka Vrćevića i Vuka Popovića, uz čiju je pomoć ka' dileru – potajno opljačkao nepojmljivo veliki broj starih i rijetkih rukopisnih knjiga i jevanđelja, i nezamislivo puno ikona, tačnije – opustošio crkve i manastire na Primorju, a poznije i u unutrašnjosti Crne Gore. (Naj)prvo su to ogromno blago crnogorske kulture čerali u kotarima na magaradima do luka; zatijem u sanducima na lađama do Trsta; potom diližansama put Beča, okle(n) ih je Vuk S.K. prodavao ili „distribuirao“ dalje, ponajviše u Rusiju. Od takve mufte zarade, stečene vandalsko-varvarskom silnom poharom nasljeđa crnogorske riznice kulture – namirivao je potrebe svojega, za nas Crnogorce – taman sramotnoga života.

Pripovrćem se osnovnoj temi. Uglavnom, da tokom potonjih 150-ak godina nije bilo tuđega upliva i svršishodnoga plekanja u naš jezik sa strane, uz nametanje svih pravopisno gramatičkih normi izvanka Crne Gore, posebice u

drugo(zi) polovici 20. stoljeća, Crnogorci bismo danas, na osnovu nekojega negdanjega ovdašnjega dogovora (znamo da je jezik (i) dogovorna kategorija), recimo – imali četiri padeža, a ne sedam. U tom slučaju bi ono Njegošev rukopisno i originalno: „... na Lovćen ...“, bilo jedino pravilno, prirodno i prihvaćeno, tj. ne bi bilo preinačeno u (što mu je Vuk S.K. učinio): „... na Lovčenu ...“!

Sve se ozgor nabrojano (i dosta toga nenabrojanoga) dogodilo se, i dan-danji se događa - crnogorskomu narodu - koji u povjesnici svoje kulture ima tri najveličanstvenije knjige (dvije pisane i jednu štampanu) među Južnim Slavenima-Slovjenima: *Sclavorum regnum- Kraljevstvo Slavena-Slovjena* (1149-1153, Bar), *Miroslavljevo jevanđelje* (1180-ih, Kotor (potonja tri lista su napisana u Bijelom Polju) i *Oktoih* (1494, Cetinje), koje predstavljaju vrijedna djela i evropske kulture.

O koncu, zadovoljstvo mi je priložiti nazive trideset rječnika narodskoga govora, koje sam uspio najedno skupiti. Mnim da nizdol slijedi spisak svih do danas objavljenih. Njihovi autori zaslужuju naše velje poštovanje i zahvalnost, jer su od nestanka spasili, i za buduće generacije (barem ka' pribilježene na papiru) od zaborava otgli rječi govora naših starih - sušto su sve nas zadužili, a precima se odužili. Ovako se pokazuje pripadnost domovini, dokazuje rodoljublje, ukazuje poštovanje precima, pazi jezička tradicija naroda i, uz naročitost nacionalne kulture - štiti najznačajniji dio svojega identiteta.

- Milorad Taki Latković, GRAĐA ZA CRNOGORSKI RJEČNIK - drugo dopunjeno i dorađeno izdanje, Cetinje, 2015.

- Vesna Lipovac-Radulović, ROMANIZMI U CRNOJ GORI - Jugoistočni dio Boke Kotorske, Cetinje - Titograd, 1981.
- Vesna Lipovac-Radulović, ROMANIZMI U CRNOJ GORI - Budva i Paštrovići, Novi Sad, 1997.
- Milija Stanić, USKOČKI REČNIK, I - II, Beograd, 1990.
- Miloš Vujićić, RJEČNIK GOVORA PROŠĆENJA, Podgorica, 1995.
- Drago Ćupić i Željko Ćupić, REČNIK GOVORA ZAGARAČA, Beograd, 1997.
- Branko L. Šoć, ROMANIZMI I GREČIĆI U CRNOGORSKOM JEZIKU - Kontinentalni dio Crne Gore, Cetinje, 2002.
- Branko L. Šoć, ROMANIZMI I GREČIĆI U CRNOGORSKOM JEZIKU - prošireno izdanje, Cetinje, 2008.
- Jovan K. Koprivica, REČNIK GOVORA BANJANA, GRAHOVA I OPUTNIH RUDINA, Podgorica, 2006.
- Čedomir Bogićević, CRNOGORSKI PRAVNO ISTORIJSKI RJEČNIK, Podgorica, 2010.
- Milan Brajević, PROMENADA KROZ NARODNU LEKSIKU CRNE GORE - Zbirka zaboravljenih i manje upotrebljavanih riječi, Podgorica, 2014.
- Milan Brajević, IZ NARODNIH GOVORA CRNE GORE, Podgorica, 2018.
- Milan Brajević i Dragan Mitov Đurović, IZ PANJEGA BJELOPAVLIĆIH - Riječi za prišećanje. Da ih ne preumimo, Danilovgrad, 2018.
- Jelena Bašanović Čečović, RJEČNIK GOVORA ŽETE, Podgorica, 2010.
- Jelena Bašanović Čečović, RJEČNIK GOVORA OKOLINE BIJЕLOG POLJA - Vraneška dolina, Podgorica, 2020.
- Ljubomir Đoković, RJEČNIK NIKŠIĆKOG KRAJA, Podgorica, 2010.
- Draško Došljak, RJEČNIK GORNJOBIHORSKOG GOVORA, Podgorica, 2020.
- Danijela Ristić, RJEČNIK GOVORA OKOLINE KOLAŠINA, Podgorica, 2010.
- Dragoljub Petrović, Ivana Ćelić i Jelena Kapustina, REČNIK KUČA, Beograd, 2013.
- Adnan Čirgić, RJEČNIK GOVORA PODGORIČKIH MUSLIMANA, Cetinje, 2007.
- Adnan Čirgić, RJEČNIK NJEGUŠKO-GOVARA, Podgorica, 2009.
- Branko Jokić, RJEČNIK VELIČKOGLA GOVORA, Podgorica, 2012.
- Dušan Otašević, NJEGUŠKI RJEČNIK, Podgorica, 2012.
- Ibrahim Hadžić, ROŽAJSKI RJEČNIK - građa za diferencijalni rječnik narodnog govora rožajskog kraja, Rožaje, 2003.
- Ibrahim Hadžić, RJEČNIK ROŽAJSKOGA GOVARA - Građa za rječnik narodnoga govora s jezičkim karakteristikama stanovništva, Podgorica, 2013.
- Ibrahim Reković, RJEČNIK PLAVSKO-GUSINJSKOGA GOVARA, Podgorica, 2013.
- Božidar Ilijin Miličić, RJEČNIK KNJIŽEVNOGA DJELA NOVAKA KILIBARDE, Cetinje, 2016.
- Miloš Skender, RJEČNIK PAŠTROVSKOGA GOVARA, Cetinje, 2019.
- Sead Gano Šlaković, RJEČNIK OSMANSKE LEKSIKE BARSKOGA KRAJA - II izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Cetinje, 2019.
- Dragan V. Liješević, JEZIČKO SVJEDOČanstvo nestalih vremena - Rječnik budvanskog narodnog jezika, Budva, 2018.

PRIREDIO: NENAD STEVOVIĆ

ANTIFAŠISTIČKI BUKVAR

prvi dio

Vladimir Nazor (1876-1949), hrvatski i jugoslovenski književnik i prvi predsednik Narodne Republike Hrvatske, u svom ratnom dnevniku (*S partizanima*, Moskva, 1945.) piše:

Ima još jedan Titov paladin, koga u Bosni upoznah i često ga se sjećam. To je Petar (Peko Dapčević), Crnogorac i „Španjolac”, visok, snažan čovjek, sada general svoje II Proleterske divizije. Otvarao nam je uvijek puteve prema Jugu, tukuci Talijane, oduzimajući im spremišta hrane i oružja, oslobođajući gradice od njih okupirane (Prozor, Jablanicu i druge), pa su Musolinijevci – ne znajući više što bi – udarili na njegovu živu ili mrtvu glavu novčanu ucjenu. Svak put, kad bismo se slučajno u pokretima sreli, on bi gledao što mi nedostaje i odmah me opskrbio; čak me je naoružao, momka mogu obukao i darovao mi snažnu talijansku mazgu. O njemu će se u Crnoj Gori pjevati jednom uz gusle. Sjetih ga se i u stihovima:

PEKO? – Žnam i njega. To je onaj, koji u svakome džepu grad osvojen nosi.

Kao jablan što se vjetrine ne boji, uzraste na nekoj Crnogorskoj Kosi.

Peko Dapčević (1913-1999)

Otišao je na Jug, gdje na vrhovima stare mračne kule u klanac obara; A za njegovijem dugim koracima nova se legenda partizanska stvara.

Krsto Krivokapić (1920-1945), prvoborac, član štaba VII Crnogorske omladinske brigade „Budo Tomović”. Kao predratni komunista istjeran iz gimnazije u Nikšiću, prije toga osnovnu školu

završio na Trešnjevu kraj Cetinja. Poginuo prilikom oslobođenja Sarajeva. Legendarnu bitku na Sutjesci opisao je stihovima na ovakav način:

*„Teška tmina po gorama pala,
dolinama prah olovni plovi.
Boj se bije... ginu sokolovi,
sjenka smrti kraj Sutjeske stala.*

*Plamte munje, strma brda gore,
dimovi se do nebesa viju.
Dok topovi na Sutjesci biju,
divjunaci sa smrću se bore.*

*Četa četu u jurišu stiže,
vjetar dahom ognjenijem piri.
Brda tutnje... sunce se uzdiže...
još se Sava sa smrću ne miri.*

*S tvrdih kosa „šarac“ čelik muze,
krv se stače sa strma prostranka.
Bez riječi i bez jedne suze
smrt zagrlj stotine junaka.*

*Crna brda dolom uzječaše,
oblak sakri sunce usred dana...
Krv poteče, krvnici zastaše,
pade Sava ponos partizana.”*

VII crnogorska omladinska brigada „Budo Tomović“ formirana je 30. decembra 1943. godine u Kolašinu. Komandanti brigade su bili major Niko Strugar i politički komesar Nikola Đakonović. U pjesmi „Ranjenik na Jahorini“ Krsto Krivokapić opisuje smrt ranjenog ratnog druga.

*Ispod četinara kao crna zmija,
ledom zavijenog februarskog dana,
mladalačkim žarom namete probija,
Budove brigade četa partizana.*

*Škripe nosila na povijena leđa,
stud hvata, led se po žilama muti,
lagano, druže! Rana jače vrijeda.
Ranjenik jeći, dok planina čuti.*

*Ko rumene ruže, krv ranjenog druga
kap po kap se stače dubokom prtim.
Spustismo nosila, razliježe se tuga,
kroz jaruge crne pustom Jahorinom.*

*Muško je srce prestalo da bije.
Gledamo se nijemo... potekoše suze,
a srca cvile pustinjom što vije:
- planino, tuga, zošta nam ga uze?*

*Kovitla bura. U pokrovu bijelom
nosila nestaju. Već je sumrak prvi.
A ruže rumene Jahorinom cijelom
niču, cvjetaju, rumene od krvi.*

*Ispod četinara kao crna zmija,
ledom zavijenog februarskog dana,
mladalačkim žarom namete probija
Budove brigade četa partizana.*

Crnogorski kantautor **Miladin Šobić** (1956) posvetio je pjesmu pod nazivom „Taj osmijeh mi stegne srce“ Čedomiru Ljubu Čupiću (1913-1942), komesaru čete u nikšićkom odredu NOP-a i narodnom heroju Jugoslavije. Njegovo hrabro držanje i pobjedonosni osmijeh na gubilištu ovjekovječen je fotografijom, koja je postala jedan od simbola crnogorske antifašističke borbe.

*Misao čvrsta, oko bez suze,
vjetar mu pogled nosi...
Ka nečem što se k'o sunce sija,
zašto se bori, a ne prosi, a ne prosi!
To je taj osmijeh što srećom zrači,
nadom u bolje, u toplije sjutra..
Čujem gdje kaže - sloboda na vidiku!*

*Ja je osjećam, i biće,
još tren pa će doći k'o bljesak munje
u noći!*

*Ja je osjećam i biće, sviće!
DRUGOVI SVIĆE!*

*Taj osmijeh mi stegne srce,
i ne znam da l' da plačem il' da pjevam,
il' to možda u zanosu ovom,
ja prosto, prosto snijevam.*

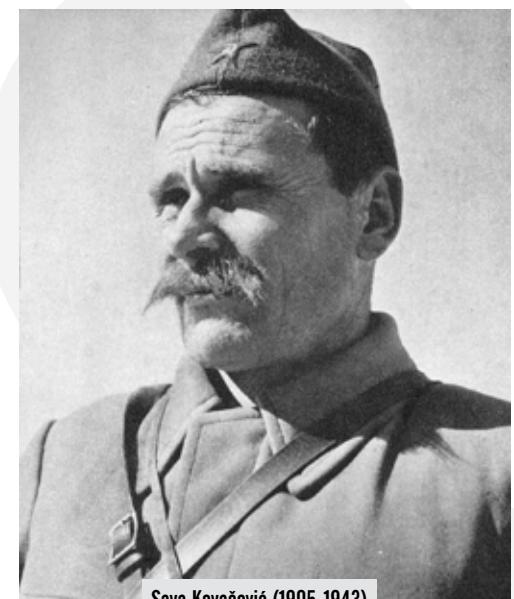
*I taj pogled mi stegne srce,
i ne znam da l' da plačem il' da pjevam,
il' to možda u bunilu ovom,
ja prosto, prosto snijevam...*

Ljubo Čupić (1913-1942)

Radovan S. Stevoić (1910-1989) revolucionar, partizanski major, pjesnik i jedan od vođa kolonizacije Crnogoraca u Vojvodinu nakon Drugog svjetskog rata u svojoj zbirci pjesama „Tragom borbe proletera“ koja je izašla u Lovćencu, 1970. godine, objavio je pjesmu „Smrt Save Kovačevića“ i u uvodu opisao poznanstvo sa legendarnim partizanskim komandantom

Sava Kovačević (1905-1943)

Pokojni Sava Blagojev Kovačević – Mizar, legenda naše Revolucije, prvi me je upoznao sa načelima Komunističke partije i proširio mi vidike, tutnuvši mi u ruku komunistički letak uz riječi: „Samo pažljivo, kad pročitaš – podaj drugome“. U tim danima našeg poznanstva i saradnje, nijesam mogao slutiti da će ovaj čovjek, koji mi krišom daje letke, kroz nekoliko godina izrasti u najslavnijeg junaka naše Revolucije, a još manje da će ja, mali na peru, pjevati o njegovoj smrti.

Gusle moje – slobodarski zvuci i ti, moje gudalo u ruci, nek se dirnu vaše strune tanke da pjevamo pjesmu za junake – legendarnom Kovačević Savi koga naša istorija slavi! Heroj slavni iz našijeh dana i pobjednik s velikih međdana, sa Grahova, crnogorskog mjestu, že su bila vojevanja česta, što je mnoge zapazilo vojne, tu su pale vojske mnogobrojne, bataljoni padoše tuđinski na Grahovac i Potok Čelinski. Na Grahovu, mjestu čuvenome, u Nudolu, selu malenome – tu je Savu odnjivila majka, komunistu, druga i junaka, vjernog pravdi i slobodi svetoj; sad podimo ofanzivi peto.

U hiljadu devetoj stotini, četrdeset i trećoj godini, trinaestog u osvitu juna na pomolu bješe zora rujna; nije zora kao svakog dana već je crna obavija tama. Drhće zemlja, eksploziv je stresa, dim se crni digo do nebesa, sunčeve je zaklonio zrake da ranjene ne griju junake.

U obruču ofanzive pete partizani bez uzmaka lete na njemačka utvrđena jaka u jurišu junak na junaka. U planu je predviđao Švaba uništenje Vrhovnoga Štaba, da paklene ostvari planove da Balkance napravi robeve u njihove poslušne vojнике, da što brije svlada boljševike i ovlađa cijelim svijetom – za to žuri s Ofanzivom petom.

Partizani silnu borbu vode na Sutjesci, ostrvcu slobode; sve se lomi, uvija i ruši, Sutjeska se krvava pjenuši, već je kriza stigla do vrhunca – mnogi više neće vidjet sunca. Smjenjuju se juriša talasi jer bolnica mora da se spasi, to je časna dužnost proletera, napadaju fašističkog zvjera u rovove i litice ljute ranjenima da prokrče pute i njemačke raskinu obruče al' ih vatra iz rovova tuče. Kad udari Kovačević Sava gora jeći, zemlja podrhtava, sa borcima Treće divizije silovito, ka nikad ranije, koji čuda od junaštva rade; Savine se razležu komande: „Naprijed moji bataljoni slavni, ovi će se spominjati dani, spominjati od sad do vijeka; i Sutjeska dok teče rijeka naše bitke spomenik će biti, na njoj Švabe moramo slomiti i drugove ranjene spasiti“. Pa u ruke mitraljeza hvata – vojska slijedi svoga komandanta. Zadžat je već ne može ništa – stiže Sava s vojskom do Tjentišta, pa podviknu svoje sokolove, napadoše na prve rovove: „Juriš! Za mnom! Prateća! Kuriri!“ Težak miris baruta se širi, prolama se gromoglasno: „Ura“ al' ih kosi vatra sa Košura a Njemci se očajnički brane; sipa vatra sa svakoje strane, tu nož radi i ručna granata, jedan drugog u rovove hvata, zagrljeni u smrt idu skupa, Njemac, radnik iz fabrike „Krupa“ sa ruderom iz Trepče i Bora, u smrt idu jer se tako mora.

Interes ih kapitala goni pa iako to ne žele oni, jer u njinom interesu nije jedan drugog da krvnički bije.

Kroz tutnjavu i kroz kanonadu borci čuju Savinu komandu, udaraju ko nebeska munja – Piters sada u pobjedu sumnja! Ljutit reče: „Vidi crna vraga ...“ Saslušajte braćo moja draga, ostavismo šapske generale i krvave na Sutjesci vale što nemoćne ranjenike dave pa ponovo podimo do Save. Na Ozrenu, Košuru, Tjentištu, tom krvavom, strašnom razbojištu, popadale kape i mašinke, svuda čuješ ranjenike krike, nemoćni se po bespuću sniju, na njih šarci vreli čelik bljuju; iz vazduha zasipaju štuke – odsječene vise noge, ruke, nagrđena lica, tijela, oči, kroz šljemove krv i mozak toči, pogažene puške i barjaci, - dva vojnička smiješana znaka: krst kukasti, zvijezda petokraka! Žemlju riju granate i mine, pa navali ko vulkanska lava. Pred svima je Kovačević Sava! Mitraljez mu štekće ko da pjeva, slijedi vojska svoga Čapajeva, Kovačević ne zna da se skriva, posljednji put u juriš poziva pa ponovo na Njemce kidiše, uspravi se što je moga više, čvrsto kundak na grudima steza užarenog svoga mitraljeza – „Juriš, složno sa rafalom“, reče al ga šarac njemački presječe. Reski rafal prekide komandu, proleteri ne gubljaju nadu no na ruke podigoše Savu, vidješe mu razmrskanu glavu. Za njega ih ljudska dužnost veže,

mrtav Sava čvrsto oroz steže, opominje mrtav proletere da sa puno nadanja i vjere pod zastavu zbiju se crvenu pa ponovo u juriš da krenu da završe započeto djelo. Bombe, šarci vrše mu opijelo, partizani mrtvog Savu brane da posmrtnе ostatke sahrane legendarnog crnogorskog džina Kompartije odanoga sina. Sahraniše Savu na Krekove, neka mu je slava kroz vjekove.

S Lebršnika blagi vjetrić piri, lagano se niz Sutjesku širi, dunu jače te maglu rastjera pa miluje lica proletera na Sutjesci što hrabro padoše, za slobodu što život dadoše. Sunce baca svoje tople zrake, po bojištu ogrjeva junake, a Sutjeska hučna, silovita još krvava žurno Drini hita, partizansku pobjedu čestita. Svom silinom svojim tokom brodi, pjeva pjesmu Savi i Slobodi; nepobjedna zastava se vije s Durmitora, i sa Romanije, Želengore i visa Maglića sa znacima srpa i čekića.

Jun, 1953.

DANILOV ORDEN ZA PRIJATELJA CRNE GORE

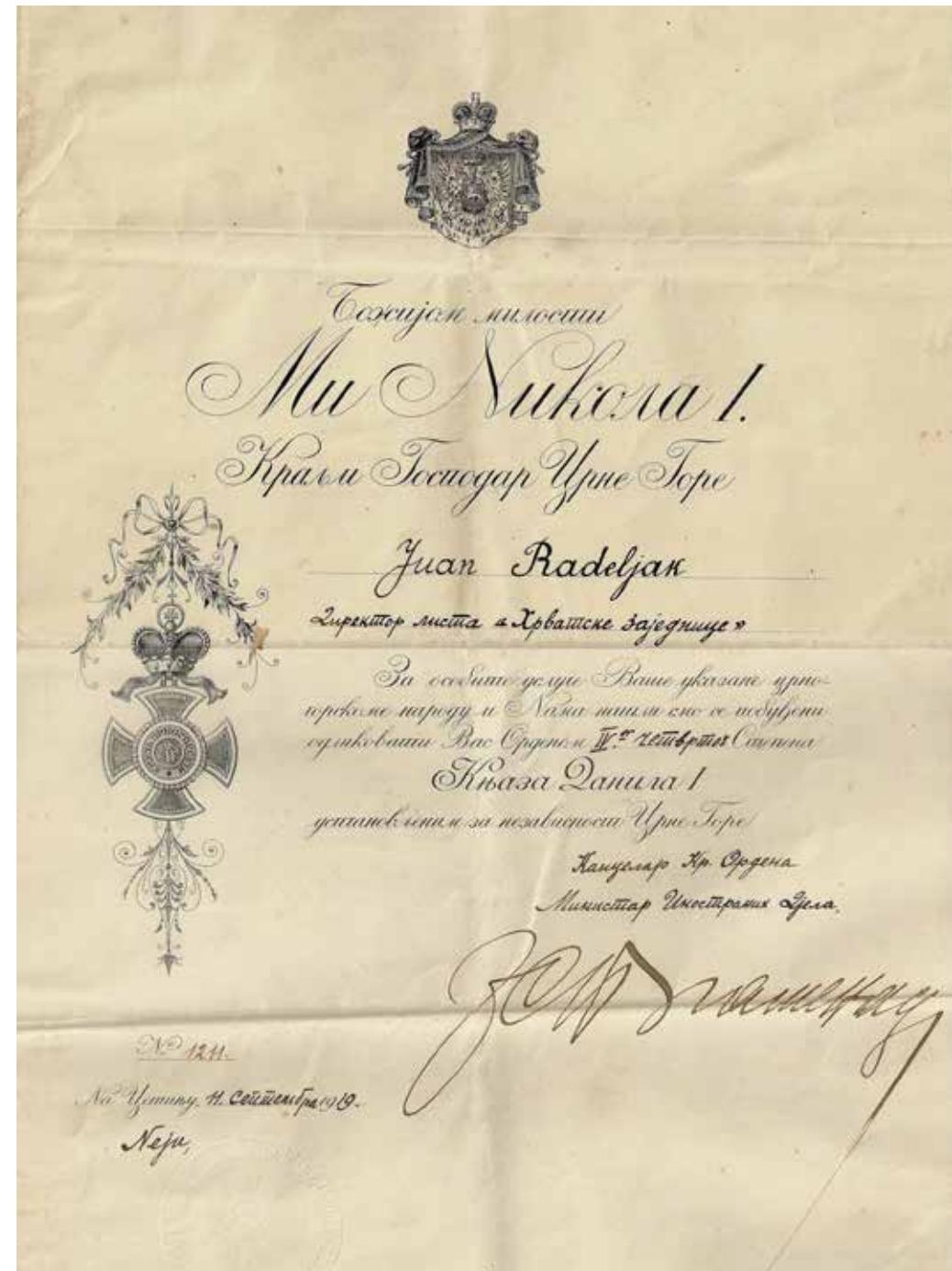
Ivan Radeljak (1870-1926)

Ukazom br. 1211 od 11. septembra 1919. godine kralj Nikola I Petrović odlikuje Ivana Radeljaka direktora hrvatskog lista „Zajednica“ iz Argentine. U dokumentu se navodi: „За

venskom iseljeničkom pokretu u Južnoj Americi, nego je tražio očuvanje hrvatskoga nacionalnoga identiteta i državne individualnosti, zbog čega je bio žestoko napadan i ometan u radu.

osobite usluge Vaše ukazane crnogorskom narodu i nama našli smo se pobuđeni odlikovati Vas ordenom četvrtog stepena Knjaza Danila I ustanovljenim za nezavisnost Crne Gore.“

Ivan Radeljak (1870-1926) je bio hrvatski publicista, izdavač i suverenista koji je živio u gradu Rosario u argentinskoj provinciji Santa Fe. Pomogao je i zbrinuo crnogorske izbjeglice koje su stigle nakon sloma Crne Gore poslije Prvog svjetskog rata. Veliki broj smjestio, izlijeo, zaposlio. U njegovoj kući jedno vrijeme živio je Krsto Žrnov Popović. Najznačajniji projekti Ivana Radeljaka bili su hrvatski list *Zajednica* te krovna iseljenička organizacija u Južnoj Americi *Hrvatski savez*. List i organizacija nastupali su u nacionalno-preporodnom duhu. Za vrijeme Prvog svjetskog rata Radeljak se nije priključio moćnom jugoslo-

Dokument redakciji Identiteta dostavila Paola, unuka Ivana Radeljaka

PIŠE: SRĐA MARTINOVIC

„EVANĐELJE SLOBODE”

Za vrijeme organizovanja izbora za mis Perua Lima je bila u potpunoj euforiji. Iako se ova država po mnogočemu razlikovala od ostatka kontinenta, općinjenost ženskom ljetopotom Peruancima je opsijena isto kao i ostalim narodima Latinske Amerike. Vrele krvi gringosi su uživali u čarima života ne mareći mnogo za zapadno shvatanje smisla ljudskog postojanja. Ove godine izbor najljepše kandidatkinje bio je najmanje neizvjestan.

Paola Kusovaz je posljednjih godina punila novinske stupce i zračila svojom izuzetnom ljepotom. Njena dominacija nad prelijepim mulatkinjama i krelonama ogledala se u raskošnoj ravnosti, izrazito bijeloj puti koja je 1962. godine još uvijek bila na cijeni na kontinentu gaučosa i pola. Bilo je i drugih istaknutih konkurentkinja poput nećakinje predsednika Perua i crke grada načelnika. Paola je očarala ljepotom vatrene Limanose, od kojih je ne mali broj slao na stotine buketa koloritne helikonije. Imalo je u njoj nešto čarobno, primamljivo, a ujedno i neukrotivo. Žestoko i divlje. Neiskvareno i čisto. Kao da nije bila Peruanka. Mnogi magnati nudili su Paoli da postane gospodarica prostranih polja kafe ili maka, ali nikome se nije ni nasmiješila, a kamo li dozvolila da joj prđe. Njena nedirljivost nije bila dio neke osmišljene strategije ili ženske igre već dio njenog karaktera. Ni sama nije znala porijeklo ove drugosti. Ovakvo gordo njeno držanje izazivalo je čudne poglede, ali

niko se nije usudio da joj postavi neprijerena pitanja, čak ni oni koji su je bolje poznavali. Svi su znali za grijev koju bi izazvali zalazeći previše u njenu intimu. Riječ njenog oca bila je nepisan zakon. On je dobro znao da je držanje njegove crke dio montanjarskih gena. Znao je da Paola nosi gordost i ljepotu svoje babe čije ime nosi.

Vrevu kamermana i organizatora, oko pripreme devojaka za svečano finale i uzbudjenost gostiju, naglo je prekinuo ulazak jedne personе u foajeu pozorišta. Bijelo odijelo bilo je besprekorno ispeglano, pantalone su, nešto uže, padale na izrazito dugim nogama. Bijela košulja sa zlatnim manžetnama provirivala je ispod bijelog sakoa koji je jasno oslikavao korupljenost njegovog vlasnika. S bijelim šeširom, oivičenim braon štوفом po kraju oboda, izgledalo je da će jedva ući kroz vrata centralne lože. Zlatni šafhauzen jedini je remetio ton boja na ovom starijem muškarcu. Guka koja se kupila svako malo na sastavu vilica, pri dnu obraza mogla je odavati čovjeka snažne energije koji u sebi sakriva duboke tajne. Muk koji je izazvao njegov ulazak ostavio je utisak na one koji su ga prvi put sreli. Gledali su radoznalo čovjeka sa crnim naočarima, koje nije imao namjeru skinuti ni nakon što se udobno smjestio u prvi red centralne lože.

Naročitu pažnju mogao je privući prsten pečatnik na kojem se ocrtavala figura orla raširenih krila u poletu.

Niko nije zasigurno znao kakav je to pečat na njegovoj ruci. Svi su jedino slutili da mu je značio više čak i od Paole koja je jedina imala privilegiju da izbliza vidi simbole na prstenu. Bilo je to davno, dok su živjeli u porodičnom hotelu u Maču Pikču, još kao dijete kad joj je otac pričao bajku o zemlji surih stijena i orlova. Više se nije šećala je li takva zemlja zaista postojala ili je to bila samo očeva priča. Šapatom se brzo pronijelo da je na ceremoniju došao Cristiforo Kusovaz, vlasnik lanca otmjenih hotela. Njegovo ime izazivalo je strahopštovanje, izgovaralo se ispod glasa. Misterije oko njega ispredale su još otkad je glavni grad oslobođio od napasne bande koja je harala zemljom. Zapravo, niko i ne zna što se dogodilo te noći prije više od dvadeset godina kada je u jednom trenu stradalo više od deset glavnih članova bande Adeide Fernandeza. To je vjerovatno i bio razlog zbog kojeg mu je te večeri prišlo više mladića i poljubilo mu snishodljivo ruku nazivajući ga „done Cristiforo“.

Baš u tom trenutku kelnerica u plavoj bluzi, servirala mu je na tacni šampanjac dobrodošlice. Kada je posegnuo za čašom video je da se ispod stope

nalazi koverta naslovljena na njega. Neki osećaj mu je govorio da se tiče prošlosti koju je decenijama pokušavao zakopati u najzabitijim djelovima svoje duše. Kao da je daleka prošlost sada izranjala iz dubina njegovog bića. Položio je čašu. Otvorio je kovertu u kojoj je bila požutjela fotografija. Vidio je sebe u neobičnoj uniformi još dok nije imao niti jedne bore i sijede. Do njega stajao je čovjek stamene građe, takođe u uniformi, ali sa epoletama i dugačkom crnom bradom čiji su vrhovi dosezali do ešarpe na crnom kožnom opasacu. Na njenoj poleđini osim standardnog natpisa Cartoline Italia bile su samo rukom ispisane dvije riječi i inicijali M.M.B. Odjednom mu se kroz glavu poređalo stotinu davnih događaja. Dok su mu emocije nadimale grudni koš, krv mu je jurnula prema očima i mozgu. Mislio je da će patnja koju je pohranio prije više od četrdeset godina nestati. Prevario se, čak i on kojem je instinkt toliko puta ranije spasio život. Silina emocija izazvala je ogromne impulse, krv je šiktala u naletima i počela da se izliva na mozgu. Osećao je da gubi svijest. Glava mu je pala na ogradu lože. S njom je pala i čaša šampanjca, koja je skrenula pažnju ostalima.

Ničega se nije šećao od trenutka kad je dohvatio fotografiju. Na bolničkoj postelji, pribijenog za krevet probudio ga je poznati glas: „Taaataaa, taaaata, ja sam Paola“. Otvorio je oči i osetio ruku svoje kćerke na grudima. Tek što je počeo da se budi, u izmaglici čuo je Paolu kako pokušava da pročita natpis sa fotografije.... „Smrt il' svoboda“ nevješto je izgovarala riječi ispisane pismom koje prvi put vidi. Dok se na-

prezao da ostane budan, Paola ga je držala za ruku, ali ponovo je ostao bez svijesti. Tonuo je u komu dok je slušao kako ga neko doziva iz dubine sna.

„Oooo, Krcune Nikičin”, odzvanjalo je Pjacom Kavur koja je bio tako živa i dinamična. Bio je to glas njegovog najboljeg prijatelja Mašana Borozana; da svrne na partiju „66” ili zekana, kako su ga zvali Crnogorci koji su u emigraciji bili već četvrtu godinu. Posljednji ostaci crnogorske vojske u Italiji okupljali su se baš u hotelu Paris u Rimu. Svratio je. Nije se mogao odbiti ratnom drugu. Kad je ušao vidio je mnoga poznata lica. Pomislio je: „Na tanko si došla, Crna Goro, ali de je bilo tu i kaplje”. Hotelski bife bio je glavno mjesto sastanka najistrajnjih Crnogoraca koji se nijesu vratili u spaljenu Crnu Goru niti su digli put Argentine ili Amerike. Čekali su što će reći Jovan Plamenac,

nijesu htjeli još otići kud i kamo. Ostali su da bi čekali i uvjerili se imali nade za njihove snove i državu. Nijesu htjeli posustati sa svog puta pa makar platili vlastitom glavom. Mnogi njihovi nekadašnji drugovi prodavali su se za čin više ili bagaš žita pri ionako punom koritu. Na njih su sa prezrenjem gledali čak i oni koji su ih kupili. Takvih su se stiželi i nujuži članovi porodice. Muka im je dati bilo slušati, svakodnevno pravdanje kako su to uradili zbog neke ranije nepravde. A siromasi nijesu znali da nema veće nepravde od prodaje sopstvene domovine. Oni u emigraciji bili su nemili svjedoci takvog ližisanskog držanja. Zaboravili su takvi sopstvenu čast i zadatu riječ. Ali njima ne bješe ništa sveto pa ni koljevka iz koje se odnjihahu. Pokazalo se to uskoro kad ostaviše i drugoga kralja kojem pohitaše da se što prije zakunu, dok im je prvi bio još u životu.

Nezgodna vremena pokažu i velike i male ljude. Bastaduru često oganj potajno čakalji zapretaju. Međutim, nasuprot njima oni drugi po Rimu se potucahu i dumahu po vas dugi dan što im je činjeti da bi državu vaspovestavili. Đecu i žene nijesu gledali još od pada Lovćena. Govorili su: „Iako je život pokušaj, mi nemamo pravo na grešku”. Prkos ih je gonio da nastave borbu koje su bili sitani i oni im iz kuće jer je baš njih cijena te borbe najviše koštala. Nijesu htjeli posustati, ostavili su sve za sobom, a da se nikad ne pitahu poradi čega. Bez dileme, gazili su trnjem sa čvrstom voljom u snagu uspjeha. Data riječ bila je preča od bilo čega. Po njihovom poimanju časti, život je bio potonji na ljestvici prioriteta. Nijesu htjeli puštiti vjekovnu borbu svojih pređa iglarima i opančarima kako su zvali one što pepelom posuše sopstveno ognjište. Opstali su u tuđini da bi sačuvali svijest o potrebi postojanja države u čije su temelje posadene kosti predaka. A oni evo spravljuju se da u njih metnu i sopstvene. Ka’ da im je ža’ bilo otici, činjelo im se ako odu iz Rima da će ih vječno prokljinati crnogorska zemљa što je ostaviše kad joj je najpotrebniye bilo. Bojali su se kletve i prijekora svake Crnogorce što ostade doma da su malo brani ono ognjište i kutnji prag. Od prisutnih najviše je govorio oficir male glave, tankih, kratkih brkova koji su djelovali poput crne linije iznad gornje usne. To je crmnički prvak Labo Lekić, zakleti neženja: „Povratka nam u otadžbinu nema. Ako privirimo nazad, čekaju nas vješala ili bukagije. Ljetinu nam ugaziše. Mrs ponesoše. Dom razoriše. Ni kamen na kamen nam nije ostao od naših kuća. Najmilije nam u tamnice sputaše, stoku utukoše. Ali povrh svega najžalije mi je Crne Gore”. „E lako je voljeti boga-

tu i veliku zemlju, no treba ovoj čemer-nici našoj dušu dati”, dopuni komandir Pero Bošković.

Najmanje od svih je govorio Dušan Vuković. Krut oficir, čuruklijiv i beskom-promisan. Sva mu je kosa od ijeda i muke opala za idealima kojima bješe sve podredio. Nešto u njega puče oni dan na Božić kad je iznad Donjeg kraja doveo vojsku da zbači jaram „brat-ski” sa Cetinja svetoga. Otada nikome nije oprštao. Galio je taj i do Amerike i nazad. Mašan mu je bio vjenčani i borbeni kum. Nemogahu sagorjeti što u jedan vikat izgubiše sve. I markantni Petar Vukov Lekić se sve više uključivao: „Ama sve do obraza đavoljega prosto. Ostavismo čast da nam sudi djelima. Ali mi nijesmo svoju riječ rekli. Ne. Ne”. Podrža ga zdušno i dugajlja Jokica Andrijević: „Nemamo de bez u ambis. Bez Crne Gore nam nema života. Mi smo siročad. Ali ćemo se bar zamijeniti muški kako valja”. „Ultima se broji”, zagraktaše iz glasa i gorostasi krupnih brčina Ilij Lubarda i Zaviša Zvicer. Kao da namjerni bjehu da još jednom potegnu oružje. Da se late sablje. Ma su znali da im nije fajde više. Da potonje broje u uniformi dane. Ali htjedoše još nešto da učine, pa među sobom se utvrđivahu: „Moramo, čoče, moramo. Majka ni je”. I Krcun tada dodade: „Majka Crna Gora. Majka no što”. Pofermaše mu i svi ostali. Pridigoše se i mašiše levorima za pojase. Uskliktaše. Jedan drugoga sokoljahu da istraju uprkos krahu koji su doživjeli kraljevom smrću.

Priprema oko stvaranja oficirske organizacije držala se u najvećoj tajnosti. Sve je skoro bilo pripravno. Detalje o njenoj sadržaju, organima i središtu znali su samo dvojica oficira. Od Park

hotela sve do Via Volturno kretali su se sporednim ulicama, uvijek u različito vrijeme izbjegavajući tajnu pratnju italijanske vojne službe i njihovih žbira. Dobro su osetili na sopstvenoj koži italijanske soldate kad su ih ono u decembru 1921. godine razoružarali ostavili bez vojske zarad Rijeke i Istre. Jedan od dvojice izabranika je bio komandir Blažo Marković, vrsni đeneralštabni oficir. U kasarni u Gaeti govorkalo se da je još za vrijeme ruskog cara plesao na balovima na njegovom Dvoru sa danskim princezama. Drugi su pak pričali da je tu bilo nešto više od plesa, tvrdili su čak i da su se u Blažovom šinjelu mogla naći njihove slike pa i pokoje pismo pisano na ruskom jeziku. Na ovakve komentare šarmantni Blažo nikada nije reagovao jer je kao đžentlmen držao do ponosa i date riječi. Žbog te riječi je i ostao neženja. Baš kao i drugi izabranik, samo zbog jedne plemenite Gaetine. Maksim Ivov, crni ljepotan, mladić kojem se još brkovi nijesu bili formirali. Ovako zahtjevan posao dobio je samo zato što je njegov rođak Ilijan, koji je preminuo na neuobičajen način prije više od godinu dana, bio jedan od ključnih ličnosti Rimske centrale slobodnog zidarstva. Vele da je baš Maksimu pripao trougao i šestar. Njih dvojica odabrani su za težak zadatku da organizuju oficire i vojnike u konspirativnu grupu koja će Crnoj Gori i njenoj ugašenoj kraljevini ostati jedina nada. Maksim je preko jedne rimske baronese s kojom ga je upoznao Ilijan, uspio osigurati tajnu lokaciju za njihovu organizaciju. Ostali su sami bez ičije podrške u zemlji i inostranstvu. Osim grupe koju je po-veo đeneral Krsto Popović na njih niko više nije računao niti mislio. Iako su još bili aktivni oficiri maloljetnog kralja Mihaila, Rimom su se kretali u ci-

vilnoj odjeći. Utanačiše sve i svakome aber ponaosob učinješe. Odluka je pala na 25. novembar. Šifra akcije bila je „Evangelje slobode“. Tekst zakletve sastavio je lično Blažo na pisaćoj mašini na memorandumu Ministarstva inostranih djela. Maksim uze tekstu, za trenutak se zakašlja i pročita naglas:

Rim, 25. novembra 1922. godine
EVANĐELJE SLOBODE
Ovim niže potpisani izjavljujemo i zaklinjemo se:

- 1) Da ćemo sve svoje snage: fizičke, intelektualne i moralne posvetiti vaskrsnuću crnogorske državne slobode i da smo gotovi za postignuće toga svestrog cilja na prvu zapovijest i svoj život dati.
- 2) Da ćemo sva naređenja, koja nam bude izdavao naš narodni vođa, crnogorski Ministar Predsjednik Gospodin Jovan S. Plamenac bez ikakvog oklijevanja izvršavati. Njegova naređenja za nas su najveći zakon. Isto tako bez ikakvog oklijevanja izvršavat ćemo i svaku naredbu našeg vođe koju bi nam izdavao preko njemu potčinjenih organa. Tek pošto se naređenje izvrši, ima se pravo na eventualnu žalbu i to konačno kod prve prepostavljene vlasti naredbodavčeve.
- 3) Pristajemo da svaki neposluh bude kažnjen smrću i da izvršiocu smrtne kazne budu članovi Crne Ruke, koji jedan za drugog ne smiju znati.
Umirem za Crnu Goru.

Neka što se Maksimu naježi svaka dlaka na tijelu dok je čitao ovo strahovito zavještanje. Nego i Blažu njenom tvorcu, u oku mu se dvije suze smrznute. Nedade im oficirski ponos da kanu i poteku. Maksim pripasa beretu i zaminuše ćutke niz ulicu. Klikta galjebova koji su nadlijetali Viktorov spo-

menik nagovještavao je buru koja je dolazila... Posljednjih godinu u tuđini, mučeni zovom otadžbine tražili su bilo kakvu sličnost sa Crnom Gorom. Pa su im galeb i bura bili jedina kopča s rodnim krajem. Kad nema orlova, dobri su i galebovi.

Jedan po jedan pristizali su na dogovorenou lokaciju. Tačno na vrijeme. Svi u paradnim uniformama sa šapkama na glavi. Komandir Vuković i Labo Lekić imali su jedini na kaniji okačene sablje. Prema ranijim instrukcijama svi su imali ući u uski prolaz odmah nakon ogromnih drvenih vrata koja su se otvarala debelom metalnom alkonom. Kako je koji ulazio, Maksim im je stavljao povez preko očiju. Nakon toga išli su vijugavim putem koji se naglo kidao i sve stepenicama do odredišta. Bat vojničkih cokula jedino je remetio tišinu koja je dodatno kreirala mističnost atmosfere i ambijenta. Uljegoše jedan po jedan. Svima Maksim skide povez. Mračna soba u kojoj svjetlost jedino daje omanja šterika. Na stolu bješe zlatna oficirska sablja model M.1910 i na balčaku ugravirano cirilično H.I. Šećivo sijaše, sa kojeg još nije bio izbljedio natpis „Ne drži me žedna“. Poruka koja se u Katunskoj nahiji vjekovima urezivala u oštiri čelik. Da se ne zaboravi. Preko gole sablje bješe Gaser sa srebrnim koricama i gravurom duž cijele cijevi. A na mjestu dje se ukrštaju sablja i levor gorijaše svjeća, a pod njom zastava Stare Crne Gore od čiste svile. Na crvenoj podlozi plamčahu oči orlu kao da je živ. Svjeća osvjetljavaše žutu hartiju i do nje lapis sa časom mastila. Strašan prizor, strašnih ljudi. Riješenih da se zavjetuju da ime crnogorsko ne pogine. Prilažahu jedan po jedan. Kao da se u vazduhu očećao miris Crne Gore. Nadimala su im se prsa od uzbudjenja koja se najednom ponovo ispunise ponosom. Niti jedan

nije htio propuštitи ovaku svečanost. Došli su i oni iz Caserte i Napulja, pa čak i njih nekoliko iz švajcarske Lozane i francuskog Kap Martena.

Prvi priđe Pero Vuković, pripadalo mu je kao komandantu bataljona još od Skadra. Stavi lijevu ruku na srce, a desnú preko sablje i levora na sami grb crnogorski. Pročita riječi zakletve i na kraju prizivajući Boga svrši riječima: „Umirem za Crnu Goru“. Uze crni lapis, nataka malo mastila i na desnoj strani metnu svoj potpis. Prekrstí se. Ofi-

cirski iskoraknu nazad i učinje mjesto drugome iza sebe. Prilazili su i ostali. Svi redom. Za njim komandir Marko Vučeraković, zatim Mašan Borožan, komandir Blažo Marković, kom. Savo Bošković, kap. Jokica Andrijević, kom. Zaviša Zvicer, kap. Ilija Lubarda, por. Krsto Niković, Pero Leković, por. Maksim M. Martinović, Mijuško Mrvošević, Aleksandar F. Đokić, Mihailo Tomić, kap. Luka Đurković, kom. Pero Bošković, kom. Simo Čukić, kom. Tomica Lekić, kom. Petar Lekić, Đuro Lazarević, Miljan Lazarević, Risto Sekulić, kom. Ćetko Bigović, Žeko Delibašić, Krcun Kusovac, kom. Petar Vukov Lekić, kom. Milo S. Leković, por. Andrija Radulović, por. Bogdan Simović, Rade Nikolić, Vaso Kralj, Bogić Perović, Niko Niković, kom. M. Kovačević, kom. Dušan Vuković, Vido Nikčević, Mitar Popović, Vasko Radičević, Stevan Lekić, Milo Leković, Špiro Belada, Radisav Nikezić, Krcun Janković. A kao dvadeset peti zakle se i Krcun Kusovac. I tako redom svih četrdeset tri crnogorska vojnika i oficira. Kao znak raspoznavanja dobili su identične prstene pečatnike sa crnogorskim orlom. Nijesu sami, kasnije bilo ih je još. Potpisa i kapetan Savo Raspovović, kojeg su zbog načina borbe i brade Italijani nazvali „Crnogorski Garibaldi“. Za

kom. Ćetko Bigović, Žeko Delibašić, Krcun Kusovac, kom. Petar Vukov Lekić, kom. Milo S. Leković, por. Andrija Radulović, por. Bogdan Simović, Rade Nikolić, Vaso Kralj, Bogić Perović, Niko Niković, kom. M. Kovačević, kom. Dušan Vuković, Vido Nikčević, Mitar Popović, Vasko Radičević, Stevan Lekić, Milo Leković, Špiro Belada, Radisav Nikezić, Krcun Janković. A kao dvadeset peti zakle se i Krcun Kusovac. I tako redom svih četrdeset tri crnogorska vojnika i oficira. Kao znak raspoznavanja dobili su identične prstene pečatnike sa crnogorskim orlom. Nijesu sami, kasnije bilo ih je još. Potpisa i kapetan Savo Raspovović, kojeg su zbog načina borbe i brade Italijani nazvali „Crnogorski Garibaldi“. Za

njima i još množina. Potpisaše i oni u Argentini u mjestu Zarate. Potpisali bi i mnogi drugi da su znali, a najviše njih da su bili živi. Eh, da su bili živi. Mnogima olakša, zebli su da neće dočekati ovaj čas kad će moći još nešto da učine. Žakletva životima bila je obaveza koje su bili svi svjesni. Bez plate i prinaadležnosti. Bez komande i obaveze. Bez ijednog groša ili interesa postali su dio nečega za što su vjerovali da bi moglo ponovo vratiti san koji snivaju punе četiri godine. San koji će sanjati vjerovatno generacije nakon njih. Ali duboko u sebi znali su da neko mora početi makar sanjati.

Na koncu pred njima su tek bili sudbonosni dani teških odluka. Lomatali su se od Carigada sve do Bugarske i Albanije. Oni najuporniji uskakali su u Kraljevinu Jugoslaviju i ponovo se vraćali. Žeko Delibašić pogibe u šumi, Mašan je preminuo u Montani, Marko u Liježu, Dušan se raznije bombom pred komunističkom potjerom. I Mitra Popovića stukoše komunisti. Maksim skapa od muke mlad. Krsto Niković se preseli u Ferari i posta ugledni biznismen. Bogdan Simović zamače neđe put Rusije. Jadni Ćetko Bigović izgore u logoru u Njemačkoj. Dva Petra oba Lekića, nakon godina lomatanja, preminuše u Crmnici, sa njima i Milo Leković. Pero Vuković osta bez noge u Drugom ratu. Jokica sa družinom ostavi najbolje godine u zeničkim okovima.... A ja? Krcun Kusovac. U Peru, na adresi Feodel Castillo 485, San Antonio Miraflores, Lima.

Zaspala je Paola na stolici do očevog kreveta dok je danima čekala da se probudi iz duboke kome kao posljedice teškog šoka koji je doživio. Na stolu

joj bješe najnoviji broj Expressa, najčitanijih novina, a na naslovnoj strani nijeno lice s krunom na glavi. „Umirem.... Umirem za Crnu Goru“, probudiše Paolu naglo očeve riječi. Budio se iz kome. Ustade snažni starac, pokida igle i ljekarske instrumente i pozva Paolu da mu priđe bliže. Krhka đevojka htjede oca da smiri, da mu kaže da se odmori, da ima vremena za priču.

Ali ne. Cristiforo se nije dao savjetovati. Skinuo je zlatni prsten koji mu je bio vredniji od svega, dok je drugom rukom držao Paolu za dlan. Položio je svoj prstenjak na njen dlan i rekao joj: „Priča koju sam ti pričao svake večeri prije odlaska na spavanje nije bajka. Ona je san o stvarnosti i mit o prošlosti. Kraljevina Crna Gora, čiji sam oficir bio, postojala je“. „Oooo, tata“, zasuziše joj oči i krenu da ga zagrli, ali nije joj dozvoljavao sve dok ne završi: „Moje pravo ime je Krcun, ja nijesam nikakav Christiforo i to ime mrzim iz dna duše. Ja sam Krcun, sin crnogorskih gora. Prije mnogo godina u Rimu smo osnovali organizaciju „Sloboda ili smrt“. Ja i ovaj čovjek na slici bili smo par koji je zajedno obavljao najteže zadatke. Davno smo dali jedan drugom riječ da ko prvi umre da će naći načina da obavijesti onog drugog. Oprosti mi što sam čutao, ali bol je bila jača. Ovo je prsten zemlje iz koje dolazim. Čuvaj ga jer dok god ga imaš kome dati, moguće je da će san postati java. Ne zaboravi „Umirem za Crnu Goru“. Zagrlila je oca, ali njegove ruke padaše, a beživotno tijelo nasloni se na vječnost. Paola stegnu prsten snažno u šaci i s fotografije još jednom pročita riječi čije značenje nije razumjela, ali je znala da je to očev amanet: „Umirem za Crnu Goru“.

POEZIJA NIKOLE PETANOVIĆA

Uprvoj polovini 2023. godine iz štampe je izašla zbirka poezije „Ponos života“ Nikole V. Petanovića (1892-1932) crnogorskog emigranta, pjesnika, publiciste i idealiste. Knjigu su priredili istraživači iseljeništva Gordan Stojović i Nenad Stevović, a kao izdavači potpisuju se Crnogorski identitet sa Cetinja i Udruženje Crnogoraca Srbije „Krstaš“.

Kao dvadesetogodišnjak Petanović 1912. godine dolazi u Sjedinjene Američke Države, kod brata Mitra u Bjutu rudarskom gradu u Montani. Privržen knjizi i željan znanja ubrzo odlazi u Kaliforniju, nastavlja obrazovanje i počinje s književno publicističkim radom. Spada u rijetke pripadnike stare crnogorske emigracije koji su stekli visoko obrazovanje u Americi. U San Francisku 1923. godine objavljuje svoje prvo poetsko djelo na maternjem jeziku, zbirku pjesama „Ponos života“. Ovaj najraniji pronađeni Petanovićev rad je njegov stvaralački i pjesnički prvijenac rasterećen velike političke misli i borbe koju je počeo voditi u drugoj polovini dvadesetih godina prošlog vijeka, pa sve do prerane i iznenadne smrti. Povodom stogodišnjice od izlaska te zbirke pjesama ljubitelji crnogorske i jugoslovenske poezije imaju priliku da se upoznaju sa njenom kompletном sadržinom.

Pjesme objavljene u ovoj zbirci su nastale tokom 1920, 1921. i 1922. godine i o njima Petanović piše: „Osjećam da

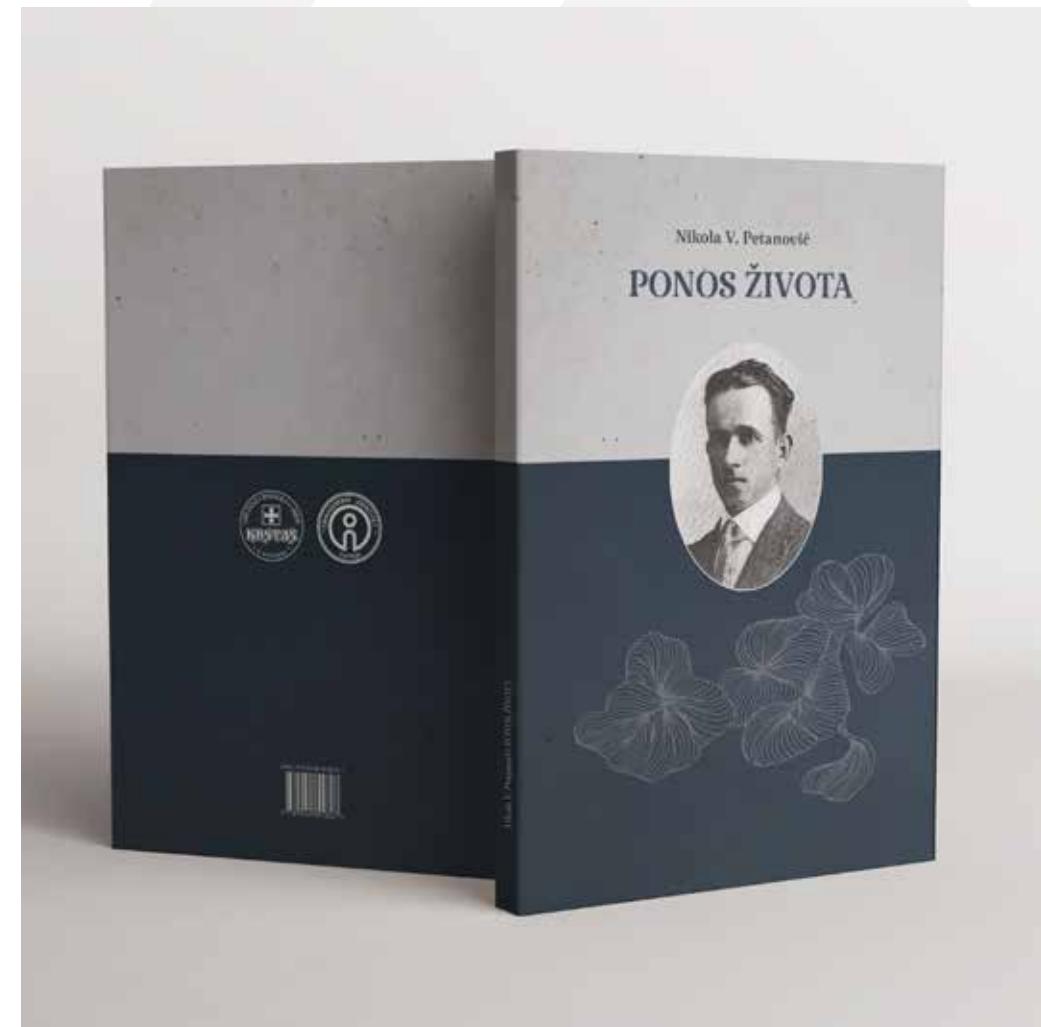
su moje pjesme univerzalne; i zašto nijesu, naročito, u narodnom duhu: čitaoc će u njima samima da nađe na odgovor. Ja mislim da poezija i nauka treba da imaju neki skladni odnosa, i služeći se u odnosa na spram načenjaka: ja sam uvijek imao u vidu pravilo indukcije i dedukcije - kako prema tome pravilu ne bi izazvale za-mašnu komplikaciju. Ali poezija je ne-zavisna, i kao takva sadrži svoju pravu vrijednost - koja se ne smije krenjiti; osobito kritičari čija analitička moć nije razvijena i ospasobljena treba da paze i da se sustegnu od svoje zavisti i nerazboritosti. Ove moje pjesme uzi-mam kao vijenac shvaćanja iz moje mladosti; čiji original izlažem pred mojom zdravom rasom, držeći za si-gurno da će one poticati i snažiti duh-njen i podizati ljubav za životom.“

Gotovo svi njegovi kasniji tekstovi su pisani na engleskom jeziku. Zabrinut dešavanjima u Crnoj Gori nakon 1918. godine, donosi odluku da čitav svoj intelektualni angažman posveti borbi za obnovu crnogorske državnosti. Pa tako 1924. godine započinje djelovanje među intelektualnim krugovima i crnogorskim iseljenicima u Sjedinjenim Američkim Državama. Izdaje brošure, javne proglose, oglašava se u štampi i drži predavanja o Crnoj Gori. Godine 1927. pokreće časopis Montenegrin Mirror (Crnogorsko ogledalo) i osniva Odbor za suverenu i samostalnu Crnu Goru, sa sjedištem u San Francisku.

Oko sebe stvara krug uticajnih ljudi uz čiju pomoć nastavlja da vrši pritisak na američku javnost u vezi crnogorskog pitanja.

Petanović je svoje književne i publicističke radove potpisivao i sa nadimkom NAIAD, koji je sebi dao po vrsti duha, nimfi iz grčke mitologije koja upravlja izvorima, potocima, fontanama i drugim svježim, brzim i čistim vodama. Preminuo je i sahranjen u San Francisku 1932. godine.

Zbirka poezije „Ponos života“ je pre-mijerno predstavljena u Crnogorskom kulturnom centru u Lovćencu povodom obilježavanja 13. jula Dana državnosti Crne Gore. Govorili su priređivači izdanja Gordan Stojović i Nenad Stevović, u programu su učestvovali recitatori i pjevačka grupa Crnogorskog kulturno prosvjetnog društva „Prin-ceza Ksenija“, dok je izabrane stihove Petanovićeve poezije govorila Jana Krivokapić.

Udruženje Crnogoraca Srbije „Krstaš” povodom 20 godina postojanja i rada (2003-2023) raspisalo je literarni konkurs na temu: „Moja postojbina, moj ponos!” Objavljujemo esej Bogića Sekulovića (1993) iz Beograda.

MEĐU STIJENAMA

Povratnik je uvijek zabrinut, kao i ruža ubrana iz baštne pedatnih domova: u cvjećari, vazi, papiru ili na ploči koja zaklanja mrtve od živih – vene obilježen. On trči za prošlošću, javno i po kuloarima slaveći svoj koriđen. Kada dolazi, ne umije da se suzdrži: želi da udahne budvansko sunce i pjesak, gordi se brdskim kršem i začudenošću stranca divi líticama Boke.

Često korača među narodom crnogorskim, postavjavši legura sa prolaznicima izgledom, jedinim javnim izvodom svog porijekla. Tu je, među njima, skriveno pokoran opštim regulama i zanosu povratka. Ovog se dana spuštoio na aprilskim suncem oživljenu obalu: na more ponovo proslavljenu primorćima i turistima. Ipak, bilo je dovoljno pusto za ukuse nesigurnog iseljenika.

Zaletio se, kao i uvijek: stijene su bile predaleko a noge, umorne od priprema i puta, povlačile su se u sve manje i drhtavije korake. Vrativši zalutalu loptu zaduhanom mještaninu sjetio se dugih, slavnih ljeta koja je živio u grajama pređašnje Budve. Surovošću neumjerenom poznoj mladosti odnosio se prema dječaku iz ogledala, suviše naivnom da upamti dane među svojima.

Tu ga, pod uglovima kamene stvarnosti, presjeće prizor. Prvo pramenova

boje zalaska, pa žene čije su lice zagrljili. Da je sanjao, ne bi je dosanjao: vjenčana otmenošću gorske vile – a mogla je biti i druge rase. Kosa joj se se uvijala pod vjetrom, vraćajući se prizorima nježnih talasa koji u pjeni umiru i u pjeni se rađaju. Shvati da je kao vuna, gusta i neumorna ali ne preduga – dovoljno da je sakrije. Još uvijek zarođen, utonu u kvašeni pjesak da je bolje vidi. Potvrđi mu se snoviđenje: ona ostade ista iz svih uglova, nepomično se opirući zemaljskim zakonima.

Kad nas život povede ka lijepom mi smjelo koračamo. Stvar je u tragičnom neshvatanju i pamćenju našem: sada ga očevidna ljepota pomami, te se nespretno zahvali i okljevajući stade da je gleda. Kroz zalutale vlasi primjeti joj oči, okrugle a nevelike. Njatamnije boje zatočile su se u njima, tamnije od njegove košulje, čiju kragnu popravi bojeći se da ga ne zapazi nespremnog. Te su oči, zagledane u pučinu, pred njim bile dragocjene: dva sjeme na sakrivena za vječitu mladost. Žbilja mu osokoli ocjenu kada se uvjeri da je izuzetno mleta. Biće da je čerka njegovana da ne sazna o odivama.

U šta se zagledao? Ako je Crna Gora u liku ove žene, može li žena donijeti lik Crne Gore? Silno povjerovavši okrenu se za sobom. Nikoga na vidiku, samo kapljice razbijenih plima nestaju po

stazici iza njega, izbrisane toplim bodljama sunca. Spasiće se one koje more predveče baci na obalu u zagrljaj sumraku i hladnoj tmuši obalnog proljeća. Spasiće se i on, pomisli, pomilovan rukom nove vjere.

Vrati se miloj slici. Brada joj bješeugovita, ka mekanim kapijama vrata ravna poput pločanih dokova. Kako dokovi razdvajaju vodu od vode, tako joj i lice zasijeva pjesničkim bljedilom boje najtanje magle nad zasoljenim stijenama oko nje. Ona se nešto nadvi, kao da će govoriti. Pogusti se tada i plavetni zrak nad njom, žile četinara kao nemirna pluća prodisaše visoko iznad uvale i približe joj se moćne ruke Jadrana: čitava se priroda pokloni njenim usnama. Spokojno ali bez nadmehnosti ona osta u tišini.

Okova ga nemir. Hoće li se ugasiti ova svjeća? Svaka se svjeća ugasi, iako se ne umire zauvijek. Zaklopi oči i uze vazduh. Sve je slano: pjesak, kamen, prsti i dah. Mora biti da je i on od soli jer mu i svoj mrak zasmeta, te ih ponovo otvorí. Ona ostade pred njim, pomjerajući se dovoljno da dokaže život. Ovdje se odlučivalo: pritisnu ga svaka muka svijeta, razlistaše se slutnje poput vjekovima starih lipa i iščupaše se suze od oka.

Dalje je nije mogao spoznati. Srce ga ubijedi da je sva u bijelom. Odjevena je svakako morala biti: vilovstvo ostaje etika mašte i ljepota takta. Tu su, svezani toplotom posljednjeg zenita, živjeli još koji tren – prije nego što ga konačno proguta prošlost.

LITERARNI KONKURS „Moja postojbina, moj ponos!”

krstas.cg@gmail.com

Sjeti se očevog izraza Crne Gore riječju i djelom, onog plemenitog fatalizma koji su stari nosili u grudima pa isporučivali svakom izdanku na dar rođenja. Zahvatiše ga brđanske tuge usidrene u đedove obraze namirisane duvanom. Pojaviše mu se živi preci sa nezaraslim ranama u prslucima pocijepanim okupatorskim olovom. Dalje se miješaju predanja i uspomene, miđeša se i rimuje dato i zadato sa ispunjenim i doživljenim. Bljesnu slika dječaka sa sestrom pred starim gradom, onog koji je sa ocem šetao rivijerom pod usamljenim martovskim nebom. Obrazuju se u pjesmu zvukovi kočenja vozova u Baru i škripa sive ograda sa placa nadomak Cetinja. Kako se sa Boke dizao na katune i nazad – tako je i sada lutao, dalje pa bliže po svijesti, umirući pred svakim sjećanjem.

Od strašnih bajoneta tuge zbog izgubljenog odjednom ga izbavi dodir. Poznat bješe: prsti su mali i nježni a dovoljni da ga razbude. Trepnu dvaput i posluša oko sebe. Još se čuje ona lopta i jesu ljudi okolo. Na stijeni više nema

nikoga, samo talasi neumorno ispiraju kamenjar. Vodu ništa ne može da zbuни i spriječi.

„Nešto si se zamislio“, šapnu mu naslanjući lice na njegovo rame. Opet je za njega imala osmijeh. Odmah, čuteći, spozna da je slika bila njena. Zadrhata poražen neobičnošću događaja. Po običaju provuče prste kroz kosu boje zalaska i obuhvati dio njenog vrata, privukavši je k sebi. Živa je i s njim je.

Ona ga je pred očima obale danima slušala: o očevim slovima ispjевanim za ljetnjim večerama i đedovoj brizi za bratstvenike, o crnogorskom pregalashtvu – nikada mu ne uvezši riječ. To je ona dočekivala, umirivala i radovala duhove predaka koji su ga tražili lutačući po betonu udaljenog grada. To im je ona objasnila da im se već zakleo i da ih neće zaboraviti. Svjedočila je slavu i usud Crne Gore u njemu kao da je čerka ovog kamena: otmenim razumijevanjem za korijen i drvo koji se pružaju jedno ka drugom za vječitu utjehu i spas.

Crna Gora će pobjeđivati svaku ljubav – do one koja je pod njenim brdima proglašena. U ljepoti ovakve ljubavi će napokon počinuti nužnost izbora pri kome bi Crna Gora uvijek bila jedina. Naša su brda rodila našu estetiku i otuda njihovo prvenstvo. Sada im povratnik uzvraća voljeći nju mjerom kojom brda vole njega. Razumjevši trostvo, on je zagrli. Polako nastaviše, vjerni moru pod suncem crnogorskim.

Bogić Sekulović,
Beograd, 2023.

POEMA O SEOBI

Revolucionar i pjesnik **Radovan Savov Stevović** (1910-1989) objavio je u svom izdanju, u Novom Sadu 1983. godine, brošuru „Poema o seobi“. Posljedice Drugog svjetskog rata znatno su uticale na pomjeranje naroda unutar Jugoslavije. Tek što je utihnuo ratni odjek, oči i ruke naroda su se usredstredile na obnovu i izgradnju zemlje. Plodna vojvodanska polja, velikim dijelom napuštena i pusta, očekivala su ratare i žeteoce. Napuštena naselja i zemlju nasaljevalo je, uglavnom, dinarsko stanovništvo koje je ekološki, klimatski, geografski, ekonomski, kulturno pa i jezičko-etnički bilo antipod panonskoj Vojvodini. U uvodu „Poeme o seobi“ Radovana S. Stevovića profesor Milorad Radunović navodi kako autor obrađuje upravo taj iseljenički proces, koji je uticao na promjenu etničko-demografske i kulturno-sociološke strukture tadašnje države.

U uvodu se dalje navodi: *Ako se zna da je autor poeme u to doba bio odgovorni rukovodilac transporta kojim su putovali kolonisti, bio je, dakle, u samoj žiji seobe, onda nam ova poema predstavlja dragocjeno i autentično svjedočanstvo o prilikama i vremenu kada je ona vršena. Pisac ništa ne izmišlja, čak ni sitne detalje. Zamijenio je samo imena. On je oštri posmatrač i osjetljivi seismograf koji bilježi ne samo spoljašnje slike i ritmove seobe, no i psihološke potrese, drame ljudi koji se odkidaju od zavičajnog krša, pocrnjelog od paljivina, izudaranog bićevima istorije, ali opasanog šarenicom dragosti i viteškim dugom predaka.*

Radovan S. Stevović (1910-1989)

Ako u ledenoj zimi 1945. godine nije bilo takve foto-tehnike koja bi zabilježila seobu naroda, Stevović čitav svijet nejači – dece, staraca, invalida sa još nezacijseljenim ratnim ranama, nespretnih gorštaka koji su već stari, a nikad nijesu silazili sa planine ni videli sredstva saobraćaja ni gradove – svrstao u galeriju živih fresaka. Iz čutnji ovoga svijeta otkidaju se bolna osjećanja rastanka sa škrtem, no dragim zavičajnim kamenom, a iz pokreta

zvukovi i riječi koje se ranjivo cijepaju između odlaska i opstanka. Na tim freskama autor je jednostavnom i snažnom riječju ovjekovjećio košcate gorštakе, isposnički mršave i zbumjene. Taj ekskomunikativni svijet, kao potrgani planiski cvjetovi runolista, otkida se od krša, od zračnih visina i svjetlucavih voda i ide u nepoznate nizine đe vladaju drugi običaji, druge naravi i druga kultura.

Pisac je kao na bareljefu široke vajar-ske kompozicije ove putopisne priče trajno sačuvao detalje: majke dojlje uz čadave koljevke, bolesnici na nosilima, invalidi, djevojčice u haljinama od šatorskih krila i ostatak pado-branskog platna koje su „nevješte ruke šile“, pocijepane cipele iz UNRINE pomoći koje vire prstići, stari troratnik

koji umire u vozu a „supruga mu riječi mami da mu na smrti želje čuje“. On, poput primjera iz epskih naših narodnih pjesama „dom je rodni napušto, a u novi stigao nije“. U vozu treperi tanki i lelujavi plamen voštanice koji je oku-pio rasplakanu porodicu.

Od mnoštva scena i situacija Stevović umije da odabere ono što je najsnaznije. Starac pod sijedom kosom suvim rukama skida kapu i gleda u kućni prag dok mu niz lice, možda prvi put u životu, lete suze. Kao dragobice sa kojim se rastaje, on miluje i ljubi kućni prag preko kojeg je „prekrakalo šest pasova“ odkad ga je postavila prađedovska ruka. Starčeva unutrašnja preživljavanja puna su odseva prošlosti. Unutrašnje dileme i monolozi ljudi – ići ili ostati je borba motiva, izbor između

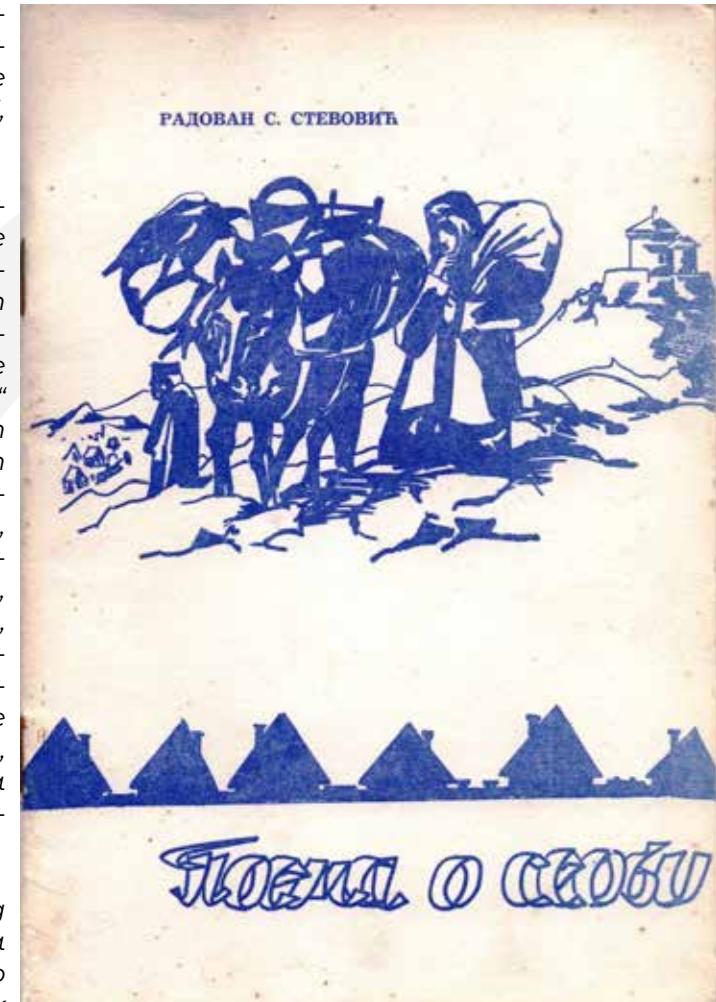

siromašne ljepote zavičaja i bogate ali drukčije i nepoznate ravnice koju mnogi hvale. Ali, kakav je život bez brda.

Kao na širokom slikarskom platnu promiče sjetni karavan, a iz pretljaga mu pred piščevim očima zasvetluca blanja, pila, teslica, sijevne sablja „damaskinja“ ugravirana na Vučjem Dolu, a u starinskim skrinjama autor naslučuje kolaše, puške, pozlaćene toke, jatagane, ordenje i medalje, uramljene slike mrtvih, gusle... Radovan Stevović prati tok seobe: najnužnije stvari se tovare na tovarna grla, zatim, zajedno sa ljudima na kamione izbušene kursumima i granatama.

U vozu bez voznog reda, u vagonima za stoku bez vrata, po zimi i mrazu, desetak dana putuje karavan prema sjeveru. Sa unutrašnjih ljudskih preživljavanja zbog ostavljenog zavičaja, sa praznim u dušama porodica koje je rat preplovio ili okrnjio, pisac nam pokazuje i poneku usputnu sliku: uvijene i izlomljene konstrukcije mostova što vise nad ambisima, betonske bunker-ve, pokidane telefonske žice i „zubasti kolosjek“ kojim „ćira“ stenje noseći svoj teret. Kolektivni duh, duh saosjećanja i solidarnosti istaknut je slikom u kojoj su se svi putnici srodili kao jedna porodica.

РАДОВАН С. СТЕВОВИЋ

Stevović je za formu svoga kazivanja odabrao epski osmerac koji je blizak dinarskom čovjeku. Kompoziciona struktura poeme mu je homogena. On je seobu doživio i kazao u jednom dahu. Čitaocu se čini da piščev osmerac odzvanja u ritmu kloparanja „ćira“ koji vuče svoj teret. Neposredno, jednostavno i prirodno kazivanje. Čistim, svežim i tečnim jezikom on je, kao u bakrorezu, izlio seobu u 828 stihova sa korektnom i besprekornom rimom.

POEMA O SEOBI

Nad Lovćenom i Orjenom
Oblaci se gomilaju
I planinskoj okolini
Neki tmurni izgled daju.

Grabi Rade prečicama
Preko krša i omara,
Na tren stane, obazre se,
Sam sa sobom razgovara:

„Dal ću ići il ne ići?”
To ga tišti, kopka, dira-
Kako ovo da riješi?
Sam sa sobom razabira.

„Moram selit s ovom đecom,
Tu mi nema kolebanja
Kako ođe da živimo
Na zgarištu bez imanja?”

U mislima zaboravi
Da se domu već primako,
Iz misli ga prenu, trgnu,
Najstariji unuk Marko.

S ramena mu torbu skide,
Ponudi mu stolovaču.
Taman Rade što je sio-
Ispred vrata glas se začu.

Pita Stojan gledajući,
Svog komšiju starog Rada:
„Novosti nam pričaj kakve
Iz Cetinja našeg grada.

Dal vijesti stižu dobre
Od prijestolnog Beograda?
Šta će s nama, seljacima,
Partizanska nova Vlada?

Dal boljtitka ima kakvog
Ili neke dobre nade,
Da se nama seljacima
Obećano pravo dade?

Jel istina da se priča
Da se dijele neke liste,
Da za Banat, Srem i Bačku
Pišu mnoge koloniste?”

„Istina je - reče Rade-
Tu vam braćo laži nema,
Saznao sam u odboru-
Kolona se prva spremi.

Pa sam i ja riješio
S porodicom poć sa srećom.
Ako s prvom sad ne stignem
Poć ću s drugom ili trećom.

Riješio sam, moram ići,
Ovoj đeci život treba,
Nek u svijet srećan idu
Đe će imat parče hljeba.

Znate kad su Ivičići
Dvades treće otselili
Na Kosmetu, pored Drima,
Tu su pred rat gazde bili.

A ođe su, dobro znate,
Siromaštvo bili puko,
Otac im je ko kubikaš
Putevima šoder tuko.

Žao im je bilo poći,
Nužda goni te se mora,
Junačka je al neplodna
Ova naša Crna Gora.

Kakav nam je ovo život?
Na krševe ove gole
Daleko smo od svačega-
Od bolnice, puta, škole.

Zlu smo svakom na udaru,
Mećavama, gromovima,
A pola nas danas evo
S popaljenim domovima.

Bez uzdaha, suza, plača,
Predaka nam smjele majke
S blagoslovom i sa pjesmom
Slale u boj jednjake.

Nemoj ići, poslušaj me,
Vojvodini novom kraju
Živi ođe ko do sada
U rodnome zavičaju.

Tamo nema čistog zraka,
Zdrave vode ni planine,
Beskrajna je to ravnica
Puna vlage i prašine.

Sunce zađe i izade
Ko iz zemlje iz pšenice,
Tamo ti je sve drugačije-
Trava, zemlja, vazduh, ptice.

Ni aluga nema gustih,
Ni litica ni omara,
Stablji se bilja lože-
Cerovoga nemaš žara.

Od toplove takve, brate,
Nećeš imat skoro ništa,
Kad viđeti nećeš moći
Sjajni plamen sa ognjišta.

Kuće tamo ne valjaju,
Sve su mahom od naboja,
A ni jedna od kamena
Kao što je ova tvoja.

Ni narod ti nije tamo
Kao što smo mi gorštaci,
Okani se, nemoj ići,
To nijesu dobri znaci.

Jezik drugi tamo vlada,
Promjenljiva slaba klima,
Boleština raznih ima –
Čas je žega, a čas zima.

Mi smo dobro upamtili –
Starijih su ljudi rječi,
Da prijatelj, kum niti brat
Od komšije nije preči.

Ne ljuti se ti na mene,
Ljubav nam je obilata –
Na tebe ču uspomene
Sačuvati ko na brata.

Na istinskog prijatelja,
Na komšiju i na druga
Žbog rastanka Rade našeg
Na srcu mi neka tuga.

Ja ti brate, tamo neću,
Ne bih tamo odselio
Da mi dade ravnu Bačku
Ili Banat i Srem cio.

Ja živjeti ne bih moga
Da ne gledam brda ova,
Da mi dade Vojvodinu
Il Dukađin do Kosova.

Kako li je ljeti ođe
Kada čovjek pogled baci
Put Kapele i Lovćena,
Kad sunčevi bljesnu zraci.

Sve se kupa i preliva
U jutarnje rumenilo –
Ove šume i planine
I njihovo zelenilo."

„Tuđu slušaj svoju svidjaj,
Narodna je poslovica"
Umješa se u razgovor,
Radov otac mračna lica.

„Odili su Crnogorci
Po zemljama Amerike,
Da zarade koru hljeba
U rudnike i fabrike.

Vraćao se mnogi nije,
Ostaviše kosti tamu,
Rudnik zlata na Aljasci
Koliko ih uze samo?

Svak za sebe zna najbolje
Što mu vrijedi, što mu treba,
Istina je mi svi znamo
Svako zlo nas ođe vrijeba.

Glad, bijeda, siromaštvo,
Trzavice i ratovi
Još nedaća s njima mnogo
Pretežak je život ovi.

Mi mislimo oprobati,
S porodicom poć za Bačku
Napuštiti Crnu Goru
Slobodarsku i junačku.

Ko ostaje – nek ostaje,
Ostanak mu srećan neka –
Niko ne zna braćo moja
U životu što ga čeka."

Ukućani i komšije
Užurbano već tovare
Svo pokućstvo ovog doma
Na dva konja i magare.

Puno stvari i sitnica
U torbice Mara meće,
Izanđale, masne krpe
U marame i u vreće.

U antrešelj stavila je
Punu spremu i krompire.
Blanja, pila i teslica,
Iz prtljaga toga vire.

Još alata sitnog drugog,
Kojekakve starudije,
Još oružja ima raznog,
U starinske skrinje dvije.

Puške kratke i kolaši,
Čuturice i gas – maske,
Poljski kazan i porcije
Bivše sile talijanske.

Dževerdara i kubura
Sabla jedna iz Damaska,
Na Vučji-Do ugrabljena
Kad izgibe vojska carska.

Od čistoga srebra čemer,
Pozlaćene toke sjajne,
Jatagani i kolajne
I antike neke strane.

Ima hrpa povelika
Od ordena i medalja
Za vrline, revnost, hrabrost,
S ukazima cara, kralja.

Te su skrinje dosta stare,
Na jednoj je šara dvjesta,
U miraz je baba dobi
Kad je došla ko nevjesta.

U stanju je dosta dobrom
Izbisala niđe nije,
U njoj baba čuvala je
Pod ključ bocu od rakije.

Pazila je ovo baba
I skrivala po pećina,
Čuvala ih memle, vlage,
Od pljačkaša i tuđina.

Viknu đede „Anu, Maro,
Spremaj brže ovu đecu,
Ogrni ih i utopli
U šatoru i velencu."

Zavežljaje đede pipa:
„Ođe možeš još da staviš,
Gusle dajte, ođe mogu,
Nemoj da ih zaboraviš."

Đed poziva malu Vuku:
„Daj dijete đedu ruku.
Samnom će te imat muku
Star sam, grdan, meni kuku."

Ruke suve, kosa sjeda,
Primiće se pa zastade,
Skide kapu, u prag gleda
Niz lice mu suza pade.

Prag poljubi, pomilova,
Na rodnu mu kuću dragu
Pokloni se, pa šapuće
„Zbogom ostaj mili pragu.

Višnjemu se molim bogu
I njegovoj moćnoj sili,
Vjetrovima, gromovima;
U pomoć ti vazda bili.

Preko tebe prekrakaše
Ravno evo šest pasova,
Od kada te postavila
Ruka mojih prađedova.

U pjesmi si opjevana,
Branili te moji stari,
S mazgala ti i prozora
Grmjeli su dževerdar.

Pod snijegom krov ti pada,
Zažižale tuđe vojske –
Služila si za odbranu
Hrabre čete crnogorske.

Žene su te pokrivale
Bukovinom i paprati,
Čekajući s đecom tako
Dok se s vojne vojska vrati.

Ko za inat ili drugo
Dva puta te munja gađa,
Svemu ovom odoljela
Zidova ti tvrda grada.

Dvadest i pet nosila su
Prenešena preko tebe,
Tu na strani i u ratu
Ne računam ja pogrebe.

Ja te evo sad napuštam
Nek mi grijeh Bog oprosti,
Ovo nebo ovaj kamen,
U tuđ svijet nosim kosti."

Sad kolona krenu ova
Preko brda i dolova,
Potištenu sa suzama
U naselja pođe nova.

Žagor, graja, pozdrav, suze,
Kolona se sporo kreće,
A pas Bjelov pred kolonom
Provlači se kroz drveće.

I on ti je eto tužan
Kod komšije što ostaje
Na mah stane i razgleda,
Šetno gleda i ne laje.

Omladina i komšije
Na ruci se našli Radu
Prećicom ga ispratiše
Dok na tvrdnu siđe džadu.

Blizanaca dvoje nose
Na začelju u naramku
Mara nosi Slobodana,
Komšinica Slobodanku.

Najstariji sinčić nosi
Uramljene mrtvih slike,
A sinovac mlađi, Mirko,
Pripasao redenike.

Razleže se okolina
Od galame, graje, vike,
Odojčadi dvoje plaču
U čađave kolijevke.

Mlađe se je sad rodilo
Pri svršetku samog rata,
To je mala sirotinja
Radovoga mlađeg brata.

U boju je poginuo,
Na samome kraju rata,
Imao je zvanje tada
Partizanskog komandanta.

Za milijem bratom Rada
Srce boli, plače, pati,
Snaha mu je odveć mlada –
Mogla bi se preudati.

U koloni ovoj sada
Oseća se tuga neka,
Putnici se dozivaju,
Glas dopire iz daleka.

Unuka mu konja vodi –
Đede jaše na Malina.
Nikad đede nije prije
Silazio sa planina.

Nije gleda kamione –
Nit gazio kakvu džadu –
Nije gleda železnicu,
Nit u kojem bio gradu.

Čobanin je đede bio,
On radio nije ništa
Uz diple je svirat znao
Kod ovaca u plandišta.

A ljeti je, kod ovaca,
Snježanice pio vode
Jeo sira i skorupa,
Borovnice i jagode.

Gleda šumu, zelenilo,
Svod nebeski, svjetlo plavi
U bukovom leža hladu
Udisao vazduh zdravi.

Ratovi mu odnesoše
Pet sinova i tri brata,
Šest unuka ka šest vila
Posljednjega dade rata.

Hitri Malin brzo kaska,
Ravnicom se sada kreću,
Na džadi se jasno čuju -
Kamioni kako brekću.

Pa ušima Malin striže,
Striže, streca i zazire,
Malu Vuku stalno vuče –
Snažni konj se odupire.

Čas se propne, čas se trene,
Pa u stranu naglo skrene.
Đede viče – „Stan dijete
Taj će đavo slomit mene.”

Sad nastade prava trka –
Svako grabi ko će prije
Blokiraše ka na juriš
Kamiona tri krntije.

Sve prestiže jedno drugo –
Razdragano vrište đeca,
A invalid teški Mašan,
Na vještačku nogu kleca.

Na stranice od šasija
Tragovi se vide rata,
Na stotine ima rupa,
Od kuršuma i granata.

„Dajte prvo kolijevke.“
Šofer – vojnik naređuje
Galama je, plač i vika
On u bradu nešto psuje

„Šta ste stali ko drveni
Dajte starce, đecu gore –
Požurite brže, brže.
Jer mi benzин sav izgore.“

Pa prihvata starce, đecu
Sve to radi hitro vješto,
Đede gleda u daljinu –
Pa razmišlja krupno nešto.

Starački se lijeno kreće
I starački pogled skreće.
Štapom kucnu spravu sivu,
Što se trese, dimi brekće.

Utiša se žagor, graja
Od motora strašne buke,
Krenu eto prva grupa
Niz strmine i okuke.

S upravljačem spretno rade
Šoferove snažne ruke,
Al s krntijom ovom ima
Mnogo znoja, patnje, muke.

Svi putnici mahom stoje
Na šasije đeca vise
Ispred sebe dolje vide –
Provalije i ambise.

Sirena se snažna čuje,
Na opasnost opominje,
Posle dosta sati vožnje,
Ukaza se more sinje.

Neku priču započinje
Sa ženama jedan čiča
A bez desne ruke student,
O seobi davnoj priča:

„Znate kad je nekad davno
Čarnojević Arsenije
U krajeve poša nove,
I odveo familije.

Nedavno je Petar sveti
S slobodarske ove grude
Put Srbije i Odese
U seobe slao ljude.

Sa razlikom od nas, sada,
Što su oni išli pješke
A strani im diplomati
Napravili smetnje teške.

Bez milosti, sažaljenja,
I bez srca i pravice
Vraćali su nazad ljudi
Iz Bosfora sa granice

Bez milosti, duše, srca
Radili su ovo vješto
Diplomatski i lukavo
Da dobiju od tog nešto."

Pristigoše želenici,
Na obalu plavog mora
Na pola je puta ona
Dubrovnika i Kotora.

Do teretne njene luke
Naljegla je uska pruga,
A pored nje načičkani
Džak, zavežljaj, drug do druga.

U grupama sjede stari
Na omote i na dronjke,
A mladići ispod oka
Pogledaju na đevojke.

Jedan mladić zagleda se,
U đevojku crnooku,
Pa pomisli uskoro ču,
Zaprošti tu đevojku.

Upotre su mahom oči,
Put Savine manastira,
Od kud treba, svakog časa,
Da pristigne mali „Ćira”.

Što je više te ga nema –
Žačuđeno svako gleda
Kako saznat kad će stići
Kada nema voznog reda.

Godine su ratne bile,
Borba nije bila laka
Porušeno, opljačkano,
Oskudica voznog parka.

Jedni pilje u pučinu,
Oni drugi u svod plavi,
Al u smiraj sunca evo
Sirenom se „Ćiro” javi.

U susret mu masa pođe –
Pokreću se s mukom stari
Gomila se zatalasa,
Na brzine kupe stvari.

Deset stočnih vagona su
Zakačeni s malim „Ćirom”
Sumorno li izgledaju
Otvorena vrata širom.

Zar u njima putoviti
U mjesecu zimske ove,
Dok u krilo oni stignu
Postojbine svoje nove?

Ćebad, torbe, struke, vreće,
Prekrile su pod vagona,
A okolo, uz zidove
Druge stvari do plafona.

U stanici na peronu,
Lijevom stranom kolosjeka
Mnoštvo đece, polugole,
I čupave gladne čeka.

Šarolike haljinice,
Od šatorskih, raznih, krila,
Padobranskog kakvog platna,
Nevješta ih ruka šila

Kroz cipele isprskane
Prstići im mali vire
UNRIN* poklon našoj đeci
Neke tjesne, neke šire.

Od sirove, tanke kože
Sa oputom opančići,
Od šnjela i čebadi
Prekrojeni kaputići.

Al u prkos svega ovog,
Nestašluk se đečji krije,
Neku igru zametnule
Đevojčice male dvije.

Vođa puta snabdjeven je
S dokumentom naše Vlade,
Vlast civilna ili vojna,
Svaku pomoć da mu dade.

U vagonu nalazi se
Jedna mlada bolničarka,
Oskudna je s ljekovima
Al je stara partizanka.

Osoblje je na mašini,
Od junaka kršne Like,
Đe se rodi Tesla slavni,
Pronalažač električne.

Odmaklo je komad noći,
Spustilo se davno veče.
„Braćo moja i drugovi”,
Jedan stari ratnik reče;

„Srećno novo naseljenje,
I put srećan ja vam želim,
Za rodnijem zavičajem
Ja sa vama tugu djelim

Napuštate Crnu Goru,
Na međama posne njive,
Napuštate prag, ognjišta,
Ove tvrde stijene sive.

Odlazite Vojvodini,
Na njezina žitna polja,
Tu će biti više hljeba
I budućnost mnogo bolja.”

Stroga lica, ratnik stari,
Ordenje mu krase grudi.
Na nosila snaha svekra,
Sa napitkom nekim nudi.

Sudbinom je ljudi zovu –
Neki kažu: viša sila.
Unesoše jednog starca,
Na izdisaj na nosila

Tri je rata preturio,
Osamdeset ljeta više
U voz eto sad umire,
Šapće nešto i izdiše.

Supruga mu riječi mami
Da mu na smrt želje čuje –
Dotle crni pauk kleti
Kobnu mrežu smrti snuje.

Ko će znati il pogodit,
Što sudbina ljudska krije –
Dom je rodni napustio,
A u novi stiga nije.

Leluja se i povija
Tanki plamen voštanice,
A niz lica teku suze
Rasplakane porodice

U vratima starac jedan,
Zatvoriti vrata ne da
Na istok mu pogled luta,
Vrh lovčena da ugleda.

Skotrlja se kradom suza,
Niz staračko, bijedo lice
„Zbogom - reče; rodni kraju,
Tvrda brda i glavice.

Zbogom šume i planine.
I rijeke i potoci,
Zbogom mila kolijevko,
Zbogom braćo Crnogorci.”

*UNRA (Uprava Ujedinjenih nacija za pomoć i obnovu porobljenim zemljama).

Ravno-mjerno kloporanje
Točkova se jače čuje,
Sivo-crne kolutove
S varnicama "Ćiro" bljuje.

Sirena mu noć probija,
Strminom se sporo penje,
Sa naporom kroz mrak mili,
Ko ranjenik teški stenje.

U posljednjem vagonu je
Vezan brdski konjić mali,
U gužvi ga na brzinu,
Ko zna kako utrpali.

Domaćin ga neki dobri –
Ostaviti htio nije
Čas se ritne il zarže,
Il kopitom u pod bije.

Nikad nikao saznat neće
Šta sve ovaj prtljac krije,
Da u tuđe ko zaviri -
Ili neće il ne smije.

Neki mangup šaljivčina
Izmislio priču vješto –
U prtljagu da se njinom
Ko mitraljez skriva nešto.

U njegove vjernost priče,
Da bi bila vjera jača –
Neki mlađi potvrdiše,
Možda ima i bacača

Kroz zidove od vagona,
Uvlače se svrdla ledna
Gladno dijete, rasplakano
Dojkom nudi majka jedna.

U krila su zaklonili,
Unučice, bake, deke,
Majke grudi naslonile,
Na čadave kolijevke.

Za milijem zavičajem
Svi stariji kriju suze
U to guslar, mladić jedan,
Iz prtljaga gusle uze.

Pa zapjeva pjesmu davnu,
Iz vremena hajdučje,
Kada su se u Kunaru
Uhodile čete dvije.

Udruženi klopot, škripa,
Od drveta i metala,
Smiješana s đečjim plačom
Melodija od gusalja.

U jednome od vagona,
Prepirka se žučna vodi,
Vrijeme njinog iskrcaanja
Ko će bolje da pogodi.

Neko reče: Tvrdim, ljudi,
Stić nećemo za pet dana –
U vozu smo tri i više,
Na izmaku voda hrana.

Udarilo nevrijeme,
Mraz ledeni kako briše,
A bolesnih i nemoćnih
Svakim danom sve je više.

Presjedati dva put treba,
Tu je snijeg, noći duge,
Mostovi su porušeni,
Pokidane svuda pruge.

Neretva se isprječila,
Brza, mutna, valovita,
Pjenuši se u virove
I pomamno k moru hita.

Uvjene, izlomljene,
Konstrukcije mosta vise,
Sredina mu potonula
U virove i ambise.

Pored pruge i mostova,
Svud bunkerji od betona,
Pokidane žice vise,
Sa stubova telefona.

Krateri su teških bombi
Zatrpani pružne šine,
Krajevi im štrče, vire,
Iznad njene površine.

Na ovome mjestu skoro,
Vodila se bitka glavna,
Ža odbranu ranjenika
Dva mjeseca puna dana."

Od putnika neko reče:
„Ala teče silovito –
Četrdeset treće tu je –
Prevario Švabe Tito.”

Gradić Konjic ostaviše
Uz Igman se voz sad penje,
Žubastijem kolosjekom
Dimi, šisti, hukće, stenje.

Ovuda su Proleteri,
Po snijegu i po mrazu
Zalili su svojom krvlju
Svaki kamen svaku stazu.

Voz se kreće sada brže
Sarajeva evo grada,
Đe sa punim revolverom,
Srete Princip Ferdinanda.

Principovi vreli hici,
Ispaljeni tog momenta,
Uvukoše u rat strašni,
Sve narode skoro svijeta.

No atentat sarajevski,
Razlog rata bio nije
Već namjere osvajača
Stanje pravo da prikrije.

U stanicu teretnu ih
Manevarka crna gurnu,
Snijeg sitni padat poče,
S njim sjeverac ledan dunu.

Svi putnici srodili se
U veliku porodicu,
Iscrpljenost, glad i nemoć
Na njinome vidiš licu.

Izmiljela iz vagona
Ta velika porodica –
Tog momenta raščišćaše
Teren vojna jedinica.

„Gledaj ovu pilež reče;
Odgovorno vojno lice,
Preuzmite ručak odmah;
Moj i moje jedinice.

Što toliko oklevate,
Radi čega, šta vas čudi.
U ratu smo dijelili
Komad proje na vod ljudi.”

U vagonu redar svakom –
Da se brine, stara, paži,
Da ko ne bi izostao
Ili koga voz ne zgazi.

Opjevati ne umijem
Njine patnje i nevolje –
Prekrcanje iz dva maha
To će neko mlađi bolje.

Kad o tome sad razmišljam,
Viziji mi mojoj smeta –
Kad se sjetim sitne đece,
Starca od sto sedam ljeta.

Kako grabe preko pruge,
Pred mašinom zahuhtalom
Posrćući pred teretom,
Bake, Majke s đecom malom.

Gladan konjić njišti, rže,
Zima jače zube steže
Pahuljice sitne lete,
A sjeverac ljuti reže.

Nabijene ko sardine
Već se voze deset dana –
Jutros su se dohvatali
Junačkoga Srema ravna.

Na njegova minsko polja,
Završnoga okršaja –
Na hiljade pade borca,
Sloboda ga skupo staja.

Svi su naših narodnosti
Na njem borci smelo pali,
Sa Sovjetskom svojom braćom,
Krvcu svoju smiješali.

Dok čišćahu minsko polja,
Sklanjajući smrti žice,
Da dotuku Švabu prije
Partizanske jedinice.

Sad o Sremu više neću
Ponositim i junačkom.
Prijeđoše Dunav ledni
Voz se sada kreće Bačkom.

Pipajući štakе svoje –
Kao da se iz sna budi,
Progovori Mašan glasno;
„E ovo je Bačka ljudi“.

Oseti se živost brzo
I nastade radost prava.
Svi ustaše na te rječi,
Nit ko drijema nit i spava.

Mašina se zahuktala
Sirena se čuje jače
Iz prtljaga Mara uze,
Flašu čiste lozovače.

Pa je pruži svekru Radu
Primi svekre ovu flašu;
Da nazdraviš ka umiješ
Za seobu srećnu našu.

Radostan je primi Rade
Pomilova rukom flašu:
„Ja zdravici dižem - reče:
Za seobu srećnu našu.

Draga braćo, drage sestre,
Kćeri moje i sinovi,
Vi nejaka dečko mila
Zavičaj nam srećan novi.

Volimo se toplo bratski
Nek nam sloga bude jaka,
I neka nam uvjek bude
Na um Crna Gora-majka.

Nov zavičaj voljet će te
Kao žarko sunce s neba
Zanj živote svoje dati
Ako nekad to ustreba.

Zvučijahu ljudske riječi
Starog Rada u zdravici
Mašina se s dugim piskom
Zaustavi u stanici.

Na staničnoj zgradi tvrdoj
Pored krošnje starog stabla
Sa Sekićem-Feketićem
Ispisana stoji tabla.

Hitra kao po komandi,
Sva se vrata otvorиše
U njima se kolonisti,
Zagrljeni pojaviše.

Leš starca su podignuli
Omladinci na rukama,
Sudbinu mu oplakuju,
Prijatelji sa suzama.

Nek naraštaj mlađi znade,
Ti mu pjesmo moja kaži;
Ratnici mu stari evo,
Na počasnoj stoji straži.

Radovan S. Stevović
Novi Sad, 1983.

CRNOGORSKA PJEŠMA ŽERAR DE NERVALA

Žerar de Nerval (*Gérard de Nerval*) je bio jedan od najpoznatijih francuskih književnika iz epohe romantizma. Rodio se u Parizu, 1808. godine, u siromašnoj građanskoj porodici. Kao veoma mlađ je počeo da

objavljuje patriotski nastojene stihove. Bio je veliki obožavalac Napoleona Bonaparte, a kao umjetnik je gajio kult njemačke kulture. Nakon dva zatvaranja zbog učestvovanja u studentskim nereditima, istakao se 1832. godine, kao student medicine, u borbi protiv kolere koja je harala Parizom. Po nekim svojim crtama Nerval je izraziti romantičar. Bio je jedan od prvih pripadnika grupe „Mlada Francuska“ koja je predstavljala aktivno tijelo romantičarskog pokreta. U duhu tadašnjih intelektualnih težnji on se interesuje za egzotične zemlje i narode, domaći i strani folklor. Ono što Nervala čini romantičarem u najčistijem smislu te riječi jeste njegova potpuna iskrenost. Za njega pisanje nije bilo zabava ili sredstvo za postizanje uspjeha, pa čak ni obična unutrašnja potre-

ba, već pitanje opstanka. Sva njegova životna sudbina bila je vezana za književni stvaralački rad. Cijelo poetsko djelo Žerara de Nervala je pomno praćenje i bilježenje sopstvenih doživljaja, nemira, patnji, lutanja i nadanja. Nervalov ugled kao pjesnika naročito je porastao poslije pojave simbolizma, na koji je izvršio veliki uticaj. Kao i kasnije simbolisti, Nerval traži veze među svim stvarima svijeta, traži odnose između sna i jave, nastoji da shvati skriveni smisao svega što nas okružuje i da to dočara više sugestijama, nagovještajima, nego eksplicitnim objašnjenjima. Njegove pjesme su bez retoričkih elemenata, hermetične, ispunjene riječima bez preciznog i jasno odrijeđenog značenja koje imaju prizvuk magičnih

formula. Prije simbolista i nadrealista Nerval ukida granice između normalnog i nenormalnog, ponire u podsvijest i teži intuitivnom otkrivanju apsolutnog.

Žerar de Nerval je živio siromašno, samo od svog književnog rada. Nakon putovanja i obilaska istočnih zemalja i objavljuvanja knjige „Put na istok“ zapada u tešku duševnu krizu. Odlazi u sanatorijum na liječenje, ali se i dalje bavi književnim radom. Nakon izlaska iz bolnice živio je životom latalice, u nemaštini i strahu da više neće moći književno da stvara. U zoru 26. januara 1955. godine prolaznici su našli velikog francuskog pjesnika obješenog o rešetke prihvatilišta za sirotinju.

Crnogorska pjesma

Taj car Napoleon, gle
Novi je Cezar, vele
Okupljenoj četi zbori:
— Tamo po'itajte
Ka gordoj gori;
Ne oklijevajte!

U zemlju ljudi nesalomnih.
Srca gvozdenijeh
Stijena mračnih i nepojmnh
Ka' vrata paklenijeh.

Čekaće vas s topovima
Hajducima i zmajevima.
— Četovođe, dobro znajte!
U smrt hitate;
Gorde klance zagledajte,
Zato stan'te!

Jer u grotlu gorskem
Topovi će se salomiti;
Sa litica strašnim praskom
Krši vas će sve zgromiti.

Crna Goro, Bogu mila!
Slobodna za vazda bila.
Ka snijeg
Na tvojim brdima

Gérard de Nerval

Iz zbirke „Razne pjesme“, preveli: Dragan Bogojević i Jasna Tatar-Andjelić, priredili: Frederic Hamel i Maja Bogojević

Sekula Drljević (1884-1945) doktor pravnih nauka, političar, bešedinik i istaknuti afirmator crnogorske nacije u XX vijeku. U vrijeme kada je bio đak gimnazije u Sr. Karlovima (Austro-Ugarska) napisao je pjesmu *Oj sokoli...* Pjesma je objavljena u časopisu *Književni list* na Cetinju, 4. aprila 1902. godine.

OJ SOKOLI...

Oj sokoli moje ptice drage
Počinite na koljenu mome,
Recite mi odkud dolazite,
Kud žurite...? Gnjezdu junačkome...?

Recite mi... aj, ne rec'te, čut'te! –
Poznajem vas po junačkom kliku,
Znam vam dobro domovinu milu,
Znam u kom ste s' izlegli boriku!...

Kad dođete gnjezdu junačkome
Domovini, milom rodu mome,
Kažite mi ostarjelojmajci,
Da ste bili u sv'jetu sa mnome.

Recite joj: "Vidjesmo smo ti sina,
U sv'jetu ga mnoga bolja tlači", -
Još recite... evo suze ove!
Znaće majka, šta ta suza znači!...

Sr. Karlovci, 1902.

Dan državnosti Crne Gore u Argentini

Centralna proslava Dana državnosti Crne Gore u Argentini održana je u provinciji Kordoba, u gradu Alta Gracia. Kulturnom događaju su, pored crnogorske, prisustvovali i predstavnici španske, italijanske i hrvatske zajednice. Bilo je igre i tipičnih crnogorskih jela, koji su uz tradicionalni argentinski mate uljepšali okupljanje povodom proslave 13. jula.

Crnogorska dijaspora ima veliki broj potomaka u Argentini. U slučaju Kordobe, naseljeni su u gradovima Villa Rumipal, Las Varillas, Saldan, Córdoba Capital i Alta Gracia de se nalazi i sedište zajednice.

NJEMACKA
Dejan Vuković

ESTONIJA
Mr Milo Radulović

SRBIJA
Iva Leković
Nenad Stevović

SAD
Gordan Stojović

CRNA GORA
Miodrag D. Bajković

PERU
Marija Karmen
Kapetinić

BOLIVIJA
Klaudija Vuksanović

ARGENTINA
Lusija Danica Petričević

BOSNA I HERCEGOVINA
Dr Milan Gašović

ALBANIJA
Zoran Dukanović

ISSN 2704-4912

9 772704 491002 >